M-2910

शिर्षक	ग्रंथकार	विषय	विस्तार (पुर्ण/ अपूर्ण)	टिकाकार	आकार	पृष्ठे	लिपी	सामग्री	Lines per page	Letters per line	Condition & age (शके/विक्रम सवंत)	Additional Particulars / Remark
निर्णयसिंधु विवाहप्रकार	-	दर्शन	अपूर्ण	-	3/6	46	संस्कृत	कागज	13	28		

श्रीगणेशायनमः॥ श्रीगुरुभ्योनमः॥ सर्वांनराणांजगदीश॥ अथप्रकरणैकनिर्णयः॥
श्रीरामकृष्णतनयः कमलाकरसंज्ञितः॥ निर्णयंतिथिसंस्कारकालेवस्तुसुधीनः॥
तत्रादौसंस्कारउच्यंते॥ अथगर्भाधानम्॥ तत्रप्रथमरजोदर्शनेदुष्टमासलग्नसं
क्रांत्यादिफलम्॥ तत्रसंक्षेपाद्दिचभट्टरत्नप्रयोगरत्नेस्तेयम्॥ किंचिदुच्यते॥ मदनरत्ने
नारदः॥ अमावास्याष्टमीषष्ठीद्वादशीप्रतिपत्स्वपि॥ परिघस्यतुपूर्वार्द्धे व्यतिपातेचवै
धृतौ॥ संध्यास्तुपप्लवेविंद्यादसुतंप्रथमार्तवम्॥ रोगीपतिव्रतादुःखीपुरिगभोगिभो
गिनी॥ पतिव्रताक्लेशभागीसूर्यवारादिषुक्रमात्॥ वैधव्यंसुतलाभश्चमैथ्यंराशुविव
र्द्धनम्॥ मित्रलाभःशत्रुवृद्धिपर्वधूरिपुनाशनं॥ मरणंवंशवृद्धिश्चनिराहारकुलक्ष
यः॥ तेजश्चसुतनाशश्चकुलहानिस्तिविक्रमात्॥ गर्गः॥ सुभगाचैवदुःशीलावंध्यादु
र्मसमन्विता॥ धर्मपुत्राव्रतज्ञाचपरसंतानमादिनी॥ सुपुत्राश्चैवदुःपुत्रापित्यमेश्मर
ताःसदा॥ दानाश्रजावतीचैवपुत्रयायाचित्रकारिणी॥ साध्वीपतिव्रतानित्यंसुपुत्राक
ष्टधारिणी॥ स्वकर्मनिरताहिंस्रापुत्रपुत्र्यादिसंयुता॥ नित्यंधनच्छपासक्तापुत्रधान्य
समन्विता॥ पुरवाबाधापुत्रपवतीदत्ताशूर्यादिःक्रमात्फलं॥ नारदः॥ कुलिंगपकाथास
न्यफलंन्याच्चुलाधवः॥ राशयःशुभदायस्यानारीणांप्रथमार्तवे॥ गर्गः॥ सुभगारवे
लवस्त्रास्यादृढवस्त्रपतिव्रता॥ क्षौमवस्त्राश्रितानारीज्ञानवस्त्रानुरक्तानिला॥ दु

र्भगा जीर्णवस्त्रा रुक्षा द्रोगिणी रक्तवाससा ॥ नीलांबरधरा नारी पुष्पिता विधवा तत्र ॥
वस्त्रैः स्युर्विषमा रक्ता बिंदवः पुत्रमाप्नुयात् ॥ समश्वेतकन्या पीतचेत् फलस्या सूयमा लभे ॥ अ
न्यस्त्री संगवर्जनमात्र वसिष्ठः ॥ प्रसूतदोषे यदि दृश्यते तत्तु ष्यं तदा शांतिकर्म कार्यं ॥ वि
वर्जये देवतं देकश्वापायावद्रजोदर्शं नरतु च्छपेन्नि ॥ ज्योतिर्निबंधे वसिष्ठः ॥ आद्यं नौ
पौषस्य चौर्ज मधु शुचि नभस्या श्चयुक् पापवारादि रिक्ता पर्वाष्ठि षष्ठ्यु पित्र्य सदने रा
त्रिसंध्यापराह्णे ॥ मिश्रो व्याप्त लक्ष्यं विवरमनरुणाल्साधिकास्त्रं गराष्टौ सालः पापस्य
लग्ने न सदृश्ये शरजे भौलरक्तो वरंच ॥ श्राद्धे तैलेषु मे गाना नारी विशृंम चेद्भजस्वला ॥
वंध्या चैपा लिंगे च रते रतलवती भवेत् ॥ गंजेत पुंश्चली नारी व्याघ्रा तेच्या स घाति
नी ॥ वज्रे च स्वैरिणी प्रोक्ता पाते च पतिघातिनी ॥ परिघे मलवंध्या च वैधृती पतिमा
रिणी ॥ शेषाः शुभावहा योगाय थानाम फलप्रदा ॥ ॥ इति शांतिमह प्रयोगपारि
जाते ॥ शौनकः ॥ सा लेवो नारं तु नारीणां शांतिं वक्ष्यामि शौनकः ॥ पंचमेन्हि चतुर्थे वाप्य
हानि ध्यं पुरः सरम् ॥ द्रोण प्रमाणधान्येन व्रीहिराशित्रयं भवेत् ॥ ॐ मत्रयं पन्यसे द्वा
दशौलं तु वस्त्राच्च वेष्टितम् ॥ स्त्र क्रेनयन वर्चेनमसव प्रापरसया ॥ ऋचया ॥ प्रवल स्त
दक्षाय स्याचतलक्रमात् ॥ मध्यकुंभे क्षिपेत् धान्यमोष धानिच ॥ उडुंबरः कुरा दूर्वा

२ + गंधाचिनिर्गुंडी सर्षपद्वयम्॥ अपामार्गपलाशश्च पनसो जातकस्तथा॥ प्रियंगवश्च १

राजावृक्षं पंचबिल्वकाः॥ विष्णुक्रांता च तुलसी बर्हिःशंखपुष्पिका॥ शतावर्यश्च गोभूमा
श्रीहीपो स्वच्छएवच॥ क्षीरंदधिचसर्पिश्चपयःपंचतयोस्तथं॥ कुरंटकप्रपंचजातन्या
मद्रकस्तुस्तकः॥ द्वात्रिंशदौषधानीह यथासंभवमाहरेत्॥ मृत्तिकास्वौषधादानि
लन्मेनैनाद्विपेक्रमात्॥ ॐ भोपरिन्यसेसाग्नं कांशमद्वैष्णुलान्जम्॥ पुत्रवनेश्वरान्य
सेनमंद्रारणीचतुरंदरम्॥ जपेन्नायश्रीमाहोमाश्चार्स्कं जपेत्तनः॥ स्पृशेद्वेदद्वि
एंॐ भांस्यहिंगेकोजपेद्धाः॥ चत्वारिरुद्रसूक्तानि चतुर्मंत्रोत्तरालिच॥ संस्पृशान्नु
तरतुमंत्रारुद्रं रुद्रसरव्यया॥ शंतरंद्राग्नीस्तकंचतमैवसंस्पर्शजपेत्॥ ॐ मश्च प
श्चिमेदेशेशांतिहोमंसमाचरेत्॥ दूर्वाभिस्तिलगोधूमैपायसेनघृतेनच॥ तिस्मि
न्वद्दूर्वाभिरेकैकान्याकुतिशिर्मवैत्॥ अष्टोत्तरसहस्रंवाशतमष्टोत्तरंतुवा॥ गा
यत्र्यैवतुहोतव्यं तरवीरश्चतुष्टयं॥ ततःस्विष्टकृतंकुर्यात्सम्बुद्धादूर्मिस्तकृत॥ सं
तामाज्यधाराभिः पूर्णाहुतिं समाचरेत्॥ अथाभिषेकंकुर्वंत तल्लिंगं भोस्थितोदकैः॥
आपोहिष्ठेतितनवभिः सूक्तेनचतनः परं॥ इंद्रोश्वागत्यचैनैवपावमानैःक्रमेण
तु॥ भयेयंस्थएवच्चस्वातिदाविंशएकया॥ त्र्यंबकेनमंत्रेण जातवेदसएकया॥ स
मुद्रज्येष्ठद्वसादिगायंलाचत्रिभिःक्रमात्॥ इमा आपतच्चैनैवदेवस्यहेतिमंत्रतः॥ २

मंत्रेणाथतमीशानेन मग्नेरुद्रस्य तथा ॥ तमुष्टुहीति मंत्रेण भुवनस्य पितरं तथा ॥ याते
रुद्रेणेति मंत्रेण शिवसंकल्पमंत्रतः ॥ रुद्रसाव्टषमं पंचमंत्रैश्चैवाभिषेचयेत् ॥ धेनुंप
यस्विनीं दद्यादाचार्याय च कृष्णले ॥ सदक्षिणमनड्वाहं प्रदद्याद्रुद्रजापिने ॥ मलशां
तिं प्रजप्याथ ब्राह्मणान्भोजयेत्ततः ॥ इति नारदः ॥ तत्र शांतिं प्रकुर्वीत घृतदूर्वाति
लाक्षतैः ॥ प्रत्येकाष्टशतं चैव गायत्र्या जुहुयात्ततः ॥ स्वर्णगोभूतिलान्दद्यात्सर्वदो
षापनुत्तये ॥ प्रकारांतरं मदनरत्ने ज्ञेयम् ॥ विस्तारभीत्या नोच्यते ॥ ग्रहणे रजोदर्शने तु जा
तकर्मप्रशस्ता वै शांतिर्वक्ष्यामः ॥ प्रथमार्तौ विशेषः ॥ स्मृतिचंद्रिकायाम् ॥ प्रथमार्तौ तु
ष्विन्याः पतिपुत्रवती स्त्रियः ॥ अक्षतैरासनं दत्वा तस्मिंस्तामुपवेशयेत् ॥ हरिद्रागंध
पुष्पादीन्दद्युस्ताभ्यो वस्त्रजं ॥ दीपैर्नीराजनं कुर्युः सदा पोवासयेद्गृहे ॥ लोहणाष्ट
कमुद्रादीन्दद्यात्ताभ्यः स्वशक्तितः इति ॥ द्वितीयादिरजस्सु तन्नियमो नास्ति परिजाते द
क्षः ॥ अंजनाभ्यंजने स्नाने प्रवासं दंतधावनम् ॥ न कुर्यात्सार्तवा नारी ग्रहाणामी
क्षणं तथा ॥ अत्रिरपि ॥ वर्जयेन्मधुमांसं च पात्रे खर्वे च भोजनम् ॥ गंधमाल्यादिवा
स्वापं ताम्बूलं चाश्रुशोधनम् ॥ दर्भशारावे तु जातं पेयं वा जलिनापिबेत् ॥ मदनरत्ने
हारितः ॥ रजस्वलाद्धेदधःशायी तभ्रमौकाष्ठायसेपामेगमृन्मये चाश्रीयात् ॥ इति ॥ त

धायथमार्तौः पूर्वं स्त्रीगमनेन कार्यम्॥ प्राग्रजो दर्शनात्पत्नीं नेयाद्गत्वा पतत्यधः॥ व्यर्था
कारेण शुक्रस्य ब्रह्महत्यामवाप्नुयात्॥ इति तत्रैवाश्वलायनोक्तेः॥ ततो ऋतौ ग
नमाह याज्ञवल्क्यः॥ षोडशर्तुर्निशा स्त्रीणां तस्मिन्युग्मासु संविशेदिति॥ अत्रत्वाद्या
श्चतस्रः॥ सत्ताउपेयात्सर्वत्र वा प्रतिषिद्धवर्जमिति॥ मनुः॥ ऋतुः स्वाभाविकः स्त्रीणां
रात्रयः षोडश स्मृताः॥ तासामाद्याश्चतस्रस्तु निंदितैकादशी च या॥ त्रयोदशी च शेषास्तु
प्रशस्ता दश रात्रयः॥ मदनरत्ने देवलः॥ तस्मात्त्रिरात्रं चांडालीं पुष्पितां परिवर्जयेत्॥
चतुर्थ २ तत्र तिथ्यादिनाह श्रीधरः॥ षष्ठ्यष्टमी पंचदशी चतुर्दशी मष्टमुभयत्र रहिता॥ शेषाः
शुभास्तु॥ तिथयो निषेके वाराः शशांकार्यसितगुरु ज्ञानाम्॥ उभयत्र पक्षद्वये॥ आ
द्यो उत्तरा सितः शुक्रः इज्यो बुधः॥ विष्कुंभवज्रे शरव्यतिपातसमारपोष्णमूलोत्तरावरुणा
र्काणि निषेकः कार्यः॥ इज्यानि पुष्यवसुसितवराः स्वातिचित्रादित्याश्विमध्यमफलानि
फलास्तु रन्ये॥ विष्ण्वादिदैवत्यनक्षत्राण्युक्तानि रत्नमालायां॥ मेशादस्रयमाग्निधा
तृशशिनः शर्वोदितिर्वाक्पतिः कद्रूजाः॥ पितरोऽर्यमा रविस्त्वष्टा र वायोमारुतः॥
शक्राग्नी तथ मित्र इंद्र निर्ऋतिस्तोयं च विश्वे विधिर्गोविंदो॥ वसवोंबुपाजचरणा
हिर्बुध्न्यपूषाभिधः॥ उत्तराषाढे नोत्तरात्रयम्॥ अत्र मूलस्य पृथ्ज्यमुक्तं॥ याज्ञवल्क्ये ३

नतु एवं गच्छेन्न स्त्रियं क्षामां मघां मूलं च वर्जयेदित्युक्तम्॥ तेनात्र विकल्पः॥ अत्र समासु
पुत्रा विषमासु कन्येति ज्ञेयम्॥ युग्मासु पुत्रा जायंते स्त्रियोयुग्मासु रात्रिष्विति हेमाद्रौ शं
खोक्तेः॥ तत्राप्युत्तरोत्तरा प्रशस्तेति तु आपस्तंब॥ तत्राप्युत्तरोत्तरा प्रशस्तेति त
त्रैव व्यासः॥ रात्रौ चतुर्थ्यां पुत्रस्यादल्पायुर्धनवर्जितः॥ पंचम्यां पुत्रिणी नारी षष्ठ्यां
पुत्रस्तु मध्यमः॥ सप्तम्यामप्रजा योषिदष्टम्यामीश्वरः पुमान्॥ नवम्यां सुभगा ना
री दशम्यां प्रवरः सुतः॥ एकादश्यामधर्म्यस्त्री द्वादश्यां पुरुषोत्तमः॥ त्रयोदश्यां
सुता पापा वर्णसंकरकारिणी॥ धर्मज्ञश्च कृतज्ञश्च आत्मवेदी दृढव्रतः॥ प्रजाय
ते चतुर्दश्यां पंचदश्यां पतिव्रता॥ आश्रयः सर्वभूतानां षोडश्यां जायते पुमानिति॥
अत्र चतुर्थदिनं निषेधेपि स्नातं॥ चतुर्थे दिवसे रात्रौ गच्छेद्विचक्षण इति महाभारतो
क्तेः चतुर्थेहनि स्नातायां युग्मासु वा गर्भं संदधातीति हारीतोक्तेः विकल्पोस्त्येव॥
तन्नादि॥ स्नानं रजस्वलायास्तु चतुर्थेहनि शस्यते॥ गम्या निवृत्ते रजसि नानि
वृत्ते कथंचनेत्यापस्तंबोक्तेश्च रजस्वला ज्ञेया॥ सर्वासु युग्मासु गमनमावश्यकं युग्मास्वि
ति बहुवचन निर्देशादिति विज्ञानेश्वरः॥ तत्रैवस्यां रात्रौ सकृदेव कार्यम्॥ सुस्थ
इंदौ सकृत्पुत्रं लक्षण्यं जनयेत्पुमानिति याज्ञवल्क्योक्तेः॥ इदं च ऋतौ गमनमन्यका

सु

४

लेश्रुतिर्वध्यादिनागमनात्संभवेच्छ्राद्धकादश्यावापि कार्यम्॥ ब्रह्मचार्येवपर्वा
ण्याद्याश्चतस्रश्च वर्जयेदिति याज्ञवल्क्योक्तेः॥ व्याख्यातंचेदंमिताक्षरायां॥
यत्रश्राद्धादौब्रह्मचर्यंविहितंतत्राप्यृतौगच्छतोनब्रह्मचर्यस्खलनंदोषइति॥
पर्वाणीतिबहुत्वेनाष्टमीचतुर्दश्योर्ग्रहणमितिच मदनरत्नेप्येवम्॥ यत्तुहेमा
द्रौशिवरहस्ये॥ दिवाजन्मदिनेचैवनकुर्यान्मैथुनंव्रती॥ श्राद्धंदत्वाचभुक्त्वाचश्रा
योयथ नचपर्वणीति॥ तदन्यतु विषयं॥ ब्रह्मचर्यमप्रतियत्रतत्रास्त्रमेवसंनिति
मन्तव्ये॥ दर्शादौतुनभवेत्सर्वपर्वणापर्युदस्तत्वात्॥ माधवीयेतु॥ ऋतुकालेनियु
क्तोवानैवगच्छेत्स्त्रियंक्वचित्॥ तत्रगच्छन्समाप्नोतिह्यनिष्टफलमेवहीतिविरुद्धम
न्तव्ये॥ श्राद्धेब्रह्मचर्यंनियतमित्युक्तं॥ पृथ्वीचंद्रोदयेप्येवम्॥ एतत्सतिसंभवेनि
यम्॥ अनेनभार्यस्यतुगमनेयोगपद्ये हेमाद्रौकश्यपः॥ योगपद्येतुतीर्थानांवि
वाहेकृशौव्रजेत्॥ रक्षणार्थमपुत्रंवायत्रक्रमशोपिवेति॥ ग्रहणेऋतुपर्वणं॥ सं
क्रांतौ॥ विष्णुर्योनिंजपन्सूक्तंयोनिंस्पृष्ट्वात्रिभिर्व्रती॥ गर्भाधानंततःकुर्यात्सपुत्रो
जायतेध्रुवम्॥ अगमनेदोषमाह पराशरः॥ ऋतुस्नातांतुयोभार्यांसंनिधौनोपगच्छ
ति॥ घोरायांब्रह्महत्यायांपच्यतेनात्रसंशयः॥ अस्यापवादमाहमदनरत्नेव्यासः॥

४

व्याधितो वं धनस्छोवाप्रचासेष्वथ पर्वसु ॥ स तु काले पि नारीणां प्रसुत्यहत्या प्रमुच्य
ते ॥ वृद्धावंध्यामसद्वृत्तां मृतावंध्याम पुष्पिणीं ॥ कन्याश्च बहुपुत्रांश्च वर्जयेन्मुच्यते भ
यात् ॥ वृद्धगार्ग्य जस्का ॥ गर्भाधानांगहोमाकरणे प्रायश्चित्तमात् पारिजाते आश्व
लायन ॥ गर्भाधानस्याकरणे तस्यां जातस्त पुष्यति ॥ अरुवां गां दद्याज्जेदद्वा कुर्यात्संस
वनं पतिः ॥ गर्भाधानं च मलमासगुरुस्तु कास्ता दावपि कार्यम् ॥ उत्सवेषु च सर्वेषु सामं
त सतु जन्मसु ॥ सुरासुरेज्ययोर्वश्चेव मौढ्यदोषो न विद्यत इति ॥ ज्योतिर्निबंधे स्मृत्य
न्तेः ॥ स तु गमने पराशरः ॥ ऋतौ तु गर्भशंकित्वात्स्नानं मैथुनिनस्मृतम् ॥ अनृतौ तु यदा
गच्छेच्छौचं मूत्रपुरीषवत् ॥ स्त्रीणां तु न स्नानम् ॥ उभावप्यशुचिस्यातां दंपती शयनं
गतौ ॥ शयनादुत्थिता नारी शुचिस्यादशुचिः पुमानिति वृद्धशातातपोक्तेः ॥ अत्र क
श्चिद्विशेष उच्यते ॥ तत्र रात्रौ रजसो जननादौ च रात्रिं त्रिभागां कृत्वा आद्यभागद्वये चे
त्पूर्वदिनं कार्यम् ॥ परतस्तूत्तरमिति मिताक्षरायां ॥ यत्तु मासार्द्धे रोगात्सागवास्तयौ दया
त्पूर्वदिनमित्युक्तं तत्र देशाचारात् व्यवस्था ॥ तथा सप्तदशादिनपर्यन्तं पुनारजो दृष्टे
स्नानमात्रं ॥ अष्टादशएकरात्रं ॥ ऊनविंशे द्व्यहः ॥ विंशतिप्रभृति त्रिरात्रमिति तिलल

५

एवंज्ञेयं ॥ रजस्वलायदा स्नाता पुनरेव रजस्वला ॥ अष्टादशदिनादर्वागशुचित्वं न
विद्यते ॥ एकोनविंशतेरर्वाग् अहः स्यात्तमोद्वहं ॥ विंशात्प्रभृत्युत्तरेषु त्रिरात्रमशुचिर्भ १२
वेत् ॥ यत्तु चतुर्दशदिनादर्वागशुचित्वं न विद्यते इति ॥ तदाह आंगिरः ॥ आद्वादशा
हनारीणां मलवच्छेदो न मिष्यते ॥ अष्टादशाहात्स्नानं स्यात् त्रिरात्रपरतोऽशुचिरिति ॥
तत्र स्नानं च भर्तुश्च यस्याभिप्रेतं ॥ एतद्विंशतिदिनोत्तरप्रायशो रजस्त्वेवय
स्यस्त्वर्वाक् प्रायशो रजस्तन्नोक्तं स्मृत्यर्थसारे ॥ त्रयोदशदिनादूर्ध्वं प्रायो रजो वनि
तानां मेकादशदिनादर्वागशुचित्वं नास्ति ॥ एकादशदिने एकरात्रं ॥ द्वादशेद्विरात्रम् ॥
ऊर्ध्वं त्रिरात्रमिति ॥ प्रयोगपारिजाते ऽप्येवम् ॥ रोगे तु तत्रैव विशेषः ॥ संग्रहे ॥ रोगेन
यद्रजः स्त्रीणामन्वहं तु प्रवर्त्तते ॥ नाशुचिः सा भवेत्तेन यस्माद्वैकारिकं रजः ॥ धर्माधिका
रस्तु रजोनिवृत्तावेव साध्वाचाराननां तावत्स्यात्तावदपि स्त्री रजस्वला ॥ यावत्सवर्त्तमा
नेहि रजो नैव निवर्त्तत इति हेमाद्रौ संग्रहे ॥ तथापि स्वकाले ऽशुचिर्देविसाहसं
थर्मेंगो रोगजे वर्त्तमानेऽपि काले नियोनि कालजम् ॥ तत्स्मात्काले ऽप्यतात्स्यादन्यथा सं
करो भवेत् ॥ तथा रजस्वलायां रजस्वलान्तरस्पर्शे ॥ अकामतः स्नानं कामतस्तु प्रवा
सः ॥ पंचगव्यप्राशनं च ॥ असवर्णानां तु ब्राह्मण्याः क्षत्रियादिस्पर्शे क्रमेण कृच्छ्रार्द्धपा ५

दोन स्पृष्टः स्पृष्टः॥ क्षत्रियादीनां तु पादस्पृष्ट एव॥ क्षत्रियादीनां हीनवर्णस्पर्शे त्रिरात्रमुपवासः॥ वैश्यस्य द्वयोः पूर्वयोः स्पर्शेप्यनशायनमेव शास्त्रशुद्धेः॥ कामतस्त्वथमे न्त्र्यहः द्वितीये व्यहस्तृतीये एकाहः॥ श्वस्पर्शे तु व्यह एकाहो वा॥ अज्ञानाद्यास्वजालादिस्पर्शे षड्रात्रं उच्छिष्टयोः स्पर्शे तु स्पृष्ट इत्यादि मिताक्षरायां ज्ञेयं॥ सूतसर्वसारे तु सर्वमे बालोपसायाः स्पर्शे स्नानेनैव तु शुद्धिः॥ पञ्चादनशानस्य साम्नाय इति॥ स्नाने विधिं चाह पराशरः॥ स्नाने नैमित्तिके प्राप्ते नारी यदि रजस्वला॥ पात्रान्तरिततोयेन स्नानं कृत्वा व्रतं चरेत्॥ सिक्तगात्रा भवेदद्भिः सांगोपांगा कथंचन॥ न वस्त्रपीडनं कुर्यान्नान्यद्वासश्च धारयेत्॥ अथ रजस्वलास्नानम्॥ देवजानिके॥ ब्रह्मा तु धाम्यिनि सोम भेषु हस्तानिलारवे उष्णवासरेषु॥ विश्वार्यमश्रोत्रिरभाद्रभेषु वरांगनास्नानविधिः प्रदिष्टः॥ ज्वरे प्रश्नः॥ ज्वराभिभूता या नारी रजसा च परिप्लुता॥ कथं तस्याः भवेच्छौचं शुद्धिः स्यात्केन कर्मणा॥ चतुर्थेऽहनि संप्राप्ते स्पृशेदन्या तु तां स्त्रियं॥ अंते च वारसंख्यायाः ततः शुद्धा भवेत्तु सेति॥ इदं चातुरमात्रे ज्ञेयम्॥ आतुरे स्नानं उत्पन्ने दशकृत्वो ह्यनातुरः इति पराशरोक्तेः॥ रजसो ज्ञाने तु पराशरमाधवीये प्रजापतिः॥ अविज्ञाते मले साचमलदस्त्वानायदि॥ रत्नं गृहेषुदुष्टस्याच्छुद्धिः स्तस्याः त्रिरात्रतः॥ देवजानीये कारिकायां॥

उछिष्टालुद्दिष्टाला नारजस्त्री यदि पश्यति ॥ उपवासमथोच्छिष्टे द्रष्टौच्छिष्टे त्वहं स्थि
तेत् ॥ अथ पुंसवनम् ॥ प्रयोगपारिजाते नारदः ॥ द्वितीये वा तृतीये वा मासि पुंसवनं
भवेत् ॥ युक्ते भे गर्भवेकार्यं सिमंतेन सहाथवा ॥ बृहस्पतिः ॥ तृतीये मासि कर्तव्यं गृष्टे
रन्यत्र शोभनं ॥ गृष्टेः चतुर्थमासे तु षष्ठे मासेथवाष्टमे ॥ सत्यव्रतनारदः ॥ एते
न प्रसिगर्भेपि भवतालीज्ञायते ॥ वृद्धव्यवकारिकायां ॥ कलास्याद्दैवरस्तस्याः यस्याः
पकरसंभवः ॥ आवर्तनइदं कर्मत्रलिगर्भमितिस्थितिः ॥ ब्राह्मे ॥ गर्भाधानादिसंस्का
रोपिताश्रेष्ठतमस्मृतः ॥ अभावेस्यकुलीनस्याबांधवोन्यगोत्रजाः ॥ मदनरत्ने सत्य
व्रतः ॥ मूलोदशांलरगोलोभतोस्त्री यद्यसंस्कृता ॥ देवरोवाथवा तद्वापि वंशोवापि समा
चरेत् ॥ हेमाद्रौ यमः ॥ प्रथमे मासि द्वितीये वा यदा पुंनक्षत्रेण चंद्रमा युक्तः स्यादिति ॥ वार
हः ॥ हस्तो मूलं श्रवणः पुनर्वसुर्मृगशिरस्तथा पुष्यः ॥ पुंसंज्ञकेषु कार्याण्येतानि शुभानि धि
ष्ण्यानि ॥ अनुराधापि पुंनक्षत्रं ॥ अनुराधां हविशाखाद्वैयं तदृत्ति स्मृतेः ॥ गर्गोपि ॥ पुं ना
मभ्रुवाश्लेषिश्योहस्तश्रवणपुनर्वसु ॥ अभिजित्सोष्टयाचैव अनुराधा तथा स्वयुक् ॥
ज्योतिर्निबंधेवसिष्ठः ॥ मूलश्रवे सो
मसिंहः ॥ रिक्तां पर्व च नवमीं सखां पुंसवने सुभ ॥
रे धनहानिरिंदोमृतमजात्पुंसवने बुधे स्य ॥ काका चवंध्याभवला हस्तु जोस्त्रिपुत्रलाभो
रवि भौम जीवे ॥ अनलो भनस्याप्ययमेन कालः ॥ अजङ्गवीरसेचनं हृदयस्पर्शनं

चेत्तिद्वयमनवलोभनंशोषंसर्वेषु सवनमितिगृह्यप्रसिद्धिः॥ दीपिकायां तु॥ चतुर्थेन
वलोभमिहृत्ते॥ सीमंत॥ हेमाद्रौ वैजवापः॥ अथ सीमंतोन्नयनम्॥ चतुर्थे पंचमे षष्ठे
चेति॥ वसिष्ठः॥ चतुर्थे सप्तमे मासे षष्ठे वाप्यथवाष्टमे॥ हेमाद्रौ शंखः॥ गर्भस्पंदने सी
मंतोन्नयनं यावद्वा न प्रसवः॥ छंदोगपरिशिष्टे॥ गर्भलंभनमारभ्य यावन्न प्रसवस्तदा॥ सी
मंतोन्नयनं स्मृताः रवस्य वचनं तथा॥ मास आश्वसोरः॥ शौनकः॥ कालविधाने
चतुर्थे षष्ठाष्टमे मासे प्राजिसोरे गगर्भे प्रथमं विधर्येम्॥ सीमंतकर्म द्विजभामिनीनामा
से ष्टमे वै छु बलिं च कुर्यात्॥ वसिष्ठः॥ चतुर्थे सावने मासि षष्ठे वाप्यथवाष्टमे॥ ज्योति
र्निबंधे नारदः॥ आरक्तापर्वदिवसे तु जन्मवारके शस्यते॥ कालविधाने॥ सीमंते तिष्य
हस्तादितिहरी॥ शंभुसोमार्कविधुनराख्याः॥ पक्षच्छिद्रं च रिक्तां दिक्तिथिमपहाय या
परास्तु॥ प्रशस्ता॥ ज्योतिः पुनर्वसुः॥ पक्षच्छिद्रं च नारदसिंहः॥ चतुर्दशी चतुर्थ्य
श्चाष्टमी नवमी तथा॥ षष्ठी च द्वादशी चैव पक्षच्छिद्रा ह्यपास्मृताः॥ क्रमादिनास्तु तिथि
पूर्वर्जनीयाश्च नाडिकाः॥ भूपा ८ ष्ट ८ मनुः १४ तत्त्वा २५ दश १० शेषास्त्वशोभनाः॥ का
लनिर्णये॥ शुभसंस्थे निशानाथे चतुर्थ्यां च चतुर्दशी॥ पौर्णमासी प्रशंसंति केचित्सी
तकर्मणि॥ बृहस्पतिः॥ पूर्वपक्षस्तु शुभः प्रोक्तास्त्रद्भावात्रिविना॥ चतुर्दशी चतु
र्थ्यं च स्तु क्लपक्षेषु भप्रदे॥ नारदः॥ विप्रक्षत्रिययोः कुर्याद्दिवा सीमंतकर्म तत्॥ वैश्य

शतद्रुकयोरेतद्दिवानिश्यपि केचन॥ नारदः॥ हस्ते मूले तरे भेष्विन्दौ मृगशिरस्यपि॥ पुष्ये
प्रजापतौ चैवाजैकपादहस्तेषु पुंनामोनित्यथैतानि पुंकर्माण्यश्रयीजयेत्॥ वरु
णतासिने श्विन्यनुराधेष्वप्याह वाराम्बुहूर्योल्का एव॥ एतत्सस्त्रतिगर्भवाक्या
र्यमिति हेमाद्रिः॥ सकृच्च संस्कृत संस्काराः सीमंतेन द्विजस्त्रियः॥ यंयंगर्भप्रसूयंते स
सर्वसंस्कृतो भवेत्॥ इति हारीतोक्तेः सीमंतोन्नयनं कर्म न स्त्री संस्कार इष्यते॥ केचिद्गर्भस्य
संस्कारात्प्रतिगर्भं प्रयुंजते॥ इति हेमाद्रौ विष्णुवचनात्॥ सत्यव्रत॥ ॥ स्त्री यद्यकृत
सीमंता प्रसवेत्कथंचन॥ गृहीतपुत्रा विधिवत्पुनः संस्कारमर्हति॥ सीमंते भोज
ने श्राद्धे मुक्तं पराशरमाधवीयेप्युक्तं॥ ब्रह्मौदने च सोमे च सीमंतोन्नयनं तथा॥ जा
तकर्म नवश्राद्धे भुक्त्वा चांद्रायणं चरेत्॥ स्मृतिधौत्येन॥ भराइवे जपेन्मंत्रं शतवारं
भ संशयः॥ सीमंते च प्रदातुर्भुक्त्वा मुच्यति किल्बिषाद्यते॥ अथ गर्भिणीधर्मा दत्तात्रेयः॥ वराह॥
सामिषमशनं निर्येन्मात्रमदा सरिव्रजीयेत्॥ अतः प्रभृति गृह्यकारिकायां॥ अंगारभस्मास्थि
कपालचुल्लीशूर्पादिषु पविशेन्न नारी॥ सोलूखलाद्येषु पदादिके वा यंत्रेषु षाद्येन
तथोपरिष्टा॥ नैमार्जनीगोमयपिंडकादौ तुर्यान्नवारिस्थिवगाहनं सा॥ अंगारभ
सानन रेवैल्लिखेत् क्ष्मां कालिवपुर्भंगम धोनवर्यात्॥ नोत्तु च के सा निवसाथवा स्या

मुंडे ॥ न संध्यावसरे न सेते ॥ नामंगलं वा कथमुदारयेत्सा ह्यन्यालयेरक्षं लेलेनया
यात् ॥ विष्णुधर्मोत्तरे ॥ कटुतीक्ष्णकषायाणि अस्रुघ्नलवणानि च ॥ आयसंचव्य
वायं पंचगर्भिणी वर्जयेत्सदा ॥ प्रयोगपारिजाते कश्यपः ॥ गर्भिणी कुंजराश्वादिशै
लहर्म्यादिरोहणम् ॥ व्यायामं शीघ्रगमनं शकटारोहणं त्यजेत् ॥ शोकं रक्तविमोक्ष
णं च साध्वसं कुक्कुटासनम् ॥ व्यवसायं दिवास्वापं रात्रौ जागरणं त्यजेत् ॥ मदनर
त्नसंग्रहे ॥ हरिद्रां कुंकुमं चैव सिंदूरं कज्जलं तथा ॥ कूर्पासकं च तांबूलं मांगल्याभ
रणं शुभम् ॥ केशसंस्कारकबरीकरकर्णविभूषणम् ॥ भर्तुरायुष्यमिच्छंती दूर
येद्गर्भिणी नहि ॥ गणपतिधर्मः ॥ बृहस्पतिः ॥ चतुर्थे मासि षष्ठे वाप्यष्टमे गर्भिणी
यदा ॥ यात्रा नित्यं विवर्ज्या स्यात् आषाढे तु विशेषतः ॥ याज्ञवल्क्यः ॥ दोहदस्याप्रदा
नेन गर्भो दोषमवाप्नुयात् ॥ वैरूप्यं मरणं वापि तस्मात्कार्यं प्रियं स्त्रियः ॥ दोहदं गर्भिणी
प्रियम् ॥ आश्वलायनः ॥ वपनं मिथुनं तीर्थं वर्जयेद्गर्भिणीपतिः ॥ श्राद्धं च सप्तमा
सादूर्ध्वं चान्यत्र वेदवित् ॥ श्राद्धभोजनमित्यर्थः ॥ प्रयोगपारिजाते ॥ कालविधाने मु
हूर्तदीपिकायां ॥ क्षौरं शवानुगमनं नखकृंतनं च युद्धादिवास्तुकरणं त्वतिदूरयानं ॥
उद्वाहमौपनयनं जलधेश्च गाहमायुःक्षयार्थमिति गर्भिणिकापतीनां ॥ रत्नसंग्रहे गालवः ॥
दहनं वपनं चैव चौलं वै गिरिरोहणं ॥ नावं आरोहणं चैव वर्जयेद्गर्भिणीपतिः ॥ अन्यत्रापि

अव्यक्तगर्भपतिरध्वयानं मननस्य वाहं कार कर्म संगमम् ॥ तस्यां तु यत्नेन गयादि
तीर्थयागादिकं वास्तु विधानं कुर्यात् ॥ अव्यक्तगर्भो वनिता भवेन्मासत्रयात्परम् ॥
षण्मासात्परतः स्रुतो नवमे रिष्टवासिना ॥ रोहि
ण्यैंद्रवपौष्णेषु स्वातिशततारयोरपि ॥ पुनर्वसौ पुष्यहस्त धनिष्ठा स्वुत्तरासु च ॥
मैत्रे वाष्टे तथाश्विन्यां सूतिकागारनाशनम् ॥ प्रसूति संभवेत्ता
ले एवं प्रवेशयेदिति ॥ तत्रैव ऋत्यां कार्यम् ॥ वारुणी भोजनगृहे नै
ऋत्यां सूतिकागृहमिति ॥
सुतो जातं पिता पुत्रं सचैलं स्नानमाचरेत् ॥ श्राद्धनाभिवर्द्धनात्पुंसो जातक
र्म विधीयते ॥ वर्द्धं च छेदने ॥ जन्मनानंतरं कार्यं जातकर्म य
थाविधि ॥ दैवाद्तीतकालं चेद् तिते सूतके प्रवेत् ॥
अच्छिन्ननाभौ कर्तव्यं श्राद्धं वै पुत्रजन्मनि ॥ तदाह
तत्रैव कार्ष्णाजिनिः ॥ आद्यं स्नानं वोद्धयो ग्रहलोचंद्रसूर्ययोः ॥ स्नानं स्नानंतरमा
ली पाद्द तिल्वन श्राद्धेन पतितं येत् ॥ पुत्रजन्मनि यात्रायां
शर्वर्यां दत्तमक्षय्यमिति जातमात्रे कुमारस्य जा
तकर्म विधीयते ॥ स्तनं प्राशनं पूर्वं नाभिकर्तनतपोपि वा ॥ एतेन नैमित्तिकमपि दं

जातेऽपि वदाशौचांते कार्यमिति ॥ शंखधरस्तु ॥ जाते कुमारे पितृणां मामो
दानं तु एवं तदहरिति हारीतोक्तेश्च अत्र श्राद्धमामेन हेम्ना वा कार्यमित्युक्तं पृथ्वीचं
द्रोदये आदित्यपुराणे ॥ जातश्राद्धे न दद्यात्तु पक्वान्नं ब्राह्मणेष्वपि ॥ हिमाद्रि
स्तु ॥ पुत्रजन्मनि कुर्वीत श्राद्धं हेम्नैव बुद्धिमान् ॥ न पक्वेन न चा[मे]मेन कल्या
णमभिकामयन्निति संवर्तोक्तेः ॥ हेमाद्रौ व्यासः ॥ एतच्च जननाशौचे मरणाशौ
चे च कार्यमित्याह मिताक्षरायां प्रजापतिः ॥ आशौचे तु समुत्पन्ने पुत्रजन्म
यदा भवेत् ॥ कर्तुस्तात्कालिकी शुद्धिः पूर्वाशौचेन शुध्यति ॥ केचित्तु मृता
शौचस्य मध्ये पुत्रजन्म यदा भवेत् ॥ आशौचापगमे कार्यं जातकर्म यथाविधि
स्मृतिसंग्रहे ॥ आशौचांते कार्यमित्याहुः ॥ स्मृत्यर्थसारेऽपि विष्णुरुक्तः ॥ स्व
प्रवचनरक्षा नमसेनेऽपि पासु दद्येऽपि च ॥ पुरोगुत्रे सवाकेन्हे जातकर्म च नाम च ॥
स्कांदे दक्षिणमाहात्म्ये धर्मः ॥ रोहिण्युत्तरमार्गस्थिरं गिरिशमूले द्वारे गादास्
णरक्षिप्रं चाश्विनी दिने शपुष्पमनले द्रौ निनु साधारणम् ॥ ज्योतिर्निबंधे ॥ स्व
उत्साहंत मित्रं च विष्णुस्वातिद्वर्यस्त्वदित यन्मूलं देवसंज्ञा फल ॥ अत्र सर्वत्र जा

तन्नामकरणाद्यं च कालातिक्रमे स्नानकृत्यादिकं सेयं॥ देशकालोपघाताद्य
कालातिक्रमे लंघयेदि॥ अनस्तगे ज्येंद्रासितेतत्कार्यम्॥ चोच्चराय्याल्लीमिति॥ मद
नरत्नेनारदोक्ते बृहस्पतिः॥ सुखचालामेन विशेनैविधिश्चेत्सः प्रमादतः॥ न
क्षत्रतिथिलग्नानां विचार्यैवं पुनः पुनः॥ सुतुके संध्यादौ विशेषेण द्यामः॥
निंचालिरव्यते मदनपारिजाते यमः॥ जातके मृतके वापि संध्याकर्म न संत्यजेत्॥
मनसोच्चारयेन्मंत्रान् प्राणायामविवर्जितान्॥ संध्यास्नाने सूतके विशेषसमा
हाधूद्रतांस्त्रजेत्॥ तस्मात् संध्यां च स्नानं च सूतकेपि न संत्यजेदिति॥ शिवविष्णु
चंदनदीक्षायस्य चाग्निपरिग्रहः॥ श्रौतकर्मोलिवुवरुतस्नानः शुद्धिमवा
प्नुयात्॥ अत्र गायत्री संध्यासंग्रहः॥ सूतके सावित्र्यांजलिं प्रक्षिपेत् प्रदक्षि
णं कृत्वा नमस्कुर्यात्॥ दितिपेठ नासि स्मृते॥ सूतके मृतके कुर्यात्प्राणायामम
मंत्रकं॥ तथा मार्जनमंत्रांस्तु मनसोच्चार्य मार्जयेत्॥ गायत्रीं सम्यगुच्चार्य
सूर्यायार्घ्यं निवेदयेत्॥ मार्जनं तु न वा कार्यमुपस्थानं तचैव हीति भारद्वाजः॥
अथ जन्मतिथ्यादि कालः॥ तत्र राजातः॥ ज्योतिर्निबंधे नारदः॥ स्वर्णानंदात्व
वोत्तिष्योसंधिनिर्दिष्टं यंतथा॥ गजांतमष्टकं दंजन्मयात्रो होतब्बलोदिष्टगर्ले॥

रसिं हयोक्ता ह्याप योमिश्च नमेषयो ॥ गंडांतमेतत्रालं स्याद्घटिकार्द्धं स्मृति
प्रदम् ॥ सार्पेंद्रपौष्णभेष्वंतुषोडशांशप्रसंधय ॥ तदग्रमेष्वाद्यपदा भानां गंडांत
संज्ञकम् ॥ रत्नमालायां ॥ पौष्णाश्विन्योः सार्पपित्र्यर्क्षयोश्च नक्षत्रज्येष्ठामूलयोरंतरा
लम् ॥ तद्गंडांतं स्याच्चतुर्नाडिकं हि यात्राजन्मोद्वाहकालेष्वनिष्टम् ॥ रत्नसंग्रहेन वन्हि
नारिष्टे ॥ सर्वेषां गंडजातानां परित्यागो विधीयते ॥ वर्जयेद्दर्शनं यावत्तत्षण्मा
सिकं भवेत् ॥ तीर्थं गंडे पितृमातृनाशो तु स्वौवनपस्य नाशः ॥ सर्वे
षु नो जीवहंतिव ध्रुव जातमनुषु नास्याद्गुरुवार एव च ॥ अथ पादानं ॥ उत्तरग
र्गे ॥ तिथिगंडे त्वनड्वाहं नक्षत्रे धेनुरुच्यते ॥ कांचनं लग्नगंडे तु गंडदोषो विनश्यति ॥
उत्तरे तिलपात्रं स्यात्पुष्ये गोदानमिष्यते ॥ अजाप्रदानं त्वाष्ट्रे स्यात्पूर्वाषाढे च कां
चनं च म् ॥ उत्तरातिष्यचित्रासु पूर्वाषाढोद्भवस्य च ॥ कुर्यात् शांतिं प्रयत्नेन नक्ष
त्राच्चरजां बुधः ॥ अथाश्लेषाफलं ॥ मूर्ध्नि स्यने गले कां सद्गुणं च बाहु हृज्जानु
गुह्यपदमिसप्तदेह भागः ॥ बालान्द्रिने कुलसुख स्मृती नांग तुज्ञष लमे स्पंचसि
रसः कमरास्तुनाज्या ॥ राज्यपितृक्षयो मातृनाशः कामक्रियोरातिः ॥ पितृभो
क्ताबलिः स्वघ्नः त्यागी भोगी धनी क्रमात् ॥ ज्येष्ठाफलमुक्त्वब्रह्मयामले ॥ ज्येष्ठा

दो जननी माता द्वितीये जननी पिता॥ तृतीये जननी भ्राता स्वयं माता चतुर्थके॥ आत्मा
नं पंचमे हंति षष्ठे गोत्रक्षयं भवेत्॥ सप्तमे चोभयकुलं ज्येष्ठभ्रातरमष्टमे॥ नव
मे श्वशुरं हंति सर्वं हंति दशांशकमिति॥ अथ मूलफलं॥ मल्लादः॥ अभुक्तमूल
संभवं परित्यजेत्तु बालकम्॥ समाष्टकं पिताथवा न तन्मुखं विलोकयेत्॥ तदा
द्यपातके पिता विपद्यते जनन्यथो॥ तृतीयके धनक्षयः चतुर्थकः सुभावहः॥
प्रतिमं घपादकः फलं मूलदेवसार्पभे॥ अभुक्तमूलं लात्र वसिष्ठः॥ ज्येष्ठांते
घटिकास्वैका मूलादौ घटिकाद्वयम्॥ अभुक्तमूलमित्याहुः जातं तत्र त्यजेच्छिशुं॥
केचि ज्येष्ठामूलं च द्वंद्वं चपादं अभुक्तमूलमित्याहुः॥ कश्यपसंहितायां तन्नीथो
कम्॥ मूलाद्यपादजो हंति पितरं तु द्वितीयजः॥ मातरं च तृतीयोऽर्थं सुहृद्देश्चतु
रीयतः॥ फलं तु देवं सार्पर्क्षे प्रत्यापसं तु पादत॥ अथ मूलवृक्षः॥ जपार्णवे॥
मूले वृक्षं स्वचाराग्र त्वाप स्कंधपुष्पं फलं शिखा॥ वेदा ४ श्रुतुनपक्षेव ८ दिशाश्च १०
वसवस्तथा ८ नंदा बाण ९ रसा ६ रुद्र ११ मूलं भेदा प्रकीर्तिताः॥ मूले मूलेविना
शायस्तंभे हानिपरिक्षयः॥ त्वचि भ्रातृविनाशाय शाखा मातुर्विनाशकृत्॥ पत्रेस
परिवारस्यात्सुखेन तु रसपल्लवः॥ फले मूल भवे राज्यं शाखायामल्प जीवित॥

अन्यच्च वसिष्ठः ॥ मूले सदा घटीसूत्रमूलत न नं सं भेष्ट स्व च हृदये ॥ चित्ति दिग्वं चुविना
शनेच्च विटपे हृद्रेर्न तोमातुल ः ॥ पत्रेचैं सुद्द्ला वान्धुसुमे मंत्री फ्ले सागरे रा जावनि
शिल्पमातुरिति सन्मूलांघ्रियेस्यात्सलं ॥ त्रि पादमूलमि ॥ रषाष्ठिरिसुघटे च मूलं
दिविस्थिः तं सुगन्तुलां गनाद्ये ॥ पातालगम्ये षधनुः कुलारन ञोष्ठ मसी क्षिति संस्मरं ति
स्वंगे मूले भवेद्राज्यं पाताले च धनागमः ॥ मूलस्य लोके यदा मूलं तदा स्वन्यं समादिशेत् ॥
वसिष्ठः ॥ नैसस भोद्भुतसुलः सुतावाप्सिआदवरंयशुश्वेवरं निहंति ॥ तदंसपादे जं
नितो निहंत्ति तस्यो ञमेणाहि भवेल्लवम ॥ सुरेशतारा जनिता धनाय जदे र
तारा जनितातु देवं ॥ पुरंदरस्य क्षे जनितसुतस्तथा स्वस्याग्रजं ति नपुंश्चिकायदि ॥
प्रयोगपारिजाते ॥ मूलजा श्वशुरं हंति व्यालजा च तदंगणां ॥ मारें जाय जांहंति दे
वरंतु द्विदेवजा ॥ ज्योतिःप्रकाशे ॥ धेशाय जं हंति सुरेंद्रजाता तथैव पत्न्याभगिनी
पुमांश्च ॥ द्विदेवजा देवरमा स्तुहन्या भा पानु भामा श्रुमासु हिहंति स्त्वनु ॥ पत्न्यग्र
जा मयजं चाहंति ज्येष्ठभेजः पुमांश्च ॥ तथा भार्यास सारं हि शोल्वं चाद्विदेवजः ॥
कन्यका देवरं हंति विशाखासु समुद्भवः ॥ आद्यपादत्रये लेव आद्यमेतु पुमान्भवेत् ॥

न हन्याद्देवरं कन्या तुलाश्रि स्याद्द्विदैवजा॥ लदृष्टांशोऽद्रावज्येष्ठास्त्रिकपुत्रवत्॥
चित्राद्यर्धे पुष्यमध्ये द्विपादे पूर्वाषाढाधिष्ण्यपादे तृतीये॥ जातः पुत्रश्चोत्तराद्ये वि
पत्ते मता पित्रो भ्रातरं बालनाशम्॥ द्विमासं चोत्तराद्यंशे पुष्ये श्रेव त्रिमासिकः॥ पू
र्वाषाढाष्टमे मासि चित्राषण्मासिकं फलं॥ नवमासं तथाश्लेषा मूले चाष्टवर्षजं॥
ज्येष्ठापंचदशे मासि पुत्रदर्शनवर्जितं॥ वसिष्ठः॥ व्यतीपाते गहानिः स्यासुरि घेम्
कस्मादिशेत्॥ वैधृतौ पुत्रहानिः स्यान्नष्टे दावंध्यतां व्रजेत्॥ पर्वण्यपि मृतौ तौ च सर्वा
रिष्टमयः प्रदः॥ तद्वत्सदंतजातस्त्वपादजातस्तथैव च॥ तस्माष्टनिंमकुवत्स
ग्रहाणां शतरचेत साम्॥ गर्गः॥ रुघांचतुर्दशी षोढा कुर्याद्दादौसु मंस्थतम्॥ द्वितीं
ये पितरं हंति तृतीये हंति मातरम्॥ चतुर्थे मातुलं हंति पंचमे वंशनाशनम्॥ षष्ठे तु ध
नहानिः स्यादात्मनो वंशनाशनम्॥ देवकीर्तिः॥ यद्येकस्मिन्धिष्ण्ये जायेते तु हि नरो
थवा पुत्राः॥ पित्रुरेलकराह्यते पद्यपरे मा तिरतुला स्यात्॥ गर्गः॥ एकस्मिन्दिवसे नक्षत्रे
श्रो वा पित्रुखपुत्रयोः॥ प्रसूतिश्चेत्तयोर्मृत्युर्भवेदेकस्य निश्चितं॥ ग्रहणे चंद्रसूर्यस्य प्रसूति शौनकः॥
र्यदि जायते॥ व्याधिपीडा तदा स्त्रीणां मादौ तु दर्शनात्॥ हरसंजायते यस्मिन्नृक्षस्य मृत्यु
र्न संशयः॥ शांतिस्तत्र द्विजैः धिपतेरुपं स्वर्णेन प्रकल्पयेत्॥ सूर्यग्रहे सूर्यरूपं हेमचंद्रे तु
राजतं॥ राहुरूपं प्रकुर्वीत नागेनैव विचक्षणः॥ नानागः सीसांश्चैव पालोचैव कणांस्थाप ११

शूले सम्भवनाशं स्याद्बलनाशो धृतौ भवेत्॥ विकृतांगं स्वर्गतो नाम्ना संध्ययोरुभयोरपि॥ ६

नंतरं कारयेत्॥ आदृष्टेनाप्यायस्वसोमो रितिलिङ्गमंत्रः॥ नक्षत्रदेवतायाश्च मंत्रेणाष्ट
ष्ट्युत्तरं जुहुयाज्जेतरं समिद्भिश्चार्कसंभवैः॥ चंद्रग्रहे च पालाशैर्दूर्वाभिस्तु मेव च॥ समिद्भिर्व्री
लरक्षश्च मेशाप जुहुयाद्बुधः॥ आज्येन चरुणा चैव तिलैश्च जुहुयात्ततः॥ पंचगव्यैः पंच
रत्नैः पंचत्वग्भिः पंचपल्लवैः॥ जलैरोषधिकल्कैश्च अभिषेकं समाचरेत्॥ मंत्रैर्वारुणसंभूतै
रापोहिष्ठादिभिस्त्रिभिः॥ इमं मे गंगे पितस्तत्त्वायामीति मंत्रकैः॥ यजमानस्ततो दद्याच्छ
क्त्याशक्ति सतिलत्रयम्॥ मात्स्ये॥ अकालप्रसवा नार्यः कालातीतप्रजास्तथा॥ विकृतप्रस
वाश्चैव युग्मप्रसवकास्तथा॥ अमानुष्या अंधराश्च अजातव्यंजनास्तथा॥ हीनांगा अधि
कांगाश्च जायंते यदि वा स्त्रियः॥ पशवः पक्षिणश्चैव तथैव च सरीसृपाः॥ विनाशं तस्य
देशस्य कुलस्य च विनिर्दिशेत्॥ निर्वासयेत्तान्नगरात्ततः शांतिं समाचरेत्॥ पादे विष्णुध
र्मोत्तरे च॥ उपरि प्रथमं यस्य जायंते वा शिशोर्द्विजाः॥ दंतैर्वा सह यस्यास्याज्जन्म भार्गव
सत्तम॥ द्वितीये च तृतीये च चतुर्थे पंचमे तथा॥ यदा दंताश्च जायंते मासे चैव महद्भयम्॥ मा
तरं पितरं वाथ खादत्यात्मानमेव च॥ गजपृष्ठगतं बालं नौस्थं वा स्थापयेद्द्विजः॥ तदभावे
तु धर्मज्ञ कांचने वा वरासने॥ सर्वौषधैः सर्वगंधैर्बीजैः पुष्पैः फलैस्तथा॥ पंचगव्येन र
त्नैश्च स्नानं कार्यं च भार्गव॥ स्थालीपाकेन धातारं पूजयेत्तदनंतरम्॥ सप्ताहं चात्र क
र्तव्यं तथा ब्राह्मणभोजनम्॥ भद्रासने निवेश्यैनं मधुमिश्रैः फलैस्तथा॥ सर्वौषधैः स

र्वंग॥ धैसर्व बाजः स्तथैव च॥ स्थापयेत्पूजयेच्चाथ वह्निं सोपं समारणम्॥ पर्वताश्वस्थ यास्या
तान् देव देवं च केशवम्॥ एतेषामेव जुहुयात्त्व हुतम् गौनथा विधिः॥ ब्राह्मणानां तु दान
व्यालतः संम्य्यं च दाक्षिणा॥ ब्रह्मपायसे॥ प्रथमं दत्तनिर्मुक्तिरूर्ध्वं बालस्य चैव हि॥ दे
शाय मातुलस्येह तदा प्रोक्ता महर्षिभिः॥ सौवर्णे राजतं वापि तांम्रं कांस्यमयं तथा॥
दध्योदनेन संपूर्णं पात्रं दद्याच्छिशोः करे॥ समं भ्रमो जनं चास्य पश्येन्मातुलः शिशुम्॥
सालंकारं सवस्त्रं च शिशुमालिंग्य सादरम्॥ तत्र मंत्राः॥ रे सुमां भागिने पवंर सुमेरु
कलं कुलम्॥ गृहाण भोजनं चान्नं मम भव मे सदा॥ निर्विघ्नं कुरु कल्याणं निर्विघ्नं
च समातरम्॥ मन्यासनमधिष्ठाप्य चिरं जीवया सह॥ एवं कृते विधानेन विघ्नः कोपि
न जायते॥ इति॥ अथाग्निकशांतिः॥ शांतिं सर्वत्वे॥ सुते जाते सुता चेत्सा बालत्रये वा तु नोय
दि॥ मासात्पित्रोः कुलस्यापि तदानिष्टं न संभवेत्॥ ज्येष्ठनाशो धनेहानिर्दुःख वा तु महद्भ
वेत्॥ जातस्यैकादशाहे वा द्वादशाहे शुभे दिने॥ आचार्यमृत्विजो वृत्वा गृहयज्ञपुरःस
रम्॥ ब्रह्मविष्णुमहेशेन्द्र प्रतिमाः स्वर्णतः कृताः॥ पूजयेद्धान्यराशिस्थकलशोपरिश
स्थिताः॥ पंचमे कलशे रुद्रं पूजयेद्रुद्रसंख्यया॥ रुद्रसूक्तानि चत्वारि शांतिसूक्तानि सर्व
शः॥ आचार्यो जुहुयात्तत्र समिधाज्यतिलांश्चरुम्॥ अष्टोत्तरसहस्रं वा शतं वा विंशतं
तु वा॥ देवताभ्यस्त्र्यम्बकं तुर्वकादिभ्यो गृहपुरःसरम्॥ ब्रह्मादिमंत्रैरिंद्रपलइद्रुमयामहे॥
ततः स्विष्टकृतं हुत्वा बलिं दत्वा पूर्णाहुतिं ततः॥ अभिषेकं कुटुंबस्य कृत्वाचार्यं प्रपूजयेत्॥ हिर

लंघयेत्पुरे प्राच स्तत्रि जांद्रस्मिएगतन ॥ आज्य ह्रणं कृत्वाशं नित्पाकं तु कारयेत् ॥ इति ॥ जन्मो
त्सवादि तु कोषु शंसादि प्रयोगपारिजाते ज्ञेयम् ॥ मिताक्षरायां मार्कंडेयः ॥ रक्षणीया तथा
षष्ठी निशा तत्र विशेषतः ॥ रात्रौ जागरणं कार्यं जन्मदानं तथा बलिः ॥ पुरुषाः शस्त्रहस्ताश्च
नृत्यगीतैश्च योषितः ॥ रात्रौ जागरणं कुर्युर्दशम्यां चैव सूतके ॥ व्यासः ॥ सूतिकावासनिलया ज
न्मदा नाम देवताः ॥ तासां यागनिमित्तं तु शुद्धिर्जन्मनि कीर्तिता ॥ प्रथमे दिवसे षष्ठे दशमे चै
व सर्वदा ॥ त्रिष्वेतेषु न कुर्वीत सूतकं पुत्रजन्मनि ॥ अपरार्के ब्राह्मे ॥ कृत्यातत्रैरिकाधारा ह
तघ्नी चैव पंचमी ॥ क्रीं जन्माद्या पूर्वाला नाम षष्ठी चाशिमुखमानि ॥ खजेतु दूजनीया वैवै स्थैवी
देहिं जातिभिः ॥ राकानुमतिः सिनीवाली कुहूरिति चलस्राः ॥ कन्याः इयर्थकः ॥ अथ दत्तपुत्र
परिग्रहविधिः ॥ ॥ पारिजाते शौनकः ॥ अपुत्रो मृतपुत्रो वा पुत्रार्थं समुपोष्य च ॥ वाससी
कुंडले दत्वा उष्णीषं चांगुलीयकम् ॥ बंधुजनेभ्यः संभोज्य ब्राह्मणांश्च विशेषतः ॥ अन्वाधानादि
तंत्रं कृत्वाज्योत्पवनांतकम् ॥ दातुः समक्षं गत्वा तु पुत्रं देहीति याचयेत् ॥ दाने समर्थो दातास्मै ये
यज्ञेनेति पंचभिः ॥ देवस्यत्वेति मंत्रेण हस्ताभ्यां परिगृह्य च ॥ अंगादंगेत्यृचं जप्त्वा आघ्राय शिशुमूर्ध
नि ॥ गृहमध्ये समाधाय चरुं कृत्वा विधानतः ॥ यस्त्वा हृदेत्यृचा चैव तुभ्यमग्रे स चैव का ॥
सोमो ददद्दित्येताभिः प्रत्यृचं पंचभिस्तथा ॥ स्विष्टकृदादिहोमं च कृत्वा शेषं समापयेत् ॥
ब्राह्मणानां सपिंडेषु कर्तव्यः पुत्रसंग्रहः ॥ तदभावे सपिंडो वा अन्यत्र तु न कारयेत् ॥ मिताक्ष
रादौ तु व्याहृतिभिराज्येन होम उक्तः ॥ स च होमोत्तरं लक्षणं ज्ञेयः ॥ नबाघ्राणमात्रेण ॥ व्याहृ
तिहोमं प्रति गृण्हीयादिति वसिष्ठोक्तेः ॥ माता पिता वा दद्यातां यमद्भिः पुत्रमापदि ॥ सदृशं

ग्निसंपुत्रांस्तत्रेपोदत्त्रिमः सुतमन्त्रैः ॥ इदं च मन्त्रसते ॥ अन्यथा दद्यान्मातापिता
वा यं स पुत्रो दाशिमः सुत इति व्यासवचनो विरोधस्यात् ॥ दानप्रतिग्रहोपलक्षणं ॥
इदं च मन्त्रसते ॥ अन्यथा ॥ दद्यान्मातापिता यं स पुत्रो दत्त्रिमस्सुत इति वत्स व्यास
वचनो विरोधस्यात् ॥ दानग्रहोपलक्षणम् ॥ तत्रैव वशिष्ठः ॥ न त्वेवैकं पुत्रं दद्या
प्रतिगृह्णीयाद्वा न स्त्री पुत्रं दद्यात्प्रतिगृह्णीयाद्वा अन्यत्रानुज्ञानाद्भर्तुः ॥ यत्तु स
मंत्रकहोमस्य पुत्रप्रतिग्रहांगत्वात् व्याहृत्यादिमंत्रपाठे च स्त्रीशूद्रयोरनधिकारा
त योदत्तकः पुत्रो न भवेदेवेति शुद्धिविवेके तद्भ्रमेणोक्तम् ॥ तन्न ॥ भर्तुरनुज्ञयास्त्रि
याभार्याप्रतिग्रहोक्तेः ॥ यद्यपि मेधातिथिना भार्यावददृष्टरूपं होमसौध्यस्तु तत्र स्त्रि
याश्च होमासंभवेऽपि तथापि ब्राह्मणादिद्वारा होमादिकार्यं चेत् ॥ इति तारिनाथादयः ॥
स[illegible]बंधत्वेप्येवम् ॥ एवं शूद्रस्यापि ॥ स्त्रीशूद्राश्च सधर्माण इति स्मृते ॥ अत एव शू
द्रकर्तृकहोमो विप्रद्वारैव पराशरेणोक्तः ॥ दक्षिणार्थं तु यो विप्रः शूद्रस्य जुहुया
द्धविः ॥ ब्राह्मणस्तु भवेच्छूद्रः शूद्रस्तु ब्राह्मणो भवेत् ॥ अत्र माधवाचार्यः ॥ यो विप्रः शूद्रद्क्षि
णामाय तदीयं हविः शांतिपुष्ट्यादिसिद्धये वैदिकमंत्रैर्जुहोति तत्र विप्रस्यैव दोषः ॥ शू
द्रस्तु होमफलं लभेतैव चेति व्याचक्षते ॥ दत्तके विशेषः ॥ कौस्तुभे काण्डशाखे ॥ पितृगोत्रेण
यः पुत्रः संस्कृतः पृथिवीपते ॥ आचूडांतं न पुत्रः स पुत्रतां याति चान्यतः ॥ चूडोपनयसं
स्काराग्निजगोत्रेण वै कृतः ॥ दत्ताद्यास्तनयास्ते स्युरन्यथा दास उच्यते ॥ ऊर्ध्वं तु पंचमा
द्वर्षान्न दत्ताद्याः सुता नृप ॥ गृहीत्वा पंचवर्षीयं पुत्रेष्टिं

प्रथमंचरेदिति॥ अथयमयोःसंस्कारक्रमार्थंज्येष्ठकनिष्ठभावउच्यते॥ मनुः॥ जन्मज्येष्ठे
नचाह्वानंसुब्रह्मण्यास्वपिस्मृतम्॥ यमयोश्चैवगर्भेषुजन्मतोज्येष्ठतास्मृता॥ देवलोपि॥
यस्यजातस्ययमयोःपश्यंतिप्रथमंमुखम्॥ संतानःपितरश्चैवतस्मिंज्येष्ठ्यंप्रतिष्ठितम्॥
भागवतेतु॥ द्वौतदाभवतोगर्भौसूतिवेशाद्विपर्ययादित्युक्तेः॥ पश्चाद्भवस्यमुक्तम्॥ अत्रदेशा
चारोव्यवस्था॥ अत्रसूतिकास्नानं॥ ज्योतिषे॥ कौरेंद्रभाग्यनिलयास्तवांसमंत्रेद्रवारविभ्र
वंशोन्हिंसुरत्राम्॥ तिथ्यावरिक्तेसुभमामृतंतिस्रसूतिकास्नानविधिंमुनींद्रः॥ अथनामक
र्म॥ मदनरत्नेबृहस्पतिः॥ द्वादशेदशमेवापिजन्मतोपित्रयोदशे॥ षोडशेविंशतौचैव
द्वाविंशेवतिथेःक्रमात्॥ शौनकस्तुहेमाद्रौदक्षः॥ विंशंचैवदानंचवनेयास्तुरनिघण्टः॥ दा
रापुत्रसर्वस्वमात्मनेवतुयोजयेत्॥ इति॥ यच्चयाज्ञवल्क्यः॥ स्वकुटुंबाविरोधेनदेयंदा
रसुताहृतेति॥ तद्धर्वंसदावानिवृत्तपरम्॥ तेनसर्वस्वदानेपिस्वदानेपुत्रदारदानं॥
शोधवस्तरायत्तु॥ विश्वजिद्धिकारणंपष्ठेतत्रपुत्रादीनांसशब्दवाच्यत्वानतेनदानमा
शक्यनिरासतम्॥ पुत्रस्वस्यदानेनानिष्पत्तेः॥ दासलेदनदानंभवत्येव॥ पुत्रेत्वसत्ताभावंददा
सत्रेमविक्रयादिव्यवहाराश्चसुरवल्व॥ याज्ञवल्क्यः॥ अहन्येकादशेनामइतिहेमाद्रौ
मविष्ये॥ नामधेयंदशम्यांतुद्वादश्यामासिवेतन॥ अष्टादशेहनितथावदंत्यन्येमनीषि
णः॥ दशम्यामतितायामीतिज्ञेयं॥ आशौचापगमेनामधेयमितिविज्ञानेश्वरोक्तेः॥ गृह्यपरिशिष्टे॥

जननादशरात्रे व्युष्टे शतरात्रे संवत्सरे वा नामकरणम् ॥ व्युष्टे नीते ॥ ज्योतिर्निबंधे गर्गः ॥ अमासं
क्रांतिविष्ट्यादिदोषाश्च काले पिनाचरेत् ॥ श्रीधरः ॥ मित्रादितिसमघोत्तराशततारास्तिषड्स्वातीधनिष्ठा
स्युर्नभाजे चाश्विसर्पाकपौष्णदिने शस्तुष्ठेषुचंद्रास्थिते ॥ छिद्रा पंचदशी विवाहनवमी शुद्धेष्टमे
मार्गवत्सा चार्या मूलपादभागादिवसेन ॥ मानिकुर्याधिपिशिशो ॥ मनुः ॥ शर्मण्वंतं ब्राह्मणस्य स्या
द्वर्मान्वितं क्षत्रियस्य तु ॥ वैश्यस्य धनसंयुक्तं शूद्रस्य प्रेष्यसंयुतम् ॥ मदनरत्ने नारदीये ॥ स्वकु
लेनामकर्मधेयं स्वकुलोचितम् ॥ नामपूर्वं तु मासस्य मंगलां च सुसमीक्षरेः ॥ तैत्र व गार्ग्यः ॥ मास
नाम गुरोर्नाम दद्यात् बालस्य वै पिता ॥ स्मृतिरत्ने ॥ कृष्णोनंतोच्युतश्चक्री वैकुंठोथ जनार्दनः ॥
योगीशः पुंडरीकाक्षो मासनामान्यनुक्रमात् ॥ तत्र मार्गशीर्षादि चैत्रादर्वा क्रमः इति मदनर
त्ने ॥ तन्मासनाम प्रथमं दद्यात् बुध्यै चैत्रादिः ॥ देवालये गजाश्वानां वृक्षाणां वा पिकूपयोः ॥ स
सौपर्णानां पण्यानां चिह्नार्थे योषितां न्नाम् ॥ काव्यानां च कवीनां च पश्चादीनां च सर्वशः ॥ रा
जप्रसादवास्तूनां नामकर्म विशिष्यते ॥ नाक्षत्रनाम कार्यम् ॥ अभिवादनीयं च समीक्षेत तन्मा
तापितरौ विद्यातामोपनयनादिसाश्वलायनोक्तेः ॥ कुलदेवता नक्षत्रसवन्धं पितानाम कुर्या
दिति मदनरत्ने शंखोक्तेः ॥ तच्च जन्मनक्षत्रपादाद्यक्षरं कुर्यात् इत्युक्तम् ॥ परिशिष्टे ॥ तत्तक्षरा
दिकं नाम यस्मिन् त्रिधिच्छेयदक्षरमिति ॥ सुदर्शनभाष्ये तु ॥ गौरे मन्त्र ज्येविष्णुरुद्रिरादौ गंधेयेच
वाहस्त्रवणा श्वयुक्त ॥ शिष्येषु नाम्बोः कपरः स्वरोंतः स्वाद्योरदीर्घसविसर्गइष्ट इत्युक्तेः ॥ ठां

से तिथोक्षपक्षदेसत्रादोगंसपरेस्वचवृद्धिः॥ शोष्टपाद इति॥ अंसमपभरणी शब्दः श्रुतेरुक्त॥
लग्नश्रवणादोषयदि वृद्धिः॥ अपमरण॥ आमरण इत्यादि॥ मदनरत्ने वशिष्ठः॥ जन्माहे
द्वादशाहे वा दशाहे वा विशेषतः॥ उत्तरा रेवती हस्त मूलाश्विन्यः सवारुणः॥ श्रवणादिति मै
त्रं स्वाती मृगशीरस्तथा॥ प्राजापत्यं धनिष्ठा च प्रशस्ता नामकर्मणि॥ अथ खड्गारोहः॥
पारिजाते बृहस्पतिः॥ खड्गारोहे तु कर्तव्यो दशमे द्वादशे दिने॥ षोडशे दिवसे वापि द्वावि
शे दिवसेपि वा॥ ज्योतिर्निबंधे॥ केरत्रये वै भवरे वतीषु दितिद्वये चाश्विन कृ भवेषु॥ कुर्याच्छि
शूनां च पतेश्च दशाद्वादशदोलनं वै सुखिनो भवंति नित्येव॥ आदोलारोयने पुंसो द्वादशो दि
वसस्मृतः॥ त्रयोदशस्तु कन्यायां न नक्षत्रविचारणा॥ अन्यस्मिन्दिवसे चेत्स्यात्तिर्यगास्ये
प्रशस्यते॥ दुग्धपानं एकत्रिंशद्दिने चैव पयः शंखेन पायसेत्॥ अन्नप्राशननक्षत्रे दिवसो
दयरात्रिषु॥ नक्षत्रे मासि संस्पृष्टे जातलग्ने तु विशेषतः॥ मासांते दुग्धपानं स्यात् श्वाकाले
शुभोपमने॥ इति॥ अथ कर्णवेधः॥ मदनरत्ने वशिष्ठः॥ श्रीधरः॥ मासे षष्ठे सप्तमे वाप्यथो
कर्णौ द्वादशे षोडशे हि॥ मध्ये त्यानः पूर्वभागेन रात्रौ न नक्षत्रे द्वे द्वे तिथिरर्ज इति॥ अत्र जन्म
मासो वर्ज्यश्च ज्योतिर्निबंधे गर्गः॥ मासे षष्ठे सप्तमे वाप्यष्टमे मासि वत्सरे॥ कर्णवेधं प्रशंसं
ति पुष्ट्यायुःश्रीवृद्धये॥ मदनरत्ने॥ प्रथमे सप्तमे मासि अष्टमे दशमेथ वा॥ द्वादशे च तथा
कुर्यात्कर्णवेधः शुभावहः॥ हेमाद्रौ व्यासः॥ कार्तिके पौषे मासे वा चैत्रे वा फाल्गुणेपि वाक

कर्णवेधं प्रशंसंति शुक्लपक्षे शुभे दिने ॥ श्रीधरः ॥ हरीहरत्वाष्ट्रचित्रा सौम्यपौष्णोत्तरायां दितिव
सुबुधयाल्हि सिंहवर्जे शुभलग्ने ॥ शशिगुरुबुधशुक्राख्यानां दिने पर्वरिक्तारहिततिथुशुद्धे नैनकर्ण
वेधः ॥ मदनरत्ने बृहस्पतिः ॥ द्वितीया नवमी षष्ठी सप्तमी च त्रयोदशी ॥ द्वादशी पंचमी शस्ता
तृतीया कर्णवेधने ॥ सौवर्णी राजपुत्रस्य राजती विप्रवैश्ययोः ॥ शूद्रस्य चायसी सूची मध्य
मांगुलसंमिता ॥ हेमाद्रौ देवलः ॥ कर्णरंध्रे रवेश्छाया न विशेदग्रजन्मनः ॥ तं दृष्ट्वा विलयं
यांति पुण्यौघाश्च पुरातनाः ॥ शंखः ॥ अंगुष्ठमात्रसुषिरौ कर्णौ न लभते यदि ॥ तस्मै श्रा
द्धं न दातव्यं दत्तं चेदासुरं भवेत् ॥ अथ तांबूलभक्षणं ॥ चंडेश्वरः ॥ आद्यमासे द्वयेद्वाथ तांबू
लं प्रथमं शिशोः ॥ कर्पूरादिकसंमिश्रं विलासाय हिताय च ॥ मूलार्कचित्रकविश्वहरींद्रमैत्रपौ
ष्णे तथाश्विशिरोदितिवासरेषु ॥ अर्केज्यजीवगुरुबोधनवासरेषु ॥ तांबूलभक्षणविधि
र्मुनिभिः प्रदिष्टः ॥ अथ निष्क्रमणं ॥ ज्योतिर्निबंधे यमः ॥ तृतीये वा चतुर्थे वा मासि निष्क्रमणं
भवेत् ॥ यमः ॥ ततस्तृतीये कर्तव्यं मासि सूर्यस्य दर्शनं ॥ चतुर्थे मासि कर्तव्यं शिशोश्चंद्रस्य दर्श
नं ॥ अत्र सूर्येंद्वोर्वर्मालिपेच तथोः श्राद्धं न विद्यत इति छंदोगपरिशिष्टात् ॥ छंदोगानां
निष्क्रमणे वृद्धिश्राद्धं नास्तीति कल्पतरुः ॥ व्यासः ॥ मैत्रे पुष्ये पुनर्वसु प्रथमं पौष्णे धनुश्चले विधौ ॥
वायहस्ते वैश्वसुरेश्वरे च मृगश्वेतारासु शस्तासु च ॥ कुर्यान्निष्क्रमं शिशोः शुभे यथ रोस्तुके विरिक्ते ति
थौ कन्याकुंभतुलामृगारिभवने सौम्यग्रहालोकिते ॥ मदनरत्ने ॥ अन्नप्राशनकाले वा कुर्यान्नि
ष्क्रमणं क्रिया ॥ विष्णुधर्मे ॥ द्विमासानां दिने तत्र तथा चंद्रार्कयो द्विज ॥ पूजनं वासुदेवस्य गगनस्य च

कारयेत्॥ वह्निर्नैर्ऋतेशायोदेहाशंखवसुएयाहनिस्ववैतेः॥ सेंद्रार्कपोदिग्गीशानांदिशांचगता
नस्यच॥ निक्षेपार्थमिदंपापितृन्मेरक्षंतुसर्वदा॥ अप्रमत्तंप्रमत्तंवादिवारात्रमथापिवा॥
रक्षंतुसततंसर्वेदेवाः शक्रपुरोगमाः॥ माघवीयेमार्कंडेये॥ अथशोर्थेप्रविन्यस्याशिल्पाग्रं
ज्ञातिस्ववेशः॥ शास्त्राणिचैववस्त्राणिततः पश्येत्तुलक्षणम्॥ प्रथमंयत्स्पृशेद्बालस्ततोभां
डंस्वयंतदा॥ जीविकंतस्यबालस्यतेनैवतुभविष्यति॥ अथोपवेशनम्॥ प्रयोगपारिजातेपाम्ने॥
विष्णुधर्मेच॥ पंचमेचतथामासिभूमौतंतुपवेशयेत्॥ तत्रसर्वग्रहाः शस्ताभौमोप्यत्रविशे
षतः॥ उत्तरात्रितयंसौम्यंपुष्यर्क्षंशक्रदैवतम्॥ प्राजापत्यंचहस्तश्चशस्तमाश्विनमित्रभं॥ वरा
हपूजयेद्देवींपृथिवींचतथाद्विजाः॥ रक्षैनंवसुधेदेवीसदासर्वगतंशुभे॥ आयुःप्रमा
णंसकलंनिक्षिपस्वहरिप्रिये॥ अचिरादायुषस्त्वस्ययेकेचित्परिपंथिनः॥ जीवनारोगवित्ते
षुनिर्दहस्वाचिरेणतान्॥ धरेण्याशेषभूतानांमाताऽसिकामधुक्॥ अजरायैवाप्रमेयाच
सर्वभूतनमस्कृता॥ चराचराणांभूतानांप्रतिष्ठानान्यथाह्यसि॥ कुमारंपाहिमातस्त्वंब्रह्मातद्वा
दनुमन्यतां॥ अथान्नप्राशनम्॥ पारिजातेनारदः॥ जन्मतोमासिषष्ठेस्यात्सौरेणोत्तमन्नाशनं
परं॥ तदभावेष्टमेमासिनवमेदशमेपिवा॥ द्वादशेवापिकुर्वीतप्रथमान्नाशनंपरम्॥ संवत्स
रेवासंपूर्णेकेचिदिच्छंतिपंडिताः॥ मदनरत्नेलौगाक्षिः॥ षष्ठेऽन्नप्राशनंजातेषुदंतेषुचेति॥
शंखः॥ संवत्सरेऽन्नप्राशनमर्धसंवत्सरेचेति॥ नारदः॥ षष्ठेवाप्यष्टमेमासिपुंसांस्त्रीणांतु
पंचमे॥ सप्तमेमासिवाकार्यंनवान्नप्राशनंशुभम्॥ रिक्तादिनक्षयंनंदांद्वादशीमष्टमीं॥ सक्रांत

तिथयः श्रोक्ता सितजीवज्ञवारः ॥ चांद्रतारं प्रशंसंति रक्षेच्चान्तित्रिकं विना ॥ श्रीधरः ॥ आदित्यतिष्य
वसुसौम्यकरानिलाश्विश्रौ चित्राजविष्णुवरुणोत्तरपौष्णमित्रः ॥ बालान्नभोजनविधौ दशमे
विष्णुदेष्टिद्रा विहाय नवमी तिथयः शुभास्तु ॥ वसिष्ठः ॥ बालानां तु कृतोऽब्दतवर्धने च राज्ञाभि
षेके खलु जन्मधिष्ण्यं ॥ शुभप्रतिष्ठं सततं विवाहे सामंतयात्रादिषु मंगलेषु ॥ मार्कंडेयः ॥ वि
ष्णुधर्मयोः ॥ ब्रह्माणं शंकरं विष्णुं चंद्रार्कौ च दिगीश्वरान् ॥ शुवं दिशश्च संपूज्य कृतावन्होन
धान्यतः ॥ देवतासुरतस्तस्य धान्यसंगमनस्य च ॥ जलं दत्तस्य दातव्यं मंत्रपाने स काचनम् ॥
मध्वाज्यदधिसंयुक्तं शशायेत्स्वायसंयुचेति ॥ तथा हृतिः ॥ व्यवहारनिर्णयो ॥ नवांबरो धरोऽभ्य
र्च्य पूजयेच्च चिरायुषं ॥ मार्कंडेयं नरो भक्त्या पूजयेत्प्रयतस्तथा ॥ ततो दीर्घायुषं व्यासं रामं द्रौ
णिं कृपं बलिं ॥ प्रह्लादं च हनुमंतं बिभीषणमथार्चयेत् ॥ स्वनक्षत्रजन्मतिथिं प्राप्य संपूजयेन्न
रः ॥ षष्ठीं च दधिभक्तेन वर्षे वर्षे पुनः पुनः ॥ तिथितत्त्वे एतन्नामभिः स्तिलहोमः स्तुतं कृतम् ॥
आदित्यपुराणे ॥ सर्वैश्च जन्मदिवसे स्नातैर्मंगलवारिभिः ॥ गुरुदेवाग्निविप्राश्च पूजनीयाः
प्रयत्नतः ॥ स्वनक्षत्रं च पितरौ तथा देवः प्रजापतिः ॥ प्रतिसंवत्सरं यावत्कर्तव्यश्च महोत्सवः ॥
सहाप्येतामलो ॥ गुडदुग्धतिलान्दद्यात् स्तोयं चैवाचवं ध्येत ॥ गुग्गुलं निंबसिद्धार्थदूर्वागोरो
चनादिकम् ॥ संपूज्य भानुविंदेशोमहर्षिं प्रार्थयेद्द्विजः ॥ चिरजीवन यथा त्वं भो भविष्यामि तथा मुने ॥
रूपवान्वित्तवांश्चैव श्रिया युक्तश्च सर्वदा ॥ मार्कंडेय नमस्ते स्तु सप्तकल्पांतजीवन ॥ आयुरा
रोग्यसिद्ध्यर्थं [illegible] ॥ प्रसीद भगवान्मुने ॥ चिरंजीव यथा त्वं तु मुनीनां प्रवर द्विज ॥

कुरु ब्रह्ममुनिशार्दूल तथा मां चिरजीविनम्॥ मार्कंडेय महाभाग सप्तकल्पांतजीवन॥ आयुरा-
रोग्यसिध्यर्थमस्माकं वरदो भव॥ सतिलं गुडसंमिश्रमंजल्यर्द्धमितं पयः॥ मार्कंडेयाद्वा-
वरं लब्ध्वा पिबाम्यायुर्विवृद्धये॥ इति पयः॥ पिबेत्॥ तिथ्यंतेहुत्सवादे॥ खंडनं नखकेशानां
मैथुनाध्वगमौ तथा॥ आमिषं कलहं हिंसां वर्षवृद्धौ विवर्जयेत्॥ तत्रैव दीपिकायाम्॥ कृतांत
कुजयोर्वारे यस्य जन्मतिथिर्भवेत्॥ भनक्षत्रयोगसंप्राप्तौ विघ्नस्तस्य पदे पदे॥ कृतांतश-
नेः॥ तस्य सर्वौषधिस्नानं गुरुदेवाग्निपूजनम्॥ दद्यमंतुः॥ मलेजन्मनि संक्रांतौ रवौ प-
र्वदिने तथा॥ अस्पृश्यस्पर्शने चैव चैलस्नानं अवारिणं॥ अत्र जन्मतिथिरौदयकी मासा॥
युगाद्या वर्षवृद्धिश्च सप्तमी पार्वती प्रिया॥ रवेरुदयमीक्षंते न तत्र तिथियुग्मता इति॥ मद-
नरत्ने वचनात्॥ विशेषो मदनरत्ने ज्ञेयः॥ अथ कटिसूत्रं॥ प्रयोगपारिजाते॥ ब्राह्मे॥ प्रति-
संवत्सरांतर्क्षे वक्ष्येन्त्रणं विधिं परम्॥ दत्वा गोभूहिरण्यादि तथा स्वर्णादिनिर्मितम्॥ बध्नी-
यात्कटिसूत्रं च वाससंग्रथ्यन्तनम्॥ दूर्वांकुरैरथाश्वेच वरणं चापि नाग्निनम्॥ आयुष्य-
होमकृत्वाचलर्प्येयेत्सिद्धदेवता॥ अथ चौलं॥ प्रयोगपारिजाते॥ शंभुरुशिष्यः॥ जातावधि-
को राजन्मादितृतीयेब्दे निचौलकर्म॥ आद्याब्दे कुरुते केचित्पंचमेब्दे द्वितीयके॥ उपनीत्या
सहैवेति विकल्पाः कुलधर्मतः॥ बृहस्पतिः॥ तृतीयेब्दे शिशोर्गर्भाज्जन्मतोपि विशेष-
तः॥ पंचमे सप्तमे वापि स्त्रियाः पुंसोपि वा समं॥ तत्रैव नारदः॥ जन्मतस्तु तृतीयेब्दे श्रे-

ष्ट्रभिर्ध्वातिपंडिताः ॥ पंचमे सप्तमे वापि जन्मतो मध्यमं भवेत् ॥ अष्टमं गर्भलस्यात्तु नवमैका
दशेपि चेति ॥ पारिजाते बृहस्पतिः ॥ उत्तरायणगे सूर्ये विशेषात्सौम्यलवे ॥ शुक्लपक्षे शुभं प्रो
क्तं कृष्णपक्षे शुभेतरम् ॥ अशुभोंत्यत्रिभागस्यात् कृष्णपक्षे त्रिधा कृते ॥ तत्रैव वसिष्ठः ॥ द्वित्रिपंच
सप्तम्यामेकादश्यां तथैव च ॥ दशम्यां च त्रयोदश्यां कार्यं क्षौरं विजानता ॥ नृसिंहीये ॥ षष्ठ्यष्ट
मी चतुर्थी च नवमी च चतुर्दशी ॥ द्वादशी दर्शपूर्णेंदु प्रतिपच्चैव निंदिताः ॥ वसिष्ठः ॥ रवेरंगारक
स्येव सूर्यपुत्रस्य चैव हि ॥ निंदिता दिवसाः क्षौरे शेषाः कार्यकराः शुभाः ॥ ज्योतिर्निबंधे ॥ बृह
स्पतिः ॥ पापग्रहाणां वारादौ विप्राणां शुभदं रवेः ॥ क्षत्रियाणां क्षमासूनो विट्शूद्राणां शनेः
शुभम् ॥ हस्ताश्विविष्णुपौष्णाश्च श्रविष्ठादि सपुष्यभम् ॥ सौम्यचित्रेनवेक्षौ[illegible]रे उत्तमानवलार
काः ॥ त्रिपुष्करालिवायव्यं रोहिणी वारुणं तथा ॥ क्षौरे च मध्यमाः शेषाः शेषा द्वादश गर्हिताः ॥
निधने जन्मनक्षत्रे वैनाशे चंद्रमाष्टमे ॥ विपक्षे रवेधे क्षौरं प्रेरे चस विवर्जयेत् ॥ अत्र लग्नशुद्धि
रन्ये च योगा ज्योतिर्विद्भ्यो ज्ञेयाः ॥ अन्ये च विशेषाः ॥ श्मश्रुकर्मनिर्णये वक्ष्यंते ॥ एतच्च शिशो
र्मातरि सगर्भायां न कार्यम् ॥ तदाह ज्योतिर्निबंधे मदनरत्ने च वृद्धगर्गः ॥ पुत्रचूडा सतो माता
यदि सागर्भिणी भवेत् ॥ शस्त्रेण मृत्युमाप्नोति तस्मात् क्षौरं विवर्जयेत् ॥ अस्यापवादमाह तत्रैव
नारदः ॥ सूनोर्मातरि गर्भिण्यां चूडाकर्म न कारयेत् ॥ पंचमाब्दात्प्रागूर्ध्वं तु गर्भिण्यामपि कारयेत् ॥
यदि गर्भविपत्तिः स्याच्छिशोर्वा मरणं यदि ॥ सहोपनीता कुर्याच्चेत्तदा दोषो न विद्यते ॥ बृहस्पतिः ॥

गर्भिण्यां मातरि शिशोः क्षौरं कर्म न कारयेत्॥ व्रताभिषेके पि वत्स्यालाले वेदत्र तेष्वपि॥ गर्भि
ण्याः पंचमासपर्यंतं न दोषः स्यात्॥ मदनरत्ने दीपिकायां गर्गेण॥ पंचममासादूर्ध्वं मातुर्गर्भस्य जाय
तम्यस्य रिति॥ मदनरत्ने बृहस्पतिः॥ पुत्रचूडाकृतौ माता गर्भिणी यदि वा भवेत्॥ विपद्यते उत
स्तत्र दंपती शिशुरष्टकः॥ गर्भे मातुः कुमारस्य न कुर्याच्चौलकर्म तु॥ पंचमासादधः कुर्यादत ऊ
र्ध्वं न कारयेत्॥ इदं शिशोर्ज्वरादौ मातू रजोदर्शने च न कार्यम्॥ तदुक्तं तत्रैव गर्गः॥ ज्वरस्योत्साद
नं यस्य लग्नं तस्य न कारयेत्॥ दोषनिर्गमनार्थं च स्वधर्मस्य समाचरेत्॥ लग्नमिति मंगलोपलक्षणं॥
ज्योतिर्गर्गः॥ विवाहोत्सवयज्ञेषु माता यदि रजस्वला॥ तदा न तत्समाप्नोति पंचमं दिवसं विना॥
वसिष्ठः॥ यस्य मांगलिकं कार्यं तस्य माता रजस्वला॥ अर्थं नु देव॥ तत्रैव बृहस्पतिः॥ श्राद्धसमु
दयश्राद्धं पुत्रसंस्कारकर्मणि॥ पत्नी रजस्वला चेत्स्यान्न कुर्यात्पिता तदा॥ पितेति मलमासोपलक्ष
णम्॥ संकटे तु काश्यसारेऽप्युक्तम्॥ अलाभे सुमुहूर्तस्य रजोदोषे उपस्थिते॥ श्रियं संपूज्य विधि
वत्ततो मंगलमाचरेत्॥ एतच्च मुंजनोत्तरं न कार्यम्॥ न मुंजनाच्चापि हि मुंजनं च गोत्रैकतायां यदि
नाब्दभेदे॥ इति मदनरत्ने वृद्धवसिष्ठोक्तेः॥ तत्रैव कात्यायनः॥ कुले ऋतुत्रयादर्वाङ्मुंडनान्तु मं
डनम्॥ प्रवेशान्निर्गमो नेष्टो न कुर्यान्मंगलत्रयम्॥ इति तथा वृद्धमनुः॥ एकमातृजयोरेकवत्सरे पु
रुषस्त्रियोः॥ न समानक्रियां कुर्यान्मातृभेदे विधीयते॥ आशौचे तु संग्रहे॥ संकटे समनुप्राप्ते
सूतके समुपागते॥ कूष्मांडिभिर्घृतं हुत्वा गां च दद्यात्पयस्विनीं॥ चूडोपनयनोद्वाहप्रतिष्ठादि

रेकैमास्यरेदिगति ॥ ज्योतिष ॥ षष्ठेब्दे षोडशे वर्षे विवाहाब्देतथैवच ॥ अंतर्वत्न्यां च जायायां
नैष्यते मुंडनं क्वचित् ॥ अन्यः ॥ एवं विशेषविवाहप्रकरणे वक्ष्यते दीपिकायाम् ॥ नस्तूर्जजन्मभानेयदा
रलेष्टशनौकुजे ॥ प्रतिपद्द्वरिक्तासु विद्यारंभस्तु पंचमे ॥ प्रयोगरत्ने ॥ मध्येशीरासिन्दूजस्याहासिष्ठा
नांतु दक्षिणे ॥ उभयोः पार्श्वयोरत्रिः कश्यपानां शिखामता ॥ पराशरमाधवीयेप्येवम् ॥ श्री
पस्तंबास्वाहा ॥ न छंदोगे शाखिनाप्ययथार्षिशिखा निदधाति ॥ यथार्षिप्रवरसंख्यया ॥ तासां
मध्ये शिखावर्जं उपनयनेवपनं कार्यं ॥ प्रतिदिशं प्रवरपक्षी उपनयनेते नैवोक्तं ॥ रिक्तोवा एषोन
पिहितो यत्लुंउस्तस्येतदपिधानं ॥ यच्छिखेतिश्रुतेः ॥ विशिखोरवोन्युपवीतस्यैस्रयत्करोति
नतत्कृतमिति ॥ निषेधाश्च ॥ सत्रेतु वचनात्सशिरवंवपनमिति सुदर्शनभाष्येउक्तं ॥ यत्तु कुमा
राविशिखाः स्युरेति लिंगं तच्छंदोगपरम् ॥ अपरार्के मदनरत्ने चौलोगार्ग्यः ॥ दक्षिणतः कमु
जावावसिष्ठानां तु प्रयतोत्रिकश्यपानां मुंडा भृगवः ॥ पंचचूडा अंगिरसो वाजिमेके मंगल्या
र्थं शिखिनोन्ये यथाकुलधर्मं चेति कमुजाः शिखा ॥ वाजिः केशपंक्तिः ॥ स्मृतिदर्पणे ॥ एकाशि
खा दक्षिणतो वाशिष्ठगोत्रस्य पंचांगिरसां भृगोस्तु ॥ नैकशिखा वा कश्यपगोत्रजानां शिखे
भयत्रापि यथाकुलं च ॥ एतच्च शूद्रातिरिक्तविषयं ॥ शूद्रस्यनियताकेशो विधाः इति वासिष्ठोक्तेः ॥
यत्तुपाद्मे ॥ नशिखिनोपवीतिस्यान्नोधरेत्संस्कृतांगिरमिति शूद्रमुपक्रमोक्तं ॥ तदस्यसच्छू

द्रस्य विषयमिति केचित्॥ विष्णुरनिरुक्तं॥ अत एव हरिहरः॥ स्त्रीशूद्रौ तु शिरवां छि
त्वा क्रोधाद्वैराग्यतोपि वा॥ प्राजापत्यं प्रकुर्यातां निष्कृतिर्नान्यथा भवेत्॥ एतत्सर्वग्रह
पक्षे॥ अत्र देशभेदाद्व्यवस्थेति दिक्॥ ज्योतिर्निबंधे नर्मदोत्तरदेशेषु सिंहस्थे देवमे
त्रि ति॥ शुभकर्म न कुर्वीत निषेधो नास्ति दक्षिणे॥ अत्र प्रयोजने प्रायश्चित्तमुक्तं॥
पराशरमाधवीये॥ निरुक्ते चूडाहोमे तु प्राकृ नामकरणात्तथा॥ चरेत्सांतपनं पु
श्री जातकर्माणि चैव हि॥ अन्नोन्यैः संस्कारेषु उपवासेन शुध्यति॥ एतेच॥ संस्कारा स्त्री
णाममंत्रकाः कार्याः॥ होमस्तु समंत्रक इति प्रयोगपारिजाते॥ आश्वलायनोपि॥ होमं
त्वसंतु पूर्वस्यां स्त्रीणां चूडा च्लाव पि ति मनुरपि॥ अमंत्रकातु कार्येयं स्त्रीणामाव
दशेषत इति॥ होमोप्यमंत्रक इत्येके॥ संस्काराः॥ स्त्रीणाम होमका स्तूष्णीं स्युरिति
स्मृत्यर्थसारे॥ होमो नेति वाचस्पतिः॥ अथ विद्यारंभः॥ मदनरत्ने नृसिंहः॥ अक्ष
रस्वीकृतिं सर्वां शाले पंचमायने॥ उत्तरायणगे सूर्ये कुंभमासं विवर्जयेत्॥ दीपि
कायां॥ वृद्धे दर्जन्यके षष्ठी रिक्तां शनी कुजं॥ अनध्यायान्विना नवादेवं यं
च सत्वं तु तः॥ श्रीधरः॥ हस्तादित्रयसमीराश्विनेषु तदेजिष्णो काम्यविधिः प्रोक्ता तेषां
सनादिनो दद्यादि रहितेतरा [illegible] शौरस्थिरे चाभयोः॥ पक्षे तु एनि शार्के मृतिप्रदं

रिक्ता विहायाष्टमीं षष्ठीमष्टमस्तु द्व भाः जिभ वनेभो क्तापूरस्वा इति ॥ विष्णुधर्मे ॥ प्रसन्नत्वात
रिं लक्ष्मीं तथा देवीं सरस्वतीं ॥ स्वविद्यासूत्रकाराश्च स्वां विद्यां च विशेषतः ॥ एतेषामेव देवानां नाम्ना
तु जुहुयाद्धविः ॥ दासेनाभिद्विजेन्द्राणां कर्तव्यं चाभिपूजनं ॥ अथ धनुर्विद्या ॥ दीपिकायां अदितिउ
त्तरमार्कस्वातिचित्राग्निपिष्य हरिवसुमूले स्विंद भाव्यां सप्तेषु ॥ चिशान्तिशाशि बुधवारे विष्णु
बोध्ये विपोषेस्तु समय तिथियोगे चाप विद्याप्रदानं ॥ अथ तूपनीतस्य विशेषः ॥ गौतमः ॥ प्रागुपन
यनात्कामचारवाद भक्षा इति ॥ भक्ष्यं लसुनादेरपि तिहरदत्तः ॥ अपरार्के दक्ष शातातपः ॥ शि
शुराभक्षणं प्रोक्तं बालस्याचमनस्मृतं ॥ रजस्वलादि संस्पर्शे स्नानमेव कुमारके ॥ प्राक्चूडाकर
णाद्बालः प्रागन्नप्राशनाच्छिशुः ॥ कुमारकस्तु विज्ञेयो यावन्मौंजीनिबंधनं ॥ आपस्तंबोपि ॥ अन्नाप्रा
शनमब्दास्संवत्सरादित्येके ॥ इति गौतमोपि ॥ न तूपस्पर्शनादाशौचं तस्यानुपनीतस्य च ओला
दिस्पृष्टस्यापि स्पर्शानस्नानं इदंचन्च ष्टवर्षात्प्राक् ऊर्ध्वं तु स्नानं भवत्येव ॥ बालस्य पंचमाव
र्षादूर्ध्वं क्षार्थशौचमाचरेदिति स्मृतेः ॥ कामाचारादिकेप्येवं ॥ उनैकादशवर्षस्य पंचवर्षात्परस्य च ॥
चरेद्गुरुस्तु हृत्स्थैव प्रायश्चित्तं विशुद्धये ॥ अतो बालतरस्यापि नापराधेन पातकमिति स्मृतेरि
ति दत्तः ॥ स्मृत्यर्थसारेप्येवं ॥ अथोपनयनं ॥ आश्वलायनः ॥ गर्भाष्टमेष्टमे वाब्दे पंचमे सप्तमेपि वा ॥ द्विज
त्वं प्राप्नुयाद्विप्रो वर्षे त्वेकादशे नृपः ॥ मनुः ॥ ब्रह्मवर्चसकामस्य कार्यं विप्रस्य पंचमे ॥ राज्ञो बलार्थिनः
षष्ठे वैश्यस्यार्थार्थिनोष्टमे ॥ विष्णुः ॥ षष्ठे तु धनकामस्य विद्याकामस्य सप्तमे ॥ अष्टमे सर्वकामस्य

नवमे कांतिमिच्छतः ॥ आपस्तंबः ॥ गर्भाष्टमेषु ब्राह्मणमुपनयीत बहुवचनं गर्भषष्ठसप्तमयोः प्राप्त्य
र्थमिति सुदर्शनभाष्ये ॥ केचित्तु विप्रस्य षष्ठं न मन्यते ॥ आपस्तंबः ॥ अथ काम्यानि सप्तमे ब्रह्मवर्च
सकाममष्टमे आयुःकामं नवमे तेजस्कामं दशमे न्नाद्यकाममेकादशे इंद्रियकामं द्वादशे पशुकाममु
पनयेत् ॥ गौणकालमाह मनुः ॥ आषोडशाद्ब्राह्मणस्य सावित्री नातिवर्तते ॥ आद्वाविंशात्क्षत्रबं
धोरा चतुर्विंशतेर्विश इति ॥ ज्योतिर्निबंधे ॥ अग्रजा बहुजा वैश्याः स्वावधेरूर्ध्वमब्दतः ॥ अनु
पनयनाः सर्वे वृषला एव ते स्मृताः ॥ अत्र मौंजाजिनोपवीतादिविशेषः ॥ पराशरमाधवीये स्मृत्य
र्थसारे च ज्ञेयः ॥ गार्ग्यः ॥ विप्रं वसंते क्षितिपं निदाघे वैश्यं घनांते व्रतिनं विदध्यात् ॥ माघादिषु क्रांति
क पंचमासाः साधारणा वा सकलद्विजानां ॥ ज्योतिर्निबंधे ॥ माघादिषु च मासेषु मौंजी पंचसु श
स्यते कालादर्शे ॥ वृद्धगार्ग्यः ॥ माघादिमासषट्केतु मेखलाबंधनं मतं ॥ उपाकरणमंत्रं च श्रावणा
दौ विसर्जयेत् ॥ मैत्रेयसूत्रेऽपि ॥ वसंतो ग्रीष्मः शरदित्यृतवो वर्णानुपूर्व्येण माघादिषण्मासपक्षे सर्वव
र्णानां नेतुरुदगयनमेव नयो बलमिति ॥ अन्ये तु दंतहानात्र वसंते नोत्तरायणस्य संकोच श्राद्धदर्शि
स्याग्रहणे विधिनैवाधाने वसंतादेरिति काल दिने वसायं प्रातर्विधिना यावज्जाविधि धेरिवेत्युक्तं ॥
आचार्ययोगः ॥ परस्परव्यभिचारान्नियमः ॥ उत्सेनिमि त्तेसांगकर्मोक्तेः कालापेक्षा इत्युत्तरायणं वि
वसंतस्य भावान्नियमः ॥ नवाम्नितत्व ॥ नचैवं कृष्णीतरतिवदचुत्सानुवाद ॥ तदद्राकेभेदापरिहारात् ॥
उत्तरायणविधिवैयर्थ्यं तत्तु वासायमितिमाया ॥ श्रीगिरं च मांपंचाना एवषट्पारिजाते ॥ बृहस्पतिः ॥
सप्तचापकुलिरस्थो जीवोप्यशुभगोचरः ॥ अतिशोभनतां दध्याद्विवाहोपनयनादिषु ॥ इति शार्ते ॥

नजन्मधिष्ण्येनच जन्ममासे जन्मकालायदिनेविदध्यात्॥ ज्येष्ठेनमासिप्रथर्मस्यसूनोस्तथाखुलायां
अपिमंगलानि॥ राजमार्तंड॥ जातंदिनंदूषयतेवसिष्ठोह्यष्टौगर्गोनियतंदशात्रिः॥ जातस्य
पक्षंकिलभागुरस्त्वशेषाःप्रशस्ताःखलुजन्ममासि॥ जन्ममासोतिथौभेचविपरतदव्देसति॥
कार्यमंगलमित्याहुः॥ गर्गभार्गवशौनकाः॥ जन्ममासनिषेधोपिदिनानिदशवर्जयेत्॥ आ
रभ्यजन्मदिनसाधुभास्तुगत्तिथयोपरे॥ ग्रंथांतरे॥ व्रतेजन्मत्रिकारिस्थोजावेपिष्ठोर्चनात्सकृत्॥
शुभोतिकालेचाष्टव्ययस्थोद्विगुणार्चनात्॥ शुद्धिनैर्गुरोर्यस्यवर्षेप्राप्तेष्टमेयदि॥ चैत्रेमीन
गतेभानौतस्योपनयनंशुभं॥ जन्मभादष्टमेसिंहेनीचेवाशत्रुभेगुरौ॥ मीनेनीबधः शुभः प्रोक्तः
चैत्रेमीनगतेरवौ॥ गुरुविज्ञ्रुसेनारदः॥ बाल्येस्यबव्हानोपिशांहा जावोबल्बप्रदः॥ य
थोक्तवत्सरेकार्यमनुक्तेचोपनायनं॥ शांतिश्चायेवक्ष्यते ज्योतिर्निबंधे रत्नसिंहः॥ त्ला यांपंच
माषष्ठीद्वितीयापिचसप्तमी॥ उभयोःपक्षयैश्चैवविशेषणसुपूजितः॥ धर्मकामोसितेपक्षे
नैमित्ति
कैश्चप्रथमास्तथा॥ शुक्लत्रयोदशीकेचिरछंतिचोपनयस्तथा॥ श्रीउशनोदेवसिष्ठः॥ नैमित्ति
कैश्चप्रथमास्तथा॥ शुक्लत्रयोदशीकेचिरछंतिचोपनयस्तथा॥ प्रशस्तप्रतिपत्कृष्णेनक
कमनध्यायंरुच्छेचप्रतिपद्दिनं॥ मेखलाबंधनेशस्तंचोलेवेदव्रतेष्वपि॥ प्रशस्तात्प्रतिपत्कृष्णेकदाचिच्छुभ
चापरस्मृता॥ एतदलालकावस्याप्तस्यबटोरुपनयनविषयं॥ प्रशस्तात्प्रतिपत्कृष्णेकदाचिच्छुभ
गेविधौ॥ चंद्रबलशुभेलग्नेवर्षाणामितिलघिनं॥ इति व्यासोक्तेरित्याहुः॥ एवंसम
॥ न्यपितस्यमंगलगृहहोत्ते॥ बृहस्पतिः॥ शुक्लपक्षेशुभःप्रोक्तःकृष्णेचांत्यत्रिकंविना॥
तथा॥ मिथुनेसंस्थितोभानौज्येष्ठमासेनदोषकृत्॥ मदनरत्नेनारदः॥ विनर्तुनावसंतेन

कृष्णपक्षे गलग्रहे ॥ अपराह्णे चोपनीतः पुनः संस्कारमर्हति ॥ वसंते गलग्रहो न दोष इत्यर्थः ॥ तत्र
तत्रैव नारदः ॥ अपराह्णे स्त्रे धाविसक्तदिनत्रितयं श्राद्धस्य चैव ॥ कृष्णपक्षे चतुर्थ्यादि सप्तम्यादिनत्रयं ॥ अन
त्रयोदशीचतुष्कं च अष्टावेते गलग्रहाः ॥ वसिष्ठः ॥ पापांशकगते चंद्रे अरिनीचास्थिते पि च ॥ अन
ध्याये चोपनीतः पुनः संस्कारमर्हति ॥ अनध्यायस्य पूर्वेद्युः सत्वस्यैव ह्यपरेहनि ॥ व्रतबंधं न
सर्गे च विद्यारंभं न कारयेत् ॥ राजमार्तंडः ॥ आरंभानंतरं यत्र प्रस्तारः सोन सिध्यति ॥ गर्गादि
मुनयः सर्वे तमेवाहुर्गलग्रहं ॥ ज्योतिर्निबंधे व्यासः ॥ अष्टकासु च सर्वासु युगमन्वंतरादिषु ॥
अनध्यायं प्रकुर्वीत तथा सोपपदास्वपि ॥ सोपपदास्तु स्मृत्यर्थसारे ॥ सिता ज्येष्ठे द्वितीया च
आश्विने दशमी सिता ॥ चतुर्थी द्वादशी माघे एताः सोपपदाः स्मृताः ॥ एवं प्रदोषदिनं वर्ज्यं ॥
प्रदोषस्य रूपमाह गोभिलः ॥ षष्ठी च द्वादशी चैव अर्द्धरात्रोननाडिका ॥ प्रदोषमिहकु
र्वंतत्तृतीयान्नवयामिका ॥ ज्योतिर्निबंधे व्यासः ॥ यश्चैत्रवैशाखसितात्तृतीया माघस्य स
प्तम्यथ फाल्गुनस्य ॥ कृष्णे द्वितीयोपनये प्रशस्ताः प्रोक्ता भरद्वाजमुनींद्रमुख्यैः ॥ अत्रापि र
थप्रतिपत्तेयं ॥ यजुर्ब्रह्मकार्ग्यः ॥ अनध्याये पि कुर्वीत यस्तु नैमित्तिको भवेत् ॥ सप्तमी मा
घशुक्ले तु द्वितीयाच्चाक्षया तिथिः ॥ बुधत्रयेंदुवाराश्च शस्ता निव्रतबंधने इति ॥ यत्तु प्रायश्चि
त्तनिमित्ते नार्थोपनयनविषयं ॥ स्वाध्यायविरुजो ध्रुवाः कृष्णप्रतिपदादयः ॥ प्रायश्चित्तनिमित्ते
तु मेखलाबंधनं मतं ॥ इति तैत्तिरीयोक्तेरिति निर्णयामृतकालादर्शौ ॥ यद्यप्यतो प्रेत पूर्व
स्योक्ता अनिरुक्तं परिधानं कालम्ब्येस्मात्सलायनेन पुनरुपनयने कालानियमउक्तस्य

स्तथापि निमित्तान्तरमेव सः ॥ तदाना करणे तु सर्वोक्तकालो ज्ञेयः ॥ प्रतिवेदमुपनयने शाख
नियमः स्मृतिचन्द्रिकोक्तः ॥ गर्गः ॥ ग्रहे रविंदोर विनिप्रकंपे केतुद्गमोल्कापतनादिदोषे ॥ अनेद शाल
निवर्दन्ति स्या अयोदशाहानि वदन्ति केचित् ॥ संस्कृटेनु चंद्रेश्वरः ॥ दाहे दिशां चैव धराप्रकंपे
वज्रप्रपात यविदारणे च ॥ केनेन थोक्तं प्रकृते प्रपाते ध्यंहं नकुर्याद्व्रतमंगलानि ॥ तत्रैव ॥
वेद्यतोपनयने स्वाध्यायाध्ययने तथा ॥ नदोषो युक्तुषां सो पियदा स्वाध्यायने पि च ॥ हेमाद्रौ
ज्योतिषे ॥ हस्तत्रये पुष्यधनिष्ठयोश्वपौष्णाश्विसौम्यादितिविष्णुमेषु ॥ शस्ते तिथौ चंद्रबले
प्रयुक्तकार्यो द्विजानां व्रतबंधमोक्षौ ॥ ज्योतिर्निबंधे नारदः ॥ ज्येष्ठान्त्यवर्गेष्ट याह्मजं चंद्रादिस
त्तराणि च ॥ विष्णुत्रयाश्विमित्रजयोनिभाः स्युपनयने ॥ बृहस्पतिः ॥ विष्णुत्रेरेषु रोहिण्यां ह
स्ते मैत्रे च वासवे ॥ शस्ते सौम्ये पुनर्वस्योरुत्तमं स्नपनायनं ॥ ज्योतिर्निबंधे [illegible] ॥ पूर्वाहस्त
त्रये सार्पश्रुतिमूलेषु बह्वृचं ॥ यजुषां पौष्णमैत्रार्कादिसपुष्यमघाश्रवैः ॥ सामगानां हराश्वि
वे वसुपुष्योत्तराश्विते ॥ धनिष्ठादितिमैत्रार्के विष्णुपौष्णे श्वथर्वणं ॥ राजमार्तण्डः ॥ श्री
लणस्य पुनर्वसुनिषेधानि ॥ तारा चंद्रानुकूलेषु ग्रहा वेदेषु सुमेषु च ॥ पुनर्वसौ कृतो विप्रः पु
नः संस्कारमर्हति ॥ ज्योतिर्निबंधे नारदः ॥ सर्वेषां जीवशुक्रज्ञ वारा शोक्ता बलेषु भाः ॥
चंद्रार्कौ मध्यमौ ज्ञेयो सामबाहुजयोः कुजा ॥ शाखाधिपतिवारश्च शाखाधिपबलं त
था ॥ शाखाधिपतिलग्नं च दुर्लभं त्रितयं व्रते ॥ शाखाधिपाश्च रत्नसंग्रहे ॥ ऋग्वेदाथर्वसा
म यजुषामधिपा गुरुसौम्य भौमसिताः ॥ जीवसितो च विप्राणां क्षत्रस्याप्युक्तवैशां

चंद्र इति॥ पारिजाते स्मृत्यंतरे॥ बह्वृचानां गुरोर्वारे यजुर्वेदजुषां बुधे॥ सामगानां धरासूनोरथर्वयजुषां रवे॥ अष्टम्यादिषु ध्यादिदैवतेभ्यो हेयं॥ विस्तरभयान्नोच्यते॥ मल्ल॥ व्रते हि पूर्वसंध्यायां रिदोयदिगर्जति॥ तद्दिने स्यादनध्यायो व्रतं तत्र विवर्जयेत्॥ ज्योतिर्निबंधे॥ नांदीश्राद्धे कृते चास्यादनध्यायस्त्वकालिकः॥ तदोपनयनं कार्यं वेदारंभेन कारयेत्॥ एतद्बह्वृचातिरिक्तानां तेषां तद्दिने वेदारंभाभावात्॥ अतस्तेषामुपनयनं भवत्येव॥ एतरेयश्रुतिपदाज्ज्येष्ठं तं वर्षतु गतं वर्षादित्रिरात्रमनध्याय इति वेदभाष्ये उक्तं॥ एतच्च शांतस्तनितेसायंस्तनिते तु दिवैव चरुं अपरदा सायं संध्योत्तरं होमं कुर्यात्॥ न संध्यागर्जितेकालेन रक्षुसातदूषिते॥ ब्रह्मौदनं पचेद्गोपक्वमन्नं न दुष्यतीति॥ प्रयोगरत्ने मदनरत्ने च॥ अत्र शांतिरप्युक्ता। नृसिंहप्रसादे ब्रह्मौदनविधेः पूर्वं प्रदोषे गर्जितं यदि॥ तदा विघ्नप्रकारं ज्ञेयं बटोरध्ययनस्य तु॥ तस्य शांतिं प्रकारं तु वक्ष्ये शास्त्रानुसारतः॥ प्रधानं पायसं तत्र साज्यं स्यात्सहस्रशतं हविः॥ सूक्तं बृहस्पते विद्वान्मैत्रं वास्तोष्पते द्वये॥ गायत्री चैव मंत्रस्यात्रायश्चित्तं तु सर्पिषा॥ धेनुः सवत्सा दद्याद्दाचार्याय पयस्विनी॥ ब्राह्मणानां शतं भोज्यं पश्चात्ततो ब्रह्मौदनं चरेत्॥ उपनयनेऽस्याधिकारिणः॥ माधवीये वृद्धमनुनोक्ताः॥ पिता पितामहो भ्राता ज्ञातयो गोत्रजाग्रजाः॥ उपायनेऽधिकारी स्यात्पूर्वाभावे परः परः॥ प्रयोगरत्ने॥ पितैवोपनयनेत्तु अन्यतदभावे पितुः पिता॥ तदभावे पितुर्भ्राता तदभावेऽपि सोदरः॥ पितेति विप्रपरं न क्षत्रियादेः॥ तेषां पुरोहितेनैवोपनयनस्मृत्यर्थत्वात्॥ तेषां स्वाध्ययनेऽनधिकारात्॥ अत्र पितृभ्यस्य ज्येष्ठभ्रातृभावेऽधिकारः॥ असंस्कृतास्तु संस्कार्या भ्रातृभिः पूर्वसंस्कृतैरिति याज्ञवल्क्योक्तेः॥ उक्ताधिकार्यभावे दपि कार्यं॥ कारिकायां निबंधे॥ अपनीतो ऽलपुत्रादेरभावे न्यं नियोजयेत्॥ तदोपनयनेऽपि श्रादिमुद्दिश्याभ्युदयं चरेत्॥ कन्यकायां विवाहेऽपि विधिरेषः सनातनः॥ संग्रहेऽपि॥ अन्यगोत्रः सगोत्रो वा उपनेना यदा भवेत्॥ स्वपितृं ध्येजेन्मो

२२

ह्यासुप्यंतेनात्पितामहा इति ॥ उपनेयपितर इत्यर्थः ॥ तंत्रेच ॥ पितापितामहश्चैव तथैव प्रपितामहः ॥ जातं
पुत्रं त्वराक्षंतेशंकुलाद्‌वपिप्रभिरिति ॥ यत्तु ॥ अन्यगोत्रः सगोत्रोवा आचार्योयउपानयेत् ॥ आचार्यपित
त ३ रस्तत्र नांदीश्राद्धेतु देवताइति तद्दत्तविषयं ॥ मातुरजोदोषेतु प्रागुक्तं ॥ संग्रहे आचार्यस्यप्रदेशश्च
श्चतुर्भिर्हस्तैर्विस्तृते ॥ विस्तृताच्चतुरस्रान्यवत्रो वेदिकरोत्ततेति ॥ अथषंढमूकादीनां विशेषः ॥ प्रयो
गपारिजाते ॥ ब्रह्मोब्राह्मण्यां ब्राह्मणात्जातो ब्राह्मणस्स इति ॥ स्मृतौ ॥ तस्माद्षंढबधिरकुलवारम
नपंगुषु ॥ जडगद्गदरोगार्तशुष्कांगविकलांगिषु ॥ मत्तोन्मत्तेषुमूकेषु शयनस्थे निरिंद्रिये ॥ ध्वस्त
पुंस्त्वेषु सर्वेषु संस्काराःस्युर्यथो ॥ चितं ॥ मत्तोन्मत्तौनसंस्कार्याविमपरेत्वांकुरन्यथा ॥ संस्कारमंत्रहोमादी
न्करोत्याचार्यएवतु ॥ उपनेयांश्च विधिवदाचार्यस्वसमीपतः ॥ आनीयाग्निसमीपं च सावित्रीस्पर
श्यवाजमेव ॥ कन्यास्विकरणोदन्यस्वैर्विप्रेणकारयेत् ॥ एवमेवद्विजैर्जातो संस्कार्यौ कुंडगोलका
विति ॥ स्मृत्यर्थसारेप्येवं ॥ कुंडगोलकयोः संस्कार्यत्वश्राद्धनिषेधश्च क्षेत्रजपुत्रविषयं ॥ उपनयनंच
कुमारंभोजनं रक्षाकार्या ॥ प्रागेवेतुंतदहर्भोजयंतीतिमदनयोगपारिजातेगोभिलोक्तेः ॥ अन्यस्य
विनारवेषविधिस्मृत इतिवचनात् ॥ अन्यस्याब्राह्मण्ये नोपनयनाद्यशक्तेः ॥ इस पराकः ॥ गायत्र्यु
पदेशश्चोत्तरतोग्नेः कार्यः ॥ उत्तरेणाग्निमुपविशतः ॥ प्राङ्मुख आचार्यः प्रत्यङ्मुखस्तरोधिहीभो
जइतिसांख्यायनसूत्रोक्तेः ॥ यद्यपिकात्यायनेनाथास्मैसावित्रीमन्वाहोत्तरतोग्नेः प्रत्यङ्मुखायेत
क्तादक्षिणतस्तिष्ठतआसीनायवैक इति विकल्पउक्तः ॥ तथापिकात्यायनमेवस ॥ बहृचानांतूत्तरत
एववेदेक्याल ॥ भिक्षायांविशेषमाह कात्यायनः ॥ मातरमेवाग्रेभिक्षेत ॥ पाराशरमाधवीये ॥ मातरं

वाम्रसारंनामालुर्वीप्तगिनानिर्भ्भो॥भिक्षेतभिक्षांप्रथमंयाचैनंनविमानयेत्॥ अथसंस्कारलोपप्रायश्चित्त
आरभ्यधानामाचोलात्कालेतानेतुकर्मणेऽ॥व्याहृत्याज्यंसुसंस्कृतान्मंयथाक्रमं॥एतेषेचैकलोपे
लुपादकृच्छ्रंसमाचरेत्॥चूडायांअर्धकृच्छ्रस्यादापदितेवमीरितं॥अनापन्नस्तुसर्वत्रद्विगुणंद्विगुणंचरेत्॥
पारिजातेकात्यायनः॥लुप्तेकर्मणिसर्वत्रप्रायश्चित्तंविधीयते॥प्रायश्चित्तेकृतेपश्चाल्लुप्तंकर्मसमाच
रेत्॥स्मृत्यर्थसारेचैवं॥प्रायश्चित्तेकृतेतालंलुप्तंकर्मकृतासतंमिहत्यक्तं॥प्रायश्चित्तेकृतेपश्चादतानुमपिक
र्मयेत्॥कार्यमित्येकआचार्यनेमनेतुविपश्चितः॥लिंकाउनेमंडनेनतु॥कालातीतुकार्येषुमासवत्सवरेषुच॥
कालातीतानिसर्वाणिविदध्यादुत्तराणितु॥इति॥तत्रसर्वेषांतत्रैषानांदाश्राद्धानिचकुर्यात्॥देशकालस्ये
त्यादि॥गणेशाःक्रियमाणानांमातृणांपूजनास्मृतम्॥सकृदेवभावेश्राद्धंमादौनपृथगादिषुतं॥एतश्वा
द्रोदयेछंदोगपरिशिष्टात्॥एतद्बहूनामपत्यानांयुगपत्संस्कारकरणविषयमितिबोपदेवः॥अतोनसंस्कारा
णांयुगपत्करणं॥इत्यन्ये॥तत्रापि॥चौलस्यउपनीयासहेतिपक्षेउपनीतद्दिनेएवानुष्ठानंपूर्वदिने॥सहत्वस्य
दिवसैक्यसंनिकृष्टपरत्वात्॥वृद्धाचारोप्येवं॥उपनीतदिनेमध्यान्हसंध्यामाहपारिजाते॥जैमिनिः॥यावद्ब्रह्मो
पदेशास्तुतावत्संध्यादिकंनच॥ततोमध्यान्हसंध्यादिसर्वकर्मसमाचरेदिति॥ब्रह्मगायत्री॥यत्तुवचनं॥
उपानेनखलुकर्तव्यंसंध्योपासनमाचरेत्॥आरंभेब्रह्मयज्ञेतुमध्यान्हेतुपरेहनि॥तद्वारवातरविषय
मितिपारिजाते॥नविकल्पइतितुयुक्तंपश्यामः॥उपनयनाग्निस्त्रिरात्रंधार्यः॥त्र्यहमतदग्निंधारयतिरा
पस्तंबोक्तेः॥मेधाजननार्थक्षेत्रमोपनयनानलं॥तत्रैवसायंप्रातश्चसमिधंजुहुयादसो॥तथा॥उ
पानयनाग्निर्यदिनाशनंगतः॥पुनःसमाधायतथैववन्हिंकृत्वाज्यसंस्कारयथादिशेणंनमोजि

वस्त्राजिनदंडधारणमिति बह्वृचायनस्त्वत्रेतुसाधारणमित्युक्तं॥ उपनयनादिरग्निस्तत्कर्मोपास
नमित्साचेक्षलेपाणिग्रहणमित्से के निहे धार्येनुगतो नियमार्थी इति इदं जाताय णिपक्षेऽन्यथा
न्मयंमसंवाल॥ ब्रह्मचर्यविशेषमाह॥ जैमिनिः॥ अनुपासनं वदेस्य कर्तव्यो ब्रह्मचर्यकः॥
वेदस्थानेतुसाविश्री गृह्यतेतत्समोयत इति॥ एषांतद्दिने एव वदारंभलेपान्नेदमितिदिक्॥ अ
थ ब्रह्मचारिधर्माः॥ याज्ञवल्क्यः॥ मधुमांसंजनोच्छिष्टं नक्तं स्त्री प्राणिहिंसनं॥ भास्करालोक
नाश्लीलपरिवादादि वर्जयेत्॥ मनुः॥ अभ्यंगमंजनंचाक्ष्णोरुपानच्छत्रधारणम्॥ वर्जयेदिति
प्रसक्तं॥ पारिजाते कौर्मे॥ नादर्शं चैव वा वीक्षेत नाचरेद्दंतधावनं॥ गुरूच्छिष्टं भेषजार्थं प्रयुंजीत न
कामतः॥ एतन्निषिद्धमध्वादिविषयं॥ अन्यगुरूच्छिष्टस्य सर्वदा प्राप्तेः॥ सचेतनव्यायीत कामं गुरो
रुच्छिष्टं भेषजार्थं सर्वं सर्वं प्राश्नीयादिति॥ वसिष्ठोक्ते॥ ज्येष्ठभ्रातुरेवापि ह्येयं॥ पितुर्ज्येष्ठस्य
चभ्रातुरुच्छिष्टंभोजनमिहापस्तंबोक्तेः॥ गुरुपुत्रेतुस्मृत्यंतरेउक्तं॥ गुरुवद्गुरुपुत्रस्य त्वस्यादन्य
त्रोच्छिष्टभोजनात्॥ प्रचेताः॥ तांबूलाभ्यंजनंचैव कांस्यपात्रे च भोजनं॥ यतिश्चब्रह्मचारी च वि
धवा च विवर्जयेत्॥ यमः॥ मेखलाजिनदंडमुपवीतं च मिसरा॥ कौपिनं कटिसूत्रं च ब्रह्मचारी
च धारयेत्॥ अग्निंधनं भैक्ष्यचर्यामधः शय्यां गुरोर्हितं॥ कुर्यादिति विशेषः॥ मेखलामाहाश्व
लायनः॥ तेषां मेखला मौंजी ब्राह्मणस्य धन्वज्यौक्षी त्रिभिस्यादि वैश्यस्येति॥ आचार्यः॥ त्रि

वृत्ता मेखला कार्या त्रिशरं स्यात्समावृता ॥ तद्ग्रंथयस्त्रयः कार्याः पंच वा सप्त वाथवा ॥ मनुः ॥
मौंजी त्रिवृत्समा श्लक्ष्णा कार्या ॥ विप्रस्य मेखला ॥ त्रिवृता ग्रंथिनैकेन त्रिभिः पंचभिरेव वा ॥ मौं
ज्यभावे तु कर्तव्या कुशाश्मंतकबल्वजैः ॥ अत्र प्रवरसंख्यया नियम इति वृद्धाः ॥ अथ दंडाः ॥
मनुः ॥ ब्राह्मणो बैल्वपालाशौ क्षत्रियो वाटखादिरौ ॥ पैप्पलौदुंबरौ वैश्यो दंडानर्हति धर्मतः ॥
एषामभावे गौतमः ॥ यज्ञियो वा सर्वेषां मूर्धललाटनासाग्रप्रमाणा इति ॥ अथाजिनान्याश्वलायनः ॥
अहतेन वाससा संवीतमैणेयेनाजिनेन ब्राह्मणं रौरवेण क्षत्रियमाजेन वैश्यमिति ॥ यच्चै
णेयशब्देन मृगचर्मैवोच्यते ॥ एणपात्रित्रियणीस्थले ॥ एणेयमेण्याश्चर्माद्यमेणस्यैणमुभे त्रि
षु त्विति ॥ अमरकोशात् ॥ तथापि तत्स्मृतवस्त्राण्यजिनानीति शंखोक्तेः ॥ सर्वेषां वा रौरवमिति
यमोक्तेश्च मृगचर्मणा सह विकल्पो ज्ञेयः ॥ वस्त्राजिनयोस्तु विकल्पः ॥ कार्पासं वापि कृतमिति गौ
तमोक्तेः ॥ अथ यज्ञोपवीतं ॥ मनुः ॥ कार्पासमुपवीतं स्याद्विप्रस्योर्ध्ववृतं त्रिवृत् ॥ पारिजाते देवलः ॥
कार्पासक्षौमगोवालशणवल्कतृणादिकं ॥ यथासंभवतो धार्यमुपवीतं द्विजातिभिः ॥ वामा
वर्तवलितं त्रिगुणं दक्षिणावर्तवलितं कर्तव्यं स एव स्मृतं तु ः एवं त्रिगुणं कामिसर्यः तत्त्रिवृतं
वृत्कार्यं शाखिन्या त्रिगुणं कार्यं नवसूत्रं तु तद्भवेत् ॥ इति तैत्तिरीये ॥ भृगुः ॥ त्रिवृदूर्ध्ववृतं कार्यं
तंतुत्रयमधोवृतं ॥ त्रिवृतं चोपवीतं स्यात्तस्यैको ग्रंथिरिष्यते ॥ ऊर्ध्वं [illegible] वृत्तं दक्षिणावर्तमूर्ध्ववृत्त
वलितं ॥ कात्यायनः ॥ पृष्ठदेशे च नाभ्यां च धृतं यद्विंदते कटिं ॥ तद्धार्यमुपवीतं स्यान्नातिलंबं न चो
च्छ्रितं ॥ वसिष्ठः ॥ नाभेरूर्ध्वमनायुष्यमधो नाभेस्तपःक्षयः ॥ तस्मान्नाभिसमं कुर्यादुपवीतं विचक्षणः ॥

पारिजाते देवलः ॥ उपवीतं बटोरेकं द्वे तथेतरयोः स्मृते ॥ एकमेव यतीनां स्यादिति शास्त्रस्य निश्चयः ॥ स
एव ॥ बहूनि चायुष्कामस्यात्र माह ॥ शुचौ देशे शुचिः सूत्रं संहतांगुलिमूलके ॥ आवर्त्य षण्णवत्यां तत्त्रिगु
णीकृत्य यत्नतः ॥ आलिंगकैस्त्रिभिः सम्यक् प्रक्षाल्योर्ध्वं तं त्रिवृत् ॥ सप्रदक्षिणया वृत्त्या सावित्र्या त्रिगुणीकृ
तरज्जि ॥ ततः प्रदक्षिणावर्तं वलितं त्रिगुणं स्यात् दक्षिणावर्तं वलितं कार्यं ॥ स एव संग्रहः ॥ एवं नियतं तन्तु
मितस्यार्थः ॥ स एव ॥ यज्ञोपवीतिमितिवा व्याहृत्या वापि धारयेत् ॥ हेमाद्रौ ॥ यज्ञोपवीते द्वे धार्ये श्रौते स्मार्ते च कर्म्म
मणि ॥ तृतीयमुत्तरीयार्थे वस्त्राभावे तदिष्यते ॥ देवलः ॥ सावित्र्या दशकृत्वोऽद्भिर्मंत्रिताभिस्तदुक्षयेत् ॥
विछिन्नं चाप्यधोयातं भुक्त्वा निर्मितमुत्सृजेत् ॥ मनुः ॥ मेखलामजिनं दण्डमुपवीतं कमण्डलुः ॥ अप्सु प्रास्य
विनष्टानि गृह्णीतान्यानि मंत्रितं ॥ इत्युपवीतनियमः ॥ अथ व्रतलोपे प्रायश्चित्तं ॥ मनुः ॥ अकृत्वा भै
क्षचरणं असमिध्य च पावकं ॥ अनातुरः सप्तरात्रं अवकीर्णिव्रतं चरेत् ॥ अमहा आपद्यागे तु [illegible]
[illegible] ॥ भैक्षाग्निकार्ये त्यक्त्वा तु सप्तरात्रमनातुरः ॥ कामावकीर्ण इत्याभ्यां जुहुयादाहुतिद्वयं ॥
उपस्थानं ततः कुर्यात्समासिंचंत्वनेन तु ॥ मंत्रास्त्वमिताक्षरायास्तेयः ॥ सङ्क्लोपे तु ऋग्विधाने ॥
मानस्तोके जपेन्मंत्रं शतसंख्यं शिवालये ॥ अग्निकार्यं विनाप्युद्धेः न पापं ब्रह्मचारिणः ॥ सप्तसर्थी
सारेतु ॥ संध्याग्निकार्यलोपे तु स्नात्वाष्टसहस्रं जपः ॥ भिक्षालोपे अष्टशतं ॥ अभ्यासे द्विगुणं
पुनः संस्कारसंज्ञं ॥ भाष्ये संवर्तः ॥ यः संध्यां चैव नोपास्ते अग्निकार्यं यथाविधिः ॥ गायत्र्य
ष्टसहस्रं तु जपेत्स्नात्वा [illegible] ॥ समाहितः ॥ अग्निकार्यं तु संध्याद्वये कार्यं ॥ अग्निका

यैतत्कुर्यात्संध्ययोरुभयोरपि॥ याज्ञवल्क्योप्युक्ते॥ सायमेववाग्लायमेग्वाग्निमिंधाते॥ पारिजा
तेशातातपः॥ ब्रह्मचारीस्तु यो श्नीयान्मधुमांसंतथैवच॥ प्राजापत्यंचरेत्कृच्छ्रंमौंजीहोमेनशुध्य
ति॥ कामतस्तुमाधवीये॥ ब्रह्मयमः॥ मधुमांसंचयो श्नीयाच्छ्राद्धेसूतकमेवच॥ प्राजापत्यंचरेत्कृ
च्छ्रंव्रतशेषंसमाचरेत्॥ ऋग्विधाने॥ तंवोधियाजपेन्मंत्रंलक्षंचैवशिवालये॥ ब्रह्मचारीस्वध
र्मेषुन्यूनंचेत्पूर्णमेतितत्॥ स्त्रीसंगेतुमनुः॥ अवकीर्णीतुकाणेनगर्दभेनचतुष्पथे॥ स्थाली
पाकविधानेनयजेद्दैनिर्ऋतिंनिशि॥ विस्तरस्तुमिताक्षरादौज्ञेयः॥ उपवीतंनाशेतुहारीतः॥ म
नोव्रतपतीभिश्चतस्रआज्याहुतीर्हुत्वापुनःप्रतीयात्॥ तत्रैवमरीचिः॥ ब्रह्मसूत्रंविनाभुंक्ते ष
ण्मूत्रंकुरुतेथवा॥ गायत्र्यष्टसहस्रेणप्राणायामेनशुध्यति॥ मनुः॥ भोशब्दंकीर्तयेदंतेस्वस्यना
म्नोभिवादने॥ आयुष्मान्भवसौम्येतिवाच्योविप्रोभिवादने॥ आकारश्चास्यनाम्नांतेवाच्यःपू
र्वाक्षरःप्लुतः॥ शर्मन्नितिकारात्पूर्वर्द्दसर्थः॥ अभिवादनप्रत्यभिवादनादौविशेषः॥ स्मृत्यर्थसा
रेपारिजातादौज्ञेयः॥ यमः॥ ज्यायानपिकनीयांसंसंध्यायामभिवादयेत्॥ विनाशिष्यंच
पुत्रंचदौहित्रंदुहितुःपतिं॥ अथपुनरुपनयनमितितानिपारिजातेशातातपः॥ लशुनंगृं
जनंजग्ध्वापलांडुंचतथाशुनं॥ उष्ट्रमानुषकेभास्वरासभाक्षीरभोजनात्॥ उपायनंततः
कुर्यात्तप्तकृच्छ्रंचरेत्पुरःइति॥ हेमाद्रौवृद्धमनुः॥ जीवयदिसमागच्छेद्घृतकुंभेनिमज्यच॥
उद्धृत्यस्नापयित्वास्यजातकर्मादिकारयेत्॥ तत्रैवपाद्मे॥ प्रेतशय्याप्रतिग्राहीपुनःसंस्कारम
र्हति॥ चंद्रिकायांबौधायनः॥ सिंधुसौवीरसौराष्ट्रांस्तथातत्प्रत्यवासिनः॥ अंगवंगकलिं

गाम्श्च गत्वा संस्कारमर्हति ॥ हेमाद्रौ प्रायश्चित्तकांडे ॥ वृद्धगौतमः ॥ ॥ छ ॥ छ ॥ खरमुष्ट्रं च महि
षमन्वारोहमलं तथा ॥ वस्त्रमात्त्रप्रसुरवकोशेषांद्रविनिर्दिशेत् ॥ मार्कंडेयः ॥ खरमारुह्य
विप्रस्तु यो जनं यदि गच्छति ॥ तप्तकृच्छ्रत्रयं शोक्तं शरीरस्य विशोधनं ॥ पुनर्जन्म प्रकुर्वीत तथा
वर्गाग्निविधानतः ॥ मदनरत्ने मिताक्षरायां च स्नानमात्रमुक्तं ॥ सुमंतुः ॥ अज्ञानात्प्राश्य वि
ण्मूत्रं सुरासंस्पृष्टमेव च ॥ पुनः संस्कारमर्हंति त्रयो वर्णा द्विजातयः ॥ मिताक्षरायां पराशरः ॥
यः प्रत्यवसितो विप्रः प्रव्रज्यातो विनिर्गतः ॥ अनाशकनिवृत्तश्च गार्हस्थ्यं चेच्चिकीर्षति ॥ सचरेत्त्री
णि कृच्छ्राणि त्रीणि चांद्रायणानि च ॥ जातकर्मादिभिः सर्वैः संस्कृतः शुद्धिमाप्नुयात् ॥ बौधायन
स्तत्रे अथोपनीतस्या जन्मानि नान्यच्छिष्टं भुंजीतान्यत्र पितृज्येष्ठाभ्यां तान्स्त्रियासह भुंजी
ते मधुमांसश्राद्धसूतकानि दशाहं संधिनीक्षीरं घनाकनिर्यासौ विलयनगणान्नगणिकान्न
मित्येषु पुनः संस्कारः प्रतिषिद्धदेशगमने मैथुनके थामथाप्युदाहरंति ॥ सुराष्ट्रं सिंधुसौवीरम
वंतीं दक्षिणापथं ॥ एतानि ब्राह्मणो गत्वा पुनः संस्कारमर्हति मनुर्मितौ च ॥ अथ पुनः संस्कारं व्याख्या
स्यामो देवयजनप्रभृत्याग्निमुखोत्ता पालाशसमिधां ज्येन प्याध्याय पाचयति पुनः स्त्वार
द्राव सवः कामात्वाहे सयाज्येजुहोति ॥ येन देवाः पवित्रेणेत्येतिस्वभिः स्तुछंदसांस्वष्टदू
सप्रदानात्तथा परिधानात् ॥ कृत्वा पालाशीं समिधमाधाय यावत् प्रायश्चित्तं जुहोत्यथ
व्याहृता जुहोति अथ परसाविव्याशकृतो घृतसमभिमव्यप्रात्रपवृत्तप्रायश्चित्तौ भवाणि
गुरुर्वा पुष्छिष्टेषु जातात्याप्युदाहरंति दयनं दक्षिणादानं मेखलादंडमजिनाम ब्रह्मचर्यो व्रता

पि कर्मणीति आश्वलायनगृह्ये तथोपेतपूर्वस्येत्यादिना पुनःसंस्कारायंति ॥ तथापि
त्यादिर्व्यतिरिक्तेन ब्रह्मचारिणः श्रौतकर्मकरणे पुनरुपनयनमिति परार्कोदयः ॥ त्रिस्थली
सेतौ कर्मनाशाजलस्पर्शात् करतोयाविलंघनात् ॥ गंडकीबाहुतरणात् पुनःसंस्कारम
र्हति ॥ गौडास्तु ॥ करतोयाजलस्पर्शात् कर्मनाशाविलंघनादिति ॥ प्रकृतं ॥ तत्रादान
धर्मेषु करतोयास्नाने प्रायश्चित्तेः ॥ करतोया सदानीरे सरिच्छ्रेष्ठेति विश्रुते ॥ अप्लावयति
पौराणां पापं कर्म करोतीति स्मृतिदर्पणे ॥ ग्रहिवेतस्नानमंत्रा ॥ पराशरः ॥ अजिनमेख
लादंडो भैक्ष्यचर्याव्रतानि च ॥ निवर्तंते द्विजातीनां पुनःसंस्कारकर्मणि ॥ हरदत्तस्तु
यः ॥ एकं वेदमधीत्यान्यवेदमध्येतुमिच्छति ॥ तस्य पुनरुपनयनं ॥ तेन प्रतिवेदमुपनयनं मे
धाह ॥ अन्ये नैतन्मन्यंते ॥ सर्वेभ्यो वेदेभ्यः सावित्र्यनुच्यत इत्यापस्तंबोक्तेः ॥ तद्विधिः कलव्य ८
कारिकायां ॥ वेदांतमधीत्यैव ऋग्वेदं यदधीयते ॥ उपनीतिरियं तेषामलंकरणविवर्जि
ता ॥ यद्येतदुपनीतस्य प्रायश्चित्तं यदा भवेत् ॥ कृताकृतं च वपनं मेधाजननमेव च ॥ मे
धाजननसद्भावे ब्रह्मचर्यां भवेदिह ॥ अनुप्रवचनीयश्च तदभावे द्वयं नहि ॥ यदानंदिवा
कार्यं स्यान्निमित्तानंतरं त्विदं ॥ पूर्वस्योपाचये स्थाने तत्सवितुर्वृणीमह इति ॥ यत्तु हारित ॥
द्विविधाः स्त्रियः ब्रह्मवादिन्यः सद्योवध्वश्च तत्र ब्रह्मवादिनीनामुपनयनमग्नींधनं वेदाध्य
नं स्वगृहे च भैक्ष्यचर्येति ॥ सद्योवधूनामुपनयनं कृत्वा ॥ विवाहः कार्य इति ॥ तद्यमाल
रविषयं ॥ पुराकल्पेषु नारीणां मौंजीबंधनमिष्यते ॥ अध्यापनं च वेदानां सावित्रीवच

नं नयेति ॥ यमोक्तेः ॥ अथानध्यायः ॥ पारिजाते हारीतः ॥ प्रतिपत्सु चतुर्दश्यामष्टम्यां प
र्वणोर्द्वयोः ॥ श्वोऽनध्याये द्यदर्शे नाधीयीत कदाचन ॥ नारदः ॥ अयने विषुवे चैव श
यने बोधने हरेः ॥ अनध्यायस्तु कर्तव्यो मन्वादिषु युगादिषु ॥ निर्णयामृते ॥ चातुर्मास्यस्य
द्वितीयासु मन्वादिषु युगादिषु ॥ अनध्यायस्तु कर्तव्यो यावत्सोपपदास्तिथिः ॥ गर्गः ॥ शुचा
र्ज्जे ज्येष्ठयोर्द्वितीया विधुक्षये ॥ [redacted] चातुर्मास्यद्वितीयास्तु प्रवदन्ति म
नीषिणः ॥ स्मृत्यर्थसारेऽपि ॥ आषाढी कार्तिकी फाल्गुनी समीपस्थद्वितीयास्वपि चेति ॥ मनुः ॥
उपाकर्मणि चोत्सर्गे त्रिरात्रं क्षपणं स्मृतं ॥ अष्टकासु त्वहोरात्रमृत्वन्तासु च रात्रिष्विति ॥ उत्स
र्गे तु मनूक्तेः पक्षिण्यहोरात्रयोस्त्र्यहस्य विकल्प इति ॥ विज्ञानेश्वरः ॥ अष्टकाशब्देन सप्त
म्यादित्रयं ज्ञेयं ॥ तिस्रोऽष्टकास्त्रिरात्रमन्त्यामेक इति गौतमोक्तेः ॥ तत्र तासीति ॥ सौरकृते
नात्सु चान्द्रात्स्य पर्वहैनेव निषेधसिद्धेरिति ॥ सर्वज्ञनारायणः ॥ नैमित्तिकानध्यायाह ॥ याज्ञव
ल्क्यः ॥ त्र्यहं प्रेतेष्वनध्यायः शिष्यर्त्विग्गुरुबन्धुषु ॥ उपाकर्मणि चोत्सर्गे स्वशाखश्रोत्रिये त
था ॥ संध्यागर्जितनिर्घातभूकम्पोल्कानिपातने ॥ समाप्य वेदं द्युनिशमारण्यकमधीत्य
च ॥ पंचदश्यां चतुर्दश्यामष्टम्यां राहुसूतके ॥ ऋतुसंधिषु भुक्त्वा वा श्राद्धिकं प्रतिगृह्य
च ॥ पशुमण्डूकनकुलश्वाहिमार्जारमूषकैः ॥ कृतेऽन्तरे त्वहोरात्रं शक्रपाते तथोच्छ्रये ॥
यत एवं धुनि शोक्तानि वा प्रियस्तास्ते त्र्यहं स्मृतं ॥ प्राकृ ॥ स्मृत्यर्थसारे तु रात्रौ यदे
ति स्त्रो रात्रिः दिवा च त्र्यहं स्मृतं ॥ स्मृतिसारे ॥ श्रुते सत्सव विषयं ॥ ऊर्ध्वभोजनो २५

उत्सवेति॥ गौतमोक्तेः॥ प्रातरादिकंमहेंद्रोद्दिष्टश्चिन्त्यं॥ न चतुःस्यह इति मनुः॥ स्मृत्यर्थसारे चैवं प-
क्षत्राधूलराज्ञेत्र्यहमुपवासो विश्वास स्येति॥ गौतमोक्तेः॥ तत्प्रथमाध्ययने॥ याज्ञवल्क्यः॥ श्वक्रो-
ष्टुगर्दभोलूकसामबाणार्तनिस्वने॥ अमेध्यशवशूद्रांत्यस्मशानपतितांतिके॥ देशेऽशुचावात्मनि
च विद्युत्स्तनितसंप्लवे॥ भुक्त्वार्द्रपाणिरंभोंतरर्धरात्रेतिमारुते॥ पांसुप्रवर्षे दिग्दाहे संध्यानीहा-
र भीतिषु॥ धावंतः पूतिगंधे च शिष्टे च गृहमागते॥ खरोष्ट्रयानहस्त्यश्वनौवृक्षेरिणरोहणे॥
सप्तत्रिंशदनध्यायां नेतांस्तात्कालिकान्विदुः॥ बाणो वंशः॥ शतंतंतु विलेलिहरदन्तः॥ अमे-
ध्यस्मृतिकाद्ययं॥ स्तनितं गर्जितं वर्षितोन्यत्र गर्जे दृष्टिविद्युत्तायोगपद्ये अकालिकं॥ वर्षासु
तावपत्कालीकं इति नारायणः॥ संध्यागर्जितं हारीतः॥ सायंसंध्यास्तनिते रात्रिं॥ प्रातःसंध्यास्तनि-
ते होरात्रं॥ रात्रौ विद्युत्स परा त्र्यावधिः॥ विद्युति नक्तं॥ चापरात्रिंदिति गौतमोक्तेः॥ दिनतृतीयांशो-
नेरंतु विद्युति सर्वरात्रिमिहाहः स एव॥ त्रिभागादिप्रवृत्तौ सर्वमिति॥ अर्द्धरात्रे मध्ययामद्वये इति
विज्ञानेश्वरः॥ मध्यंदंचतुष्टये इति निर्णीयामृते मनुः॥ न विवादे न कलहे न सेवायां न संगरे॥
न भुक्तमात्रे नाजीर्णे न वमित्वा न सूतके॥ रुधिरे च श्रुते गात्र शास्त्रेणाच्च परीक्षते॥ कौर्मे॥ श्ले-
ष्मातकस्य छायायां शाल्मलेर्मधुकस्य च॥ कदाचिदपि नाध्येयं कोविदारकपित्थयोः॥ मनुः॥ श-
यानः प्रौढपादश्च कृत्वा चैवावसक्थिकां॥ नाधीयतामिषं जग्ध्वा सूतकान्नाद्यमेव च॥ प्रौढः
पादः पादोपरिपादः हाला आसनारूढपादा चेति हरिदत्तः॥ सोमपदास्विति पाठस्तु॥ स्मृत्यर्थसा-
रे॥ श्रवणद्वादशी मघाकरण्योः प्रेतद्वितीयायां रथसप्तम्यामाकाशे शवदर्शने चाहोरात्रं॥

भसपिंडेगुरौत्रिरात्रं आचार्यपुत्रपत्न्योश्च पक्षिणी ॥ आचार्यभार्यापुत्रशिष्येष्वहोरात्रं ॥ असंस्कृतसा
तौ गोत्रे विप्रमृतौ त्रिरात्रं ॥ अयने विषुवे च पक्षिणी ॥ अकालरत्नं ॥ आरण्यमार्जारसर्पनकुल
प्यचनरवादेरंतरागमने त्रिरात्रं ॥ आरण्यश्वसृगालादि वानरजकादौ द्वादशरात्रं ॥ श्वखरकराह्वं
चंडालसूतिकोदक्यश्वादौ मासं ॥ गौतमः ॥ नास्तिकादौ त्रिमासं ॥ शशमेषश्वपाकादौ षण्मा
सं गजदंड सारसः सिंहव्याघ्रमाहायादि शोभनदिने चानध्यायः ॥ विवाहप्रतिष्ठोद्यापनादिष्व
समासेसगोत्राणामनध्यायः ॥ उदयेस्तमये वापि मुहूर्तमात्रयगामि यत् ॥ तद्दिनं तदहोरात्रं चान
ध्यायविदो विदुः ॥ वैयोचिदाहु ॥ कचिद्दृश्येयावतद्दिननाडिकाः ॥ प्रदोषेलक्षधीयितत्रता यान्तवना
डिका ॥ निर्णयामृते गर्गः ॥ रात्रौ यामत्रयादर्वाक् सप्तमी वा त्रयोदशी ॥ प्रदोषः ॥ सनुर्विंशेयो वेदा
ध्ययनगर्हितः ॥ कौर्मे ॥ अनध्यायस्तु नाङ्गेषु नेतिहासपुराणयोः ॥ न धर्मशास्त्रेष्वन्येषु पर्वण्येतानि
वर्जयेत् ॥ शौनकः ॥ नित्यजपे नकाम्ये च स्तोत्रेपारायणेपि च ॥ ननाध्यायोस्तु वेदानां ग्रहणे ग्राहये
स्मृतः ॥ इत्यनध्यायः ॥ अथ महानाम्न्यादिव्रतं ॥ श्रीधरः ॥ तिथिनक्षत्रवारांशादृष्टौ दयनिश्चयं ॥ चौ
लवर्ल्मारव्यातं सगोदानं व्रतेषु च ॥ एतेषां लोपे शौनकः ॥ व्रतानि विधिनाहुत्वा स्वशगरवाध्यपनं च
रेत् ॥ अस्य त्वस्यनेयेनस्वपाणि विधिघातकः ॥ प्रत्येकं स्युप्रमेवं कंचरित्वा व्याहृतिशालं वृत्वाचे
वतु गायत्र्या स्वा पादिसाहू शौनकः ॥ अथ धर्मसारे तु ॥ त्रीन् षड् द्वादश वार स्युरक्षा पुनर्व्रतं च रे
दियत्नतः ॥ अथ समावर्तनं ॥ सुरेश्वरः ॥ भौमभानुजवायोरेन क्षेत्रे च व्रतोदिने ॥ ताराचंद्रविशुद्धे
च स्यात्समावर्तनं क्रिया ॥ वसिष्ठः ॥ स्नानं मध्यान्हकाले तु होरायां कारयेद्बुधः ॥ पूर्वोक्ताहोलद भावे
तु कुर्यात्स्नानं यथाविधिः ॥ सर्वेषु कृतवो विवाहस्येस्त्वाद्यदाक्षिणायने विवाहस्ते दास मावर्तनम

पितृमेध॥ अन्यथोगदयनेसमावर्तनेनोग्निमनतिष्टेनेतिविरोधस्यादित्युक्तं॥ सुदर्शनभाष्ये॥ श्री
धरः॥ गार्ग्याशादितिसौम्यपौष्णादितिवस्विश्रुत्युत्तरारोहिणीगोविंदेषुशशांकभानुगुरुविष्णुकारा
वारादिषु॥ रिक्तांपर्वतथाष्टमीप्रतिपदंमेषंचकीटंहरिंहित्वास्तुप्रसुतेष्टमेन्हिविमलेषुवासमावर्त
नं॥ एतच्चब्रह्मचारीव्रतलोपेप्रायश्चित्तंकृत्वाकार्यं॥ तदाहबोधायनः॥ शौचसंध्यादर्भगोग्निश्चाग्नी
कार्यैरहितःकौपिनोपवीतमेखलादंडाजिनधारणोदिवास्वापछत्रपादुकास्रग्विधारणोद्वर्तनानु
लेपनांजनद्युतनृत्यसंगीतवाद्यानिरतोब्रह्मचारीस्त्रीछत्रयंचन्महाव्याहृतिहोमंचकुर्यात्॥ स
मावर्तनोत्तरंपूर्वंमृतानांत्रिरात्रमाशौचंकार्यं॥ आदिष्टिनानोदकंकुर्यादाव्रतस्यसमापनात्॥ स
माप्तेतुदकंदत्त्वात्रिरात्रमशुचिर्भवेदिति॥ मनूक्तेः॥ आदिष्टिब्रह्मचारीतिविज्ञानेश्वरः॥ ब्रह्मचर्य
यदिकश्चिन्मृतस्तदात्रिरात्रमध्येविवाहःकार्योन्यथान्येतिसिध्यति॥ जननेतुसहोपिनत्रिरात्रं॥
तत्रातिक्रांताशौचाभावात्उदयकंदद्यादितिवचनान्नेतिदिक्॥ जातकब्रतान्याहव्यासः॥ यज्ञो
पवीतद्वितयंसोदकंचकमंडलुं॥ छत्रंचोष्णीषममलंपादुकेचाप्युपानहौ॥ रौक्मेचकुंडलेवेदः
कृत्तकेशनखःशुचिः॥ वेदोदर्भवटुमनुः उपानहोचवासश्चधृतमन्येनधारयेत्॥ उपवीतमलं
कारमलंकरकमेवच॥ अन्यान्यपिबहुचारुह्यस्मृत्यादिभ्योज्ञेयानि॥ अथछुरिकाबंधः॥ ज्योति
र्निबंधेनारदः॥ छूरिकाबंधनंवक्ष्येनृपाणांप्राग्विवाहतः॥ विवाहोक्तेषुमासेषुशुक्लपक्षेप्यनु
स्तगे॥ जीवेशुक्रेचभृगुपुत्रेचंद्रताराबलान्विते॥ मौंजीबंधर्क्षतिथिषुकुजवर्जितवासरे॥ संग्रहे॥
शूद्राणांराजपुत्राणांमौंजीभावेस्त्रबंधनं॥ मौंजीबंधोक्ततिथ्यादौकार्यंनांदींविना॥ अथविवाहः॥

याज्ञवल्क्यः॥ अविप्लुतब्रह्मचर्यो लक्षण्यां स्त्रियमुद्वहेत्॥ अनन्यपूर्विकां कान्तामसपिंडामवीयसीं॥
अरोगिणीं भ्रातृमतीमसमानार्षगोत्रजां॥ लक्षण्यां बाह्यांतरलक्षणैर्युक्तां॥ बाह्यानि काशीखं
डादौ प्रसिद्धानि॥ आंतराण्यष्टौ पिंडान्नस्थले साश्वलायनोक्तानि॥ मनुः॥ असपिंडा च या मातुरसगो
त्रा च या पितुः॥ सा प्रशस्ता द्विजातीनां दारकर्मणि मैथुने॥ दत्तिमायां तु गृहीता असपिंडासगोत्रा॥
न कुल इति दत्तये चकारान्मातुरसगोत्रा नादत्र कस्य पितुर्जनककुलो पितुरसगोत्रा गणी सपिंडत्वान्निषि
द्धेत्यन्यत्र विचारः॥ असपिंडा साषिंड्यरहिता॥ तच्चैकशरीरावयवान्वयेन भवति॥ एकस्य हि पितुर्मा
तुर्वा शरीरस्यावयवाः पुत्रपौत्रादिषु संक्रामन्ति परंपरया वा तु एकस्य शोणितादिरूपेणानुस्यूताः॥ य
द्यपि पत्न्याः पत्या सह भ्रातृपत्नीनां च परस्परं नैतत्संभवति तथापि एकशरीरत्वया॥ विज्ञानेश्वरः॥ व
यवान्वयो मेवश्रुतिभिद्दस्यनीति मंत्रलिंगात्॥ एकस्य हि पितृशरीरस्यावयवा पुत्रद्वारा तास्वाविति
ताइति विज्ञानेश्वराशयः॥ वाचस्पतिमिश्रद्वैतविवेकपत्रलघायादि गौडमैथिलदर्शनोऽप्येवं॥ श्रुतिरपि॥
एतस्मादपि शिक्षं शरीरं त्रीणि पितृतस्त्रीणि मातृतो अस्थि स्नायु मज्जा वा पितृतस्त्वं मांसरुधिरा
णि मातृत इति प्रजामनु प्रजायसे इत्यादि च॥ चंद्रिकापरार्कमेधातिथिः॥ माधवादयस्त्वेकपिंडदा
नक्रियान्वयित्वं साषिंड्यं॥ लेपभाजश्चतुर्थाद्याः पिंडाः पिंडभागिनः॥ पिंडदः सप्तमस्तेषां
साषिंड्यं साप्तपौरुषमिति मात्स्योक्तेः॥ न च पित्र्यादिष्वेतन्नास्तीति वाच्यं॥ तत्कर्तृकश्राद्धे देवते
क्यनत्वसत्वात्॥ देवदत्तकर्तृकश्राद्धे हि देवता भूतास्तेषां मध्ये यः कश्चिदन्यकर्तृकश्राद्धे तु प्रवि
शति तेषां साषिंड्यं तद्भार्यादीनामपि तत्कर्तृकश्राद्धे साहाधिकारित्वेन तदन्वयात्॥ एकलंसागतानाम
पि तु पिंडगोत्रेषु सूतके इतिस्थलेष्व॥ अतीतानां च वैराग्यार्थतात्तस्य साषिंड्यं निमित्तत्वे मानाभावात्॥

न च मातुलादिष्वेव नास्तीति वाच्यं ॥ मातामहस्य पदैवतैक्यात् ॥ ननु गुरुशिष्यादेरपि श्राद्धे
दैवताभावात् सापिंड्यं स्यात् ॥ किं वह नांसर्वाभावे नस्पर्शते ॥ कार्यैकत्वस्य रिक्थलत इति मार्कंडेय
पुराणाद्वाक्षोपि श्राद्धकर्तृत्वात् ॥ सापिंड्यप्रसंगाः स्वेष्टे ॥ पंचमात्सप्तमादूर्ध्वं मातृतः पितृ
तस्तथेति याज्ञवल्क्यवचनोक्तमातापितृ एव जसत्वात् ॥ ऊर्ध्वं सापिंड्यं निवर्तत इति शेषः ॥
ननु पंचमसप्तमाद्यवनियम्यते न मातृतः इत्यादिवाक्यभेदात् ॥ मैवं ॥ मातृकुले पंचमस्य पितृ
कुले सप्तमस्य चान्वबोधनेतुल्यत्वात् ॥ पौरुषेयत्वाद्दोष इति चेत् ॥ तुल्यमन्यत्रापि च ॥ अ
वयवान्वयपक्षे यथायोग रूढ्यापरिहारस्तथैहापि ॥ तेन मातृकुले पितृकुले चैकपिंडदानक्रि
यान्वयित्वं सापिंड्यमित्याहुः ॥ तेनैकस्यापि श्राद्धयेः षड्भ्यश्चादयश्च षट्पिंडाभवन्ति ॥ अन्य
केचित्तु मयूरः सापिंड्यनिवृत्तावेवाहाहोनान्यथेत्याहुः ॥ इदं चादयत्र संगेशसंवत्सापिंड्य
स्य सप्रतियोगिकत्वेन संयोगवद्द्विभयनिरूप्यत्वात् ॥ एकतो निवृत्तावन्यतो निवृत्तेरावश्यक
पुतम त्वात् ॥ कुमारस्यास्तमोवरः कुमार्यापि हितीयार्थलीयादिकामुद्वहेतित्याहुः ॥ सापिंड्ययोः
प्रतियोगिभेदेनाविरोधादित्याहुः इदमेव युक्तं ॥ प्राशौचेप्येवं सापिंड्यभेदोयं ॥ शिष्टास्तु नवध्
वरयोः खलुः सापिंड्यं किंतु कूटस्थसंततिसाद्द्वारस्त्वांप्रतिसपिंड एवैस विवाहः ॥ यत्तु मध्ये विच्छि
न्नमपि सापिंड्यं मंडूकप्लुतिवत् नवत्तु वर्तते यथा कूटस्थात्पंचम्यकन्ययोः प्रणीतमनिवृ
त्तिः ॥ तदपदेशोयोः स्वेनुवृत्तिस्तत्रापि नसापिंड्ययोः नदोषः ॥ संबंधिभेदात् ॥ अत्र कूटस्थ
मारभ्य गणना कार्या ॥ नहु तत्वं व ध्वावरस्यवातात कूटस्थादि सप्तमः ॥ पंचमी चेत्तयोर्मा ला

२८

तस्मात्सापिंड्यं निवर्तत इति ॥ कूटस्थोमूलपुरुषः ॥ विशदरूपनिबंधे भएवमुक्तप्रकारेणपितृ
बंधुभ्यस्तमातृ ॥ ऊर्ध्वमेवविवाह्यास्तं पंचमा[illegible]न्मातृबंधुतः ॥ संतानोपि द्युतेयस्मात्सर्वजा
ड्डुभयस्य च ॥ तमादाय गणो ढूमान्वरं यावस्ववकन्यका ॥ स्मृतिविवेके नारदः ॥ आसप्तमात्सं
चमाच्चबंधुभ्यः पितृमातृतः ॥ अविवाह्यासगोत्राचसमानप्रवरा तथा ॥ अत्र बंधुभ्य
इति पंचमानिर्देशात्पितुः पितृष्वसृपुत्रास्सप्तमी मातुः पितृष्वसृपुत्राच्च पंचमी सपिनस्यजेत् ॥
एवमन्यबंधुष्वपि ज्ञेयं ॥ तत्रापि त्रिगोत्रासंबंधे वर्गपि विवाहं कुर्यात् ॥ वक्ष्यमाणवचनात्त्रि
गोत्रगणनाच मातामहगोत्रापेक्षया ॥ नतु स्वापेक्षया ॥ अन्यथा पितुः पितामहदौहित्रदौ
हित्री ॥ पुत्री परिणेयास्यात् ॥ ब्रध्यामातामहगोत्रापेक्षयातु त्रिगोत्रांतरगतेनेविवाहप्र
संगः ॥ इति संबंधतत्त्वादयो गौडग्रंथाः ॥ संबंधविवेके शूलपाणिराह ॥ पंचमात्सप्तमादूर्ध्वं
गर्गापि पितृत्रिगोत्रांतरिताविवाह्या ॥ असवंधा सावेन्मातुः पिंडेनैवोढकेनवा ॥ साविवाह्या
द्विजातीनां त्रिगोत्रांततताचयेति ब्रह्मन्नक्तेः ॥ संनिकर्षेपि कर्तव्यं त्रिगोत्रात्परतो यदि ते
देवलोक्तेः श्रेनि ॥ एतच्च दाक्षिणात्या न मन्यंते यत्तु वशिष्ठः ॥ पंचमीं सप्तमीं चैव मातृतः
पितृतस्तथेति ॥ यच्च विष्णुपुराणे ॥ पंचमीं मातृपक्षाच्च पितृपक्षाच्च सप्तमीं ॥ गृह
स्थ उद्वहेत्कन्यां न्यायेन विधिना नृप इति ॥ तत्पंचमी सप्तमी मतीतेति रव्येयं ॥ पंचमे सप्त
मे चैव येषां वैवाहिकी क्रिया ॥ क्रियापरा अपि हि ते पतिताः शूद्रतां गता इति पराशरमरीची
वचनात् ॥ हारलतापारिजातवलिखितो ॥ असपिंडातु सर्वेषां गोत्रतः सा सप्तपौरुषी ॥ पिंड

श्चोदकदानं च आशौचं च तदानुगतं॥ गोत्रसंतानं॥ आशौचं तानभिव्याप्य गच्छतीत्यर्थः॥
शुद्धिविवेके शुद्धिचिंतामणौ च ब्रा[illegible]ह्मे॥ सर्वेषामेव वर्णानां विज्ञेया साप्तपौरुषी॥ सपिं
डता ततः पश्चात्समानोदकसंततिः॥ ततः कालवशात्तत्र विस्मृतौ नामगोत्रतः॥ समानो
दकसंज्ञा तु नावस्मा[illegible]प्तिनश्यति॥ सप्तमोर्ध्वं त्रय सोदकास्ततो गोत्रजाः॥ ब्राह्मे॥ अ
विभक्तधनास्ते तु सपिंडाः परिकीर्तिताः॥ तेन विभक्तधनाभावे विभक्तः सपिंडो धनहरि
नान्यथेत्यर्थः॥ तेन विवाहे आशौचे धनग्रहणे च त्रिधा सापिंड्यं सिद्धं॥ यत्तु पंचमीं मात्
तः परिहरेत्सप्तमीं पितृतस्त्रीन्मातृतः पंच पितृतो वेति पैठीनसी स्मृतेः॥ त्रिनिसनुकल्प
इति माधवोक्तेः॥ पंचमी सप्तमी चैव मातृतः पितृतस्तथेति॥ दशभिः पुरुषैः ख्यातात् श्रोत्रि
याणां माहाकुलात्॥ उद्वहेत्सप्तमादूर्ध्वं तदभावे तु सप्तमीं॥ पंचमीं तदभावे तु पितृपक्षे पव
विधिः॥ सप्तमी चैव तथा षष्ठी पंचमी च तथैव च॥ एवमुद्वाहयेत्कन्यां न दोषः शाकटायनः॥
त्ता पा चा चतुर्थश्चा पक्षयोरुभयोरपि॥ विवाहयेन्मनुः प्राह पाराशर्यो गिरादयः॥ प्रसुते
शानुतत्पेएकुलमार्गेण चोद्वहेत्॥ निषिद्धं व्यवहारोर्चस्याद्दे दोदैतन्न दृश्यते इति चतुर्विंशति
मतात्॥ चतुर्थमुद्वहेत्कन्यां चतुर्थः पंचमो पिवा॥ पाराशरमते॥ षष्ठीं पंचमो न तु पंचमी
ति पराशरोक्तेः श्चातुकल्से हे नायदि पंचम्यादिपरिणयनं॥ कार्यमिति प्रतिपत्ते॥ अत्र हि तत
दभावे इति स्पष्टमेवानुकल्पत्वमुक्तं॥ तन्नपयाश्रुतत्वेयं॥ इत्यौ जमरीचौ वचोविरोधात्॥
वस्तुनि विकल्पासंभवात्॥ पंचमात्सप्तमाद्विमायः कन्यामुद्वहेद्द्विजः॥ गुरुतल्पी स विज्ञेयः

सगोत्रां चैव मुद्वहेदिति विज्ञाने:॥ पाराशरस्य मूलमाधवाचार्य॥ तस्यान्मदनपारिजाताद्युक्त
दिशा दत्तकस्यापत्यसंबंधाधन्तुमवेशान्ब्राह्मणादीनां सपिंडविषये वा पूर्वोक्तानि शेषाणि॥
ननु कल्प इति भ्रमितव्यं॥ यत्तु स्मृतिचंद्रिका माधवाचार्य आह॥ तृतीयेसंगच्छावहा इति शातप
थोक्तेः॥ तृतीयां वा सुहृन्मातुलस्यैव योषा भागस्ते पैतृष्वसेयी वपामिवेति गोभिलनो जनिताः दंपतीक
राविति मंत्रवर्णात्॥ मातृष्वसासुता नैके चैव पितृष्वसासुतास्तथा॥ विवाहं लिबं चिदं देशेसंको चापिस
पिंडतामिति शातातपोक्तेश्च मातुलकन्ययोर्विवाहः कार्यः॥ यद्यपि पितृष्वसृकन्योद्वाहो पि शास्त्र तथा
प्यस्वर्ग्यं लोकविद्विष्टामित्यादि निषेधाद्व्यनानंतरेणतदुद्वाहस्याविधानाच्चनः कार्यः॥ अयत्तु दाक्षि
णात्यस्य शिष्टाचारात्कार्य इति॥ न च पूर्वोक्तश्रुतीनामर्थवादमात्रता॥ माधवाचार्येण सिद्धेः॥ उपरोदिह
देवेभ्यो धारयंती तिवदर्थवादात्तुपपत्तौ विधिकल्पनात्॥ यत्तु शातातपः॥ मातुलस्य सुतामूढ्वा
मातृगोत्रां तथैव च॥ समानप्रवरांचैव द्विजश्चांद्रायणं चरेत्॥ यच्च मनुः॥ पैतृष्वसेयी भगिनीं
स्वस्रीयां मातुरेव च॥ मातुश्च भ्रातुराप्तस्य गत्वा चांद्रायणं चरेत्॥ एतास्तिस्रस्तु भार्यार्थे नो
पयच्छेत्तु बुद्धिमान्॥ यच्च व्यासः॥ मातुः सपिंडा यत्नेन वर्ज्या द्विजातिभिरिति॥ तत्संधर्वादिविवा
हविषयं॥ तन्मातृपितृगोत्रानिवृत्ते॥ अतएव मार्कंडेयपुराणे॥ गांधर्वादिविवाहेषु पितृगोत्रेण धर्म
विदिति॥ ब्राह्मादिविवाहे तु परिणेयैवेति॥ मदनरामेश्वरोपि तृतीयेध्याये वाक्यपदे॥ मातुलक
न्योद्वाहस्तु दाक्षिणात्यस्मृतिविधानाचारप्राप्तस्यास्य वार्तिके बाधोक्ता वती पितृवो ज्ञश्रोतलिंगव
यस्तादस्य कर्तव्यतामाह॥ तदेव दत्तकस्यपालकदत्रिममातृसोदरकन्याविषयत्वेनासवर्णवर्ण
मातुलकन्याविषयत्वे तु गोत्रांतरपरत्वेन चापपन्नमप्यविचारितरमणीयं यथा तथास्तु॥

धापि कलौ तावन्निषिद्धमेव॥ गोत्रान्मातुः सपिंडाच्च विवाहो गोवधस्तथेत्यादिस्मृत्यन्तरात्॥ माधवी
ये बौधायनोप्युपन्यस्य निरासमाह॥ पंचधा विप्रतिपत्तिर्दक्षिणतस्तथोत्तरतस्तद्दक्षिणापि क्रियये नुपेतेनाशी
या सह भोजनं पर्युषितभोजनं मातुलपितृस्वसृदुहितृपरिणयमिति॥ परिसाधनमिति
अथोत्तरतः सिंधुपानादिषु नेतर इतरस्मिन्कुर्वन्दुष्यतीतरस्मिन्निति॥ भट्टसोमेश्व
रेणापि स्मृतिविरुद्धानां मातुलकन्यादादीनां तस्माद्वचनादप्रामाण्यमित्युक्तं॥ बृहस्प
तिरपि॥ उद्वह्यते दाक्षिणात्यैर्मातुलस्य सुता द्विजैः॥ तस्मादाद्यनराः दुष्टैर्न्याभिचाररताश्चि
यः॥ उत्तरे मद्यपाश्चैव स्पृश्यान्त्यगारजश्वलाङ्गतिनाचारसमाह॥ अतएव हेमाद्रिमाधवे॥
कर्णरकादानां तत्कारिणं श्राद्धे निषिद्धः॥ बोपदेवेनापि लिखितं॥ श्राद्धे॥ अत्र मातुलजो
द्वाहि पश्चैव वृषलीपतिः॥ श्राद्धे नागच्छेत्तद्धि मावृतं यच्च निरामिषमिति॥ तस्मान्मातृतः पं
च पितृतः ससप्तमकोद्वहेदिति सिद्धं॥ संबंधविवेके सुमंतुः॥ श्राद्ध नामैकपाठे विच्छिन्ना
रं न्यथापिंडाशौचमियाविच्छेदात्सहतुल्यो भवति॥ अस्यार्थमाह शूलपाणिः॥ जीवति
श्रादिशिकस्य वृद्धप्रपितामहादयस्त्रयः श्राद्धदेवतास्तापिंडभाजो भवंति॥ तदूर्ध्वं त्रयो नवपु
रुषपर्यंता लेपभाजः॥ श्राद्धकर्ता च दशम इति दशमादूर्ध्वं सापिंड्यनिवृत्तिः॥ दशमादित्यु
पलक्षणं॥ तेन पितृपितामहजीवने नवपुरुषपर्यंतं पितृजीवने चाष्टपर्यंतं सापिंड्यमिति
ज्ञेयं॥ अत्र धनग्रहणे संनिहिताभावे सप्तपुरुषपर्यंतमधिकारः॥ धनग्राहित्वमात्रस्य:स्त
नायः पौत्रतदूर्ध्वं श्राद्धविच्छेदः॥ अथ धनहारि तेषुत्र श्राद्धाधिकारिणे ब्रह्म हेमर्यः॥ आत्मत
यादि सन्तत्यन्यविषयं॥ अत्र महानां पुंस्त्रियोर्णां तु त्रिपुरुषपर्यंतायन इति वासिष्ठोक्तेः॥ एत

ख्यातो चेद्विषयं सापिंड्यं न तु विवाहादौ ॥ तत्र पूर्वोक्तवचनैः पंचमसप्तमत्वनियमादिति मे
धातिथिप्रमुखा दाक्षिणात्याः ॥ वाग्दानोत्तमेतदिति स्मृतिविवेकः ॥ मातृकुलविषयं कानिनक
न्याविषयं चेत् ॥ अन्यथा अग्रमत्तानां तथा शास्त्रैर्गणितासापिंड्यं साप्तपौरुषं ॥ अप्रत्तानां प्रवर्
त्तापिंड्यं ॥ महादेवप्रजापतिरिति कौर्म्येण विरोधस्यादिति रत्नाकरस्मृतितत्त्वादि गौडग्रंथाः ॥
तु चैयेव वर्तते ॥ अन्यथा कन्योपत्तौ पुरुषत्रयपर्यंतमेव स्तनकंस्यांतो ध्वंसापत्नमातामहत्तु
लेवामहं त्रितास्सरेल शंखः ॥ यद्यपि जाता बहवः पृथक्क्षेत्राः पृथग्जनाः ॥ एकपिंडाः पृथक्शौचा
पिंडेस्त्वावर्तेने त्रिपु ॥ पृथक्क्षेत्रे भिंन जातीय त्रिपु जाताः पृथग्जनाः ॥ सजातीय भिंन मातृपु
जाताः ॥ अत्र त्रिपुरुषसापिंड्यमिति विरोधे नरवरो व्याचख्यौ ॥ पृथ्वीचंद्रोदये सापिंड्यदी
पित्रायां चैवं ॥ मदनपारिजाते तु पृथक्क्षेत्रमातृभिन्नजाः ॥ पृथग्जना भिन्नजातीयः ॥ एतद्धि
जातीयसापत्नमातृकुलविषयं ॥ सर्वेन एनीनां सापत्नमातृकुले चतुःपुरुषं सापिंड्यं ॥ पंचमी
सप्तमी चैव मातृतः पितृतस्तथेति वसिष्ठोक्तेः ॥ सप्तमामिति ब्राह्मणादीनां क्षत्रियादिदारेस
न्ते पितृकुलविषयं चेत्युक्तं ॥ तत्स्वकपोलकल्पितहार्यथांतरविरोधाच्च निर्मूलं ॥ तस्मात्सान्येव
व्याख्यातत्त्वं ॥ प्रयोगपारिजाते पृथ्वीचंद्रे स्मृतितत्त्वादि गौडग्रंथेषु च सपत्नमातामहकुलपावक्तं ॥ यथा
सुमंतुः ॥ मातृपितृसंबंधो आसप्तमादि विवाह्या भवंति ॥ आपंचमादन्येषां ॥ पितृपत्न्यः
सर्वा मातरस्तद्भ्रातरो मातुलास्तद्दुहितृभ्यो मातृष्वसारस्तद्दुहितरश्च भगिन्यस्तदपत्यानि
भागिनेयानि अन्यथा संकरकारिणः स्युस्तथाध्यापयितुर्गुरोरेवेति ॥ आपंचमात्पितृमातृ ३०
कुले त्रिगोत्रांतरितविषयं वेति प्राच्याः ॥ मात्स्ये ॥ समानप्रवरांश्चैव शिष्यसंततिरेव च ॥

ब्रह्मदातुर्यशेरेवसंततिः श्रुतिसिध्यते॥ तद्भगिन्योमातृस्वसारइतितुश्राकारेनपठंति॥
हेमाद्रिचन्द्रिकादिविवाह॥ प्रयोगरत्नपारिजाते॥ विरुद्धसंबंधामुपयच्छते॥ तत्रविरुद्धः संबंधः
स्वयमेवोक्तः॥ यथाभार्यास्वसुर्दुहिता पितृव्यपत्नीस्वसाचेति॥ बौधायनः॥ मातुः सप
त्न्याभगिनीतत्सुतांचविवर्जयेत्॥ पितृव्यपत्न्याभगिनीतत्सुतांचविवर्जयेत्॥ अलो
मातृस्वसुः सापत्न्युग्रकन्याप्यविवाह्या॥ सापत्नमातृकुलजामिति मदनपारिजातोक्ते
रितिवैचित्य॥ पितृपत्न्याः सर्वामातरः इत्युक्तेः कास्तुमंतुनातदपत्यापत्यभगिनेया[illegible]नितिलि
एषपक्षनिषेधात् अन्यथासपिंडत्वेनैवनिषेधात् सापत्नमातुलत्वादितिनिर्देशोव्यर्थः॥ अत
एवतेनस्मृतिकौमुद्यां सवर्णसापत्नमातामहकुलत्वेनतत्रैवशंखवचनंव्याख्यातं तेन
वासिष्ठपंचमीसप्तमीमतीत्येतिव्याख्येयं॥ केचित्तु ज्येष्ठभ्रातामातुः समइतिमनूक्तेः
स्वपत्न्यामातृत्वात्तत्स्वसुर्मातामहत्वात् ज्येष्ठभ्रातृपत्नीभगिनीनविवाह्या॥ तथा॥ उत्त
दकब्रह्मदावेर्गिरायाब्रसदः पितेतिमनूक्तेः॥ गुरुणांत्रिपुरुषंसापिंड्यं॥ सर्वोपिनिबो
ध॥ अतस्तेषांकन्यानोद्वाह्याः॥ गायत्र्याउपदेष्टुश्चकन्यानैवोद्वहेद्द्विजः॥ गुरुश्चकन्या
शिष्योवात्सल्यतयापिनष्यते॥ पुरुषत्रयपर्यंतं भ्रातृत्वादेनैतरिष्यते॥ वारसंबंधदूला
नांतुस्मेनसंदेहभागिना॥ विवाहोजनकल्पेयोलोकागर्हीप्रसज्यतइति॥ वचनान्तैरा
द्भुः॥ तत्रमूलंचिंत्यं॥ दत्तविषयोन्यत्र॥ तत्रगौतमः॥ ऊर्ध्वंसप्तमात्पितृबंधुभ्यो बीजि

३१

तथापरार्के पैठीनसिः ॥ त्रिमातृलः पं

नत्र्यमातृबंधुभ्यः पंचमादिति ॥ बंधुग्रहणं नदत्तकमात्रपरीमिदं किंतु संतानोपि एवतु
क्षेत्रजासवर्णव्यामुष्यायणपरीमितरदत्त ॥ अत्र स्मृतिचंद्रिकायां ॥ नियोगाद्युत्पादयतिन
स्मात् द्विजिनोमूर्ध्वं सप्तमादिस्पर्श इति ॥ दत्तकस्य जनकविषयमेतदिति सापिंड्यमिमांसा
यां ॥ तेन दत्तकस्य जनककुलेपंचपौरुषं सापिंड्यं ॥ दत्तमादिपुत्राणां बीजवक्तुः सपिंडता ॥
सप्तमी पंचमी चैव गोत्रेत्वं पालकस्य चेति बृहन्मनुः ॥ वाजिनस्यैति गौतमोक्तेश्च ॥ पाल
कपितृकुले तु पंचपुरुषं पालकमातृकुले त्रिपुरुषं चैवं पितृत्वस्य तत्पानतिरोहितेदिति ॥ ए
तत्सर्वमव्याचरव्यो ॥ दत्तकादिपुत्राः पितृपक्षतो निरुक्तपिंडजा ॥ शार्षेयाश्च सैतद्भ्यते पंच
पितृत्वत इति नान्यान्त्रितिति अस्मादेवग्रंथा ॥ देनजतदकुले सापिंड्यमिति केचिदाहुः ॥ तन्न
सर्वविशेषं पितृत्वयत्तु सापिंड्यमिमांसायां वृद्धगौतमः ॥ स्वगोत्रेषु कृता येषु दत्तक्रियादयः
सुताः ॥ विधिना गोत्रमाप्तायां तेन सापिंड्यं विधीयते ॥ यच्च वसिष्ठः ॥ अन्यशाखोद्भवो दत्तः
पुत्रश्चैवोपनायितः ॥ गोत्रेण स्वशाखोक्तविधिनास्यात्स्वशाखभागिति ॥ यच्च नारदः ॥
धर्मार्थं वर्द्धिताः पुत्रास्तत्तद्गोत्रेण पुत्रवत् ॥ अंशपिंडविभागिहं तेषु केवलमिति लमिति ॥
तत्सालकुलेप्रासंपौरुषं सापिंड्यं नेष्टेवं परं ग्नतु सर्वथा सापिंड्यं निषेधपरीमिति सापिं
ड्यं मिमांसायां ॥ मदनपारिजातादपि दत्तकास्तु स्ववंशोत्थसापिंड्यं भवति ॥ तथाहि ॥ तेन
त्रिनतिलेसदाहस यस्य मानादत्तपुत्रोमा प्रतिग्रहो ॥ पुत्रीकृता तस्याम निग्रहातु ॥ बेत्रि ३१

ननिस्तलिपिंचपित्वनइतितु यस्य दत्तपुत्राः पिता नास्य दत्तस्य यज्जनककुलं तद्विषयमिदमुक्तं ॥ वस्तुत
स्तु पूर्वैश्च सामहानिबंधे पुत्रकास्यानुपलंभादपरार्कादिलिखितनाभावात्पूर्वोक्तव्यवस्थायाश्च प्र
तिपन्नत्वान्नतुल्यैबोधेरतं लिखितं तेषामेव शोभते ॥ श्रीमन्मासादिनुसवर्णसापत्नमातृकुलपरं ॥
यथैवजातकहवयइति ॥ रौरवे कश्यपादिमनुपालककुले एकपिंडदानक्रियालोपे तद्रूपं स्यात
पौरुषमेवसापिंड्यं बाजिज्ञ्यैति गौतमोक्तेर्जनककुले पिता च देवेतियुक्तं प्रतिभाति ॥ अत एवा
स्यद्व्यामुष्यायणत्वं हेमाद्रिः प्रवरमंजर्यां वृत्तिकृत नारायणभट्टोक्तेः ॥ भट्टसोमेश्वरलाभिप्या
या कुंतोभोजस्य पालककन्याले पितृर्ध्व सप्तमात्पितृबंधुभ्यो बीजिनश्चेति गौतमोक्तर्द्वि मा
या पश्यायाः जनकस्य भ्रूरसेनस्य कुले पितसप्तपौरुषं पालकस्य कुले पितामहदेवसापिंड्यमुक्तम
पिकाकारणायहलेरसम्प ॥ सापिंड्यदीपिकायां तु दत्तकक्रियादीनां जनकगोत्रेलोपनयने व्
तेक जनककुले सप्तपौरुषं सापिंड्यं पालककमाला पितृकुले त्रिपुरुषं ॥ पिंडनिर्वपानि वांच्य
लक्षणं त्रिपुरुषं सापिंड्यं ॥ पालकगोत्रेलोपनयने सतेलत्कुले सप्तपौरुषमित्युक्तं ॥ तंत्र
स्तु उपनयनसंस्कारा निजगोत्रेण वै कृताः ॥ दत्ताद्यास्तनयास्तेस्युरन्यथा दास उच्यते इ
ति कालिकापुराणे तु उपनयनोत्तरं दत्तकनिषेधात् ॥ त्रिपुरुषमित्यपि मूलमन्वेषणीयमित्यलं बहु
ना ॥ मातापितृद्वारकसापिंड्यं पंचानां कन्यानां इयं संख्या ॥ रामवाजपेयिनोक्तः ॥ ७ द्वैदपि
तरौ पितृश्च पितरौ तज्जन्म वदं पत्नी इंद्वतस्य चतुर्थमष्टकमृतो पास्य जन्मासोजशो वंशारं भकद
पत्नी प्रमितिस्त्रियासप्तक्षेत्रदाए वैकाल्पपक्कन्या का पितृकुले सासप्तकृदांशोयो ॥ पद्यप्येकस्य

३२

वहवः सुताः स्युर्नद्यपि तत्तु ॥ संबंधसाम्यादेकैकगणितेस्य वधार्यतां ॥ एकस्मान्मिथुनात्सुतो
यद्गुहितादद्वंद्वद्वयं तद्द्वया ॥ तस्माद्द्वंद्वचतुष्टमष्टतोतः षोडशांतोरदः ॥ यावत्तत्तमद्वंद्वं मागतिस्त
त्ववः कन्यारतेकातये तादंतत्पुलिद्वंद्वचतुष्टमष्टतोरसे स्वकद्दशो षष्टोसपिंडाः पितुः ॥ मातु
र्जन्मदंपती च मिथुनद्वंद्वं तयोः सागरास्तत्स्यापंचमकद्वरमितिरिसेकाचत्तया ॥ पुंस्तु तोद्वंद्वा
द्वंद्वयुगंततोच्चपरंतौष्टौ पंचकद्वंशरद्धोस्यः स्मयुगाः शराश्रौ ॥ विधवो मतुः सपिंडाः
कुले ॥ कुलद्वयस्यकन्यकायुता मिथः सपिंडकाः ॥ हिमांशुद्वग्धराद्दशो विवाहकर्मवर्जिताः
इति ॥ एतच्च सर्ववर्णसाधारणं ॥ सर्वत्र सापिंड्यसद्भावादिति विज्ञानेश्वरोक्तेः ॥ पंचमात्सप्त
माद्रूर्ध्वं मातृतः पितृतः क्रमात् ॥ सपिंडतानिवर्तेत सर्ववर्णेष्वयं विधिरिति ॥ इति नारदवचने
वल्लवचनाच्च ॥ संबंधतत्त्वे सुमंतुः ॥ पितृस्वसृसुतां मातृस्वसृसुतां मातुलसुतां मातृसगोत्रांस
मानार्षेयं विवाह्य चांद्रायणं चरेत् ॥ परिहृत्यैनां मातृवद्बिभृयादिति दिक् ॥ सपरिदमार्षप्रवरः ॥
गोत्रप्रसिद्धं ॥ समाने आर्षे गोयस्य तस्मा ज्जातया न भवंति तं ॥ अथ सपिंडैपगोत्रप्रवर
निर्णयः ॥ ते च भिन्नोनिषेधेनिमित्तं ॥ सगोत्रायदुहितरं न प्रयच्छेदितापस्तंबोक्तेः ॥ असमानप्र
वरैर्विवाह इति गौतमोक्तेश्च ॥ तत्र गोत्रलक्षणमाहाश्वरमंजर्यां बौधायनः ॥ विश्वामित्रो
जमदग्निर्भरद्वाजोथ गौतमः ॥ अत्रिर्वसिष्ठः कश्यप इत्येते सप्तर्षयः ॥ सप्तानांमृषीणामग
स्त्याष्टमानां यदपत्यं तद्गोत्रं ॥ यदपि केवलभार्गवो ष्टिषेणादिषु केवलांगिरसेषु च गौतमा
दिषु नैतत् ॥ भृग्वंगिरसोः रुक्तेषु नंतर्गतेः ॥ यथाप्यत्रेरष्टापत्तिरेवोतिकेचित् ॥ अत एव स्मृ

३२

एकस्य द्व्यस्यनेयत्र नद्दोषस्तत्र कथ्यते॥ अंगिरोगणेगौतमभरद्वाजे॥ पंचा
नांत्रिषुसामान्यादविवाहस्त्रिषु द्वयोः॥ अंगिरोगणेष्वेवशेषेष्वेकेपिवारयेत्॥ ६

सर्वथसारे प्रवरैक्यादेवमाविवाह उक्तः॥ यद्यपिवसिष्ठादीनांनगोत्रैक्यमुक्तं॥ अनएवपूर्वेषांचैतन्मतं अत्र विशेषोस्मत्कृतेप्रवरदर्पणेज्ञेयः॥ प्रवरास्तुप्रवराणानिप्रवराः॥ तच्चप्रवरणं यद्यपिगोत्रप्रतस्यापिक्वचिद्दृश्यतेनतथापिसर्वत्रदृष्टमिसिद्धेर्द्रष्टव्यः॥ अन्यथातेषांआर्षेयपयेकार्षेयद्व्यादिनिर्देशानुपपत्ते अन्यत्तुतद्गोत्राणां आर्षेयइतिभेदमाहुरित्युक्तं॥ तत्त्वंतुगोत्रप्रवृत्तस्यपितृपितामहप्रपितामहएवप्रवराः विलेनायेयप्रपौत्रइतिशालपक्षस्मृतेः॥ परंपरप्रथममिलाश्वलायनेः॥ अत्र विशेषमाहबौधायनः॥ एकएवऋषिर्यावत्प्रवरेष्वनुवर्तते॥ तावत्समानगोत्रत्वमन्यत्र अंगिरसांगणादिति॥ स्मृत्यर्थसारे॥ व्रियमाणतयावापिसतयावानुवर्तते॥ शेषोप्येषु एकोपिसमानप्रवरोविवाहंवारयेदित्यर्थः॥ बौधायनोपि अंगिरसवर्जीत्युक्तं॥ व्यार्षेयःसंनिपातेष्वविवाहःत्र्यार्षेयाणांदेवेष्टगावःसप्तअंगिरसषोडशश्त्र्यय स्ववहारः कश्यपस्त्रयः वसिष्ठास्त्ववहारःविश्वामित्रंदशअगस्त्यःपंचैतिएवोनपंचाशत्॥ आर्षेयःसंनिपातेविवाहःपंचार्षेयाणामिति॥ अंगिरोगणेष्वपिजमदग्निगोतमभरद्वाजेष्वेकप्रवरसाम्येसर्वेषामन्यप्यसाम्येवासगोत्रत्वादेवाविवाहइतिदिक्॥ अथगोत्राणिप्रवराश्चोच्यन्ते॥ तत्रबौधायनः॥ गोत्राणांतुसहस्राणिप्रयुतान्यर्बुदानिच॥ ऊनपंचाशदेवैषांप्रवराऋषिदर्शनात्॥ तत्रादौभृगवः॥ वत्साविदार्ष्टिषेणायस्कामिमथुवीवैन्याश्शुनकाइति॥ वत्सानांभार्गवच्यवनाप्नवानौर्वजामदग्न्येतिभार्गवौर्वजामदग्न्यवेभार्गवच्यावनाप्नवानेतिवागोविदानांपंच॥ भार्गवच्यवनाप्नवानौर्वश्चेदेति॥ भार्गवौर्वजामदग्न्येतिवा॥ एतौद्वौजामदग्न्यसदृशौ॥ आर्ष्टि

३३

षेणानां भार्गवच्यावनाप्नवानार्ष्टिषेणानूपेति ॥ भार्गवार्ष्टिषेणानूपेति वा ॥ एषां मिथ
णां परस्परमविवाहः ॥ वत्सानां भार्गवच्यावनाप्नवानेति ॥ वत्सपुरोधसयोः पंच भा
र्गवच्यावनाप्नवनवत्सपौरोधसेति ॥ वैजनिवेमथितयोः पंच भार्गवच्यावनाप्नवाव
जवनेमथितेति ॥ एते त्रयः क्वचित् ॥ एषामपि पूर्वैर्विवाहः ॥ अत्र तन्नु [illegible] नारु
षयोन्यश्च विशेषो मस्तलेप्रवरदर्पणे स्थितः ॥ यस्कानां भार्गववैतहव्यसावेदसेति मित्रायु
वां प्रवरो नोक्तः स्त्रिभिः वक्ष्यमाणश्च भार्गववाध्र्यश्वदैवोदासेति ॥ भार्गवच्यावनदैवोदासेति
वा वाध्र्यश्वेति केचित् ॥ वैनान्यां भार्गववैन्यपार्थेति ॥ एते त्रयः स्वैरेयेलाः ॥ शुनकानां शुनके
ति वा ॥ गार्त्समदेति वा ॥ भार्गवगार्त्समदेति द्वौ वा ॥ भार्गवशौनहोत्रगार्त्समदेति त्रयो
वा ॥ वेदविश्वज्योतिषां भार्गववैदवैश्वज्योतिषेति ॥ शाठरमाठराणां भार्गवशाठरमा
ठरेति ॥ एतौ द्वौ क्वचित् ॥ यस्कादीनां स्वगणं सह सर्वैर्विवाहः ॥ तेषु नैकस्य सर्वसारे ॥
यस्कामित्रायुवैन्याः शुनकाः प्रवरैक्यतः ॥ स्वस्वं हित्वा गणं सर्वैर्विवाहस्तु परस्परे ॥ इ
ति ॥ अथांगिरसः ॥ तेषु गौतमा भरद्वाजा केवलांगिरसश्चेति त्रिधा ॥ तत्र गौतमा दश ॥ आ
यास्याः शारद्वताः ॥ कौमण्डाः दीर्घतमसः ॥ औशनसाः ॥ कारेणुपालयः ॥ राहूगणाः ॥
सोमराजकाः ॥ वामदेवाः ॥ बृहदुक्थाश्चेति ॥ तत्र आयास्यानामांगिरसायास्यगौतमे ३३

तिशारद्वतानांमांगिरसगौतमशारद्वतेति॥ कौमंडानांमांगिरसौतथ्यकाक्षिवतगौत
मकौमंडेति॥ आंगिरसायास्यौशिजगौतमकाक्षिवतेतिवा॥ आंगिरसौतथ्यगौ
तमौशिजकाक्षिवतेतिवा॥ आंगिरसगौतमौशिजयस्यौकाक्षिवतेतित्रयोवा॥
दीर्घतमसांगिरसौतथ्यकाक्षिवतगौतमदैर्घतमसेति॥ आंगिरसौतथ्यदैर्घ
तमसेतित्रयोवा॥ औशनसामांगिरसगौतमौशनसेतिवा॥ त्रयः॥ कारेणुपालानां
मांगिरसगौतमकारेणुपालेतित्रयः॥ राहूगणानांमांगिरसराहूगणगौतमेति॥
सोमराजकानांमांगिरससोमराजकगौतमेति॥ वामदेवानांमांगिरसवामदेव्य
गौतमेति॥ बृहदुक्थानांमांगिरसबार्हदुक्थगौतमेति॥ आंगिरसवामदेवबार्ह
दुक्थेति॥ उतथ्यानांमांगिरसौतथ्यगौतमेति॥ रघुनामांगिरसराघुवगौतमेति॥
एतेषांहौत्रकृच्चित्॥ एतेषांसर्वेषांगौतमानांमविवाहः॥ अथ भरद्वाजाः॥ ते चत्वार भरद्वा
जाः गर्गरौक्षायणाः कपयश्चेति॥ भरद्वाजानांमांगिरसबार्हस्पत्यभारद्वाजेतित्रयः॥
गर्गाणामांगिरसबार्हस्पत्यभारद्वाजसैन्यगार्ग्येति॥ पंच आंगिरससैन्यगार्ग्येतिवा॥
आंगिरसशैन्यगार्ग्यत्रयोवा॥ भारद्वाजगार्ग्यसैन्येतिवा॥ गर्गभेदानांमांगिरसतैत्तिरिकापिभु
वनेति॥ रौक्षायणानांकपिलानांमांगिरसबार्हस्पत्यभारद्वाजवांदनमातवचसेति॥ पंच
आंगिरसवांदनमातवचसेतित्रयोवा॥ कपीनामांगिरसमहीयवैरुक्षयसेति॥

भासकुवांगिरसभारद्वाजबार्हस्पत्येमंत्रवरातोभवेतिपंच॥ अथयंकचित॥ भरद्वाजानांस
र्वेषांमविवाहः॥ अथकेवलांगिरसः॥ हरितानामांगिरसांबरिषयौवनाश्वेति॥ आद्यो
मांधातवा॥ कुत्सानामांगिरसमांधात्रकौत्सेति॥ कण्वानामांगिरसाजमीढकाण्वेति॥ आं
गिरसघोरकाण्वेतिवा॥ रथीतराणामांगिरसवैरूपराथीतरेति आंगिरसवैरूपपार्षदश्वे
तिवा॥ अष्टादंष्ट्रपार्षदश्ववैरूपेतिवा॥ अंहऐर्व्यसयोवा॥ मुद्गलानामांगिरसभार्म्यश्व
मौद्गल्येति॥ आत्यस्तार्क्ष्येतिवा आंगिरसतार्क्ष्यमौद्गल्येतिवा॥ विष्णुवृद्धानामांगिरसपौ
रुकुत्सत्रासदस्येति॥ एतेषांस्वगणविवाहयसर्वेषांविवाहोभवति॥ हरितकुत्सयोस्तुनभव
ति॥ अथात्रयः॥ तेचत्वारः॥ आत्रेयोवाद्भुतकाः॥ गविष्ठिरामुद्गलाइति॥ आत्यानामात्रे
यार्चनानश्यावाश्वेति॥ वाद्भुतकानामात्रेयार्चनानिशावाद्भुतकेति॥ धनंजयामात्रेया
र्चनानशधनंजयेतिकेचित्॥ गविष्ठिरानामात्रेयार्चनानशगविष्ठिरेति॥ आत्रेयगवि
ष्ठिरपौर्वतिथेतिवा॥ मुद्गलानामात्रेयार्चनानशपौर्वातिथेति॥ वामरथ्यसुमंगलबैजवा
यानामात्रेयार्चनानशातिथेति॥ आत्रेयार्चनानशपौर्वातिथेति॥ वामरथ्यसुमंग
लबैजवापानामात्रेयार्चनानशातिथेति॥ आत्रेयार्चनानशगविष्ठिरेतिवा॥ सुमं
गलानामात्रिसुमंगलश्यावाश्वेतिकेचित्॥ अत्रेःपुत्रिकापुत्राणामात्रेयवामरथपौ
त्रिकेति॥ अत्रीणांसर्वेषांमविवाहः॥ अथविश्वामित्रातेदश॥ कुशिकलोहिताः॥ रौ

दकाः कामकायनाः स्ताः धनंजयाः अघमर्षणाः पूरणाः इंद्रकौशिका इति ॥ कुशिकानां विश्वा
मित्रदेवरातोदलेति ॥ लोहितानां विश्वामित्राष्टकलोहितेति ॥ अस्यर्योर्व्यवसोवा ॥ वैश्वामित्र
माधुछंदसाष्टकेतिवा ॥ विश्वामित्राष्टकलोहितेतिवा ॥ रौक्षकानां विश्वामित्रगाथिनरैवणेति ॥
वैश्वामित्ररौक्षरैवणेतिवा ॥ कामकायनानां वैश्वामित्रदेवश्रवसदेवलरेति ॥ अजानां वैश्वा
मित्रमाधुछंदसाजेति ॥ वैश्वामित्राश्मरथ्यवाधुलेतिवा ॥ अघमर्षणानां विश्वामित्राघमर्ष
णकौशिकेति ॥ पूरणानां विश्वामित्रपौरणेति द्वौ ॥ वैश्वामित्रदेवरातपूरणेतिवा ॥ इंद्रकौ
शिकानां विश्वामित्रेन्द्रकौशिकेति द्वौ ॥ धनंजयानां वैश्वामित्रमाधुछंदसधनंजयेति ॥ वि
श्वामित्रमाधुछंदसाघमर्षणेतिवा ॥ कतानां वैश्वामित्रकात्यात्कीलेति ॥ एते बौधायनोक्ताः ॥
रोहिणानां वैश्वामित्रगाथिनरैणवेति ॥ वेनूनां विश्वामित्रगाथिनवेणवेति ॥ जंहूनां वैश्वामि
त्रशालंकायनकौशिकेति ॥ अश्मरथ्यानां वैश्वामित्राश्मरथ्यवाधुलेति ॥ उदवेणूनां विश्वा
मित्रगाथिनवैणवेति ॥ एते आश्वलायनमात्स्योक्ताः ॥ अन्येस्त्वन्योपि षट्गणा उक्ताः ॥ ते न्यत्र
मत्स्ये ज्ञेयाः ॥ एषां ते विश्वामित्राणाम विवाहः ॥ अथ कश्यपाः ॥ ते पंच ॥ निध्रुवाः ॥ कश्यपाः ॥
शांडिलाः ॥ रेभाः ॥ लौगाक्षयश्च ॥ निध्रुवाणां कश्यपावत्सारनैध्रुवेति ॥ कश्यपानां काश्यपावत्सा
रासितेति ॥ रेभाणां काश्यपावत्साररैभेति ॥ शांडिलानां कश्यपावत्सारशांडिलेति ॥ अंतस्था
नेदेवलोवा ॥ असितोवा ॥ शांडिल्यासितदेवलेतिवा ॥ कश्यपासितदेवलेतिवा ॥ अंसयोर्व्यसयोवा ॥

देवलासितेनिद्रेवा ॥ लौगाक्षीत्रपस्यामः ॥ एषां कश्यपानां मविवाहः ॥ अथ वसिष्ठः ॥ तेषं
न्च ॥ वासिष्ठः ॥ कुंडिना ॥ उपमन्युवा ॥ पराशरा ॥ जातूकर्ण्याश्चेति ॥ वसिष्ठानां वसिष्ठेंद्रप्र
मदाभरद्वसालिवासिष्ठेसेकोवा ॥ कुंडिनानां वासिष्ठामैत्रावरुणकौंडिन्येति ॥ उपमन्यूनां
वासिष्ठेंद्रप्रमदाभरद्वस्विति ॥ वसिष्ठाभरद्वस्यैंद्रप्रमदेतिवा ॥ अघयावर्व्यसयोवा ॥ परा
शराणां वासिष्ठशाक्त्यपराशर्येति ॥ जातूकर्ण्यानां वसिष्ठात्रिजातूकर्ण्येति ॥ वासिष्ठा
नां सर्वेषांमविवाहः ॥ अंसस्यात्रिसिश्च ॥ तथागस्त्याः ॥ इध्मवाहः ॥ सोमवाहाः ॥ सां
भवाहाः ॥ यज्ञवाहाश्चेति ॥ आद्यनामगस्त्यदार्ढच्युतेध्मवाहेति ॥ आगस्त्येसेकोवा ॥ सो
मवाहानां ॥ मगस्त्यदार्ढच्युतसोमवाहेति ॥ सांभवानां सांभवाहेति ॥ यज्ञवाहानां यज्ञ
वाहेयः ॥ आद्यो पूर्वोत्कायेवा ॥ सार्वाहोनां तदंतास्त्रिय ॥ दर्भवाहानां तदंतास्त्रय ॥
अगस्तिनामागस्त्यमाहेंद्रमायोभुवेति ॥ पूर्णमासानां मागस्त्यपौर्णमासमारणेति ॥ हेमो
दकानां मागस्त्यहैमवर्चिहैमोदकेति ॥ पाणिकानां मागस्त्यपैनायकपाणिकेति ॥ एतेषट्
कृचितः ॥ अगस्तीनां सर्वेषांमविवाहः ॥ अथ द्विगोत्राः ॥ शौंगशैसिरीणां मांगिरसबार्ह
स्पत्यभारद्वाजकात्याक्षीलेति ॥ पंच ॥ कात्याक्षीलयोस्थाने शौंगशैशिरावा ॥ आंगिरसका
हावेत्रयोवा ॥ एषां भरद्वाजे विश्वामित्रैश्चविवाहः ॥ एवं कपिलाकलानां च ॥ संकृतिपूति
माषादीनां मांगिरसगौरीवीतसांकृत्येति ॥ शाक्त्यगौरीवीतसांकृत्येतिवा एषां स्वगणस्ते

वसिष्ठे: शौंगशैशिरे: लौगाक्षीभिश्च विवाहः॥ कश्यपैरपीति प्रयोगपारिजाते॥ लौगाक्षीणां काश्य
पावत्सारवासिष्ठेति॥ कश्यपावत्साराशितेतिवा॥ एते अहर्वं वसिष्ठानन्तं कश्यप॥ एषां वसिष्ठै: क
श्यपै: संकराद्येश्च विवाह:॥ देवरातस्य जामदग्न्यैर्वैश्वामित्रैश्च विवाह प्रयोगपारिजाते॥ श्रौत
संतिपादिकं यथै। नांगिरसस्तं नु पेयानवत्रनंते॥ आंगिरसो जन्मनास्य जीगर्त: श्रुल: कवि:॥ इसांगिरो
आंगिरसं तेति भार्गव:॥ जामदग्न्यहस्तेहरिवशादस्तेश्वबाधात्॥ नेनद्वो देवराते॥ एवांगिरस:
श्रुतश्च॥ अन्योगव: तयो: कल्पभेदेथांगिरसन देवरातेन जमदग्नेभवत्से च विवाह:॥ भार्गवेणतु वे
तितहं॥ यन्न जयानां विश्वामित्रैरत्रिभिश्च विवाह:॥ आत्रेयाणां वसिष्ठैरत्रिभिश्च विवाह:॥ वे
वदत्तकक्रीतकत्रिमस्य यंदत्तपुत्रिकादीनां मुसादेकपालकयो: पित्रोर्गोत्रप्रवरावर्ज इति प्रवरमंजरी॥ नो
रायणवृत्ति प्रयोगपारिजातोद्य॥ अत्र सर्वत्रोपपन्नयो मूलं च मकतेमवरद र्पणे ज्ञेयमिति दिक्॥
क्षत्रियोवैश्ययो स्तुपुरोहितगोत्रप्रवरावेति सर्वसिद्धांत:॥ यद्यपि बह्वृच परिशिष्टे कपिलभरद्वाज
योर्विवाह उक्त:॥ अथापि॥ भरद्वाजाश्च कश्यपोगर्गारौक्षायणाइति॥ चत्वारोपि भरद्वाजगोत्रैक्या
त्वान्वपुर्मिथ:॥ कपिलगर्गभरद्वाजमिथोरौक्षायणाद्विजा:॥ नोद्वहे तु सगोत्रत्वात्प्रवरैक्याच्च कुत्रचिदि
ति स्मरसर्वसारे तु तेर विवाह एवतयोरिति प्रवरमंजरी स्वगोत्राद्येशानेतु ससापादः॥ अथानाज्ञात
बंधो पुरोहितप्रवरेणाचार्यप्रवरेति॥ आचार्यगोत्रप्रवरानभिज्ञस्तु द्विज: स्वयं॥ दत्वात्मानं तु कस्मै
चित्तद्गोत्रप्रवरो भवेत्॥ यद्वा स्वगोत्रप्रवरविधुरो जमदग्निर्द्विज:॥ विवाहं च न तेनैव गोत्रेणतु समाचरेत्॥

३६

[illegible] शातातपः॥ मातुलस्य सुतामूढ्वा मातृगोत्रां तथैव
च॥ समानप्रवरां चैव त्यक्त्वा चांद्रायणं चरेत्॥ यद्यपि सगोत्रां मातुरप्येके नेच्छंत्युद्वाहकर्मणि॥ जन्मनाम्नो
र विज्ञाने ह्युद्वहेदविशंकितः इति व्यासोक्ते शातातपमतेन सगोत्रत्वदोषस्तथापि नेदं कलौ प्रवर्तते गो
त्रान्मातुः सपिंडाच्च विवाहो गोवधस्तथेति कलिवर्जेषूक्तेः॥ इदं मातृगोत्रवर्जनं माध्यंदिनेतराणामेव
व॥ मातृगोत्रं माध्यंदिनीयानामदुष्टमायाश्चेति सहाभाष्यादावुक्तमिति कश्चित्॥ अन्यथा गुर्जरादेः कानी
यस्य कुलीनत्व निषेधः॥ तन्निर्मूलं माद्रीष्टकासंतं॥ अत एवाह प्रवरमंजरीकारः दोषस्यातिगुरुत्वा
त्सर्वेषां मातृगोत्रं वर्ज्यमिति॥ यत्तु॥ एकस्मिन्प्रवरे तुल्ये मातृगोत्रे वरस्य च॥ तमुद्वाहं न कुर्वीत सा
कन्या भगिनी स्मृतेति मातुलकुले प्रवरचिंतनं तदुक्तं तदासुरादिविवाहो गुप्परिमितिदिक्॥ विस्तरस्त्वन्य
थांतरे ज्ञेयः॥ स्वगोत्रादिविवाहे प्रायश्चित्तं स्मृत्यर्थसारे॥ इत्यसगोत्रसंबंधविवाहविषये स्थि
ते॥ यदि कामाज्ज्ञानतस्तां कन्यामुद्वाहोपगच्छति॥ गुरुतल्पव्रतं धे गर्भस्तज्जो यजायेयुल॥ भोगस्त
त्यक्तव्या पालयेज्जननीमिव॥ अज्ञानाद्देवैः शुध्यत्रिभिर्दत्तकश्यपः॥ एवं सापिंड्येपि॥ सपिंड
दारेषु प्राणायामो विधीयत इति॥ [illegible] बौधायनः॥ सपिंडां सगोत्रां चेद्म
लोपयच्छेद मातृवेदनो बिभृयादिति॥ कन्यायाश्च विवाहकाल उक्तो ज्योतिर्निबंधे॥ षडब्दमध्ये नो
द्वाह्या कन्या वर्षद्वयं ततः॥ सोमो भुंक्ते ततस्तद्वद्गंधर्वश्च तथानलः॥ राजमार्तंडः॥ अयुग्मे दुर्भगा॥
नारी युग्मे तु विधवा भवेत्॥ तस्माद्गर्भान्विते युग्मे विवाहे सा पतिव्रता॥ मासत्रयादूर्ध्वमयुग्मवर्षे

युग्मेपि मासत्रयमेव यावत्॥ विवाहशुद्धिप्रवरं तिसंतो वात्स्यादयस्त्री जनिजन्ममासात्॥ पाराशरमाधवी
येतु॥ जन्मतो गर्भाधानाद्वा पंचमाब्दात्परं शुभं॥ कुमारीवरणं दानं मेखलाबंधनं तथेत्युक्तं॥ संवर्तन
वैयमः॥ कन्यां द्वादशवर्षाणि याऽप्रदत्ता वसेद्गृहे॥ ब्रह्महत्या पितुस्तस्य सा कन्या वरयेत्स्वयं॥ भारते
त्रिंशद्वर्षो षोडशाब्दां भार्यां विंदेत नग्निकां॥ दशवर्षोष्टवर्षां वा धर्मे सीदति सत्वरः॥ अतोप्रवृत्ते
कन्यां दद्यात्तिस्तः सत्वरः॥ तत्रैव॥ सप्तसंवत्सरादूर्ध्वं विवाहः सार्ववर्णिकः॥ कन्यायाः शस्यते राजन्
न्यथा धर्मगर्हितः॥ राजमार्तंडे॥ राकुयस्त्वेत्र थायुद्वे पितृणां प्राणसंशयः॥ अतिप्रौढा च या कन्या
चेद्गृलग्नगते नतु॥ नानुकुल्यमलं क्षेतान्यकारादिति बालपि॥ पारस्करशाखासु पातेः॥ मनुः॥ त्रिंशद्
वर्षोद्वहेत्कन्यां हृद्यां द्वादशवार्षिकीं॥ त्र्यष्टवर्षोष्टवर्षां वा धर्मे सीदति सत्वरः॥ पद्मपि विवाहस्त्वथ
बौधा॥ कन्यायाः शस्यते बुधैः॥ इति संवर्तोक्ते रत्नउरजश्वले याद्देग्न्द दशवर्षादूर्ध्वं विवाहो निषि
द्धस्तथापि दातुरभावे द्वादशोब्दे षोडशाब्दे ज्ञेये त्रीणि वर्षाणि संलग्नता॥ कौशलपित्रशासनमिति॥ पा
राशरस्मान्नसौये बौधायनो सेप्यमनु॥ त्र्यासंबंधेश्वदेतान्निकुलानि परिवर्जयेत्॥ हीनक्रियं निष्पु
रुषं निश्छंदो रोमशार्शसं॥ ॥ गव्यस्मारिनर्क्षवृक्षनदीनाम्नी नान्त्यपर्वतनामिकां॥ नपक्ष्यहिप्रेष्य
नाम्नीं न विभायाभीषणनामिकां॥ यमः॥ तस्मादुद्वाहयेत्कन्यां यावन्नर्तुमती भवेत्॥ तथा मूलजादौ तो
फलं प्रागुक्तं॥ तथा वर्णवशास्यग्रहमैत्र्यादि घटितं विचारो ज्योतिर्विद्भ्यो ज्ञेयः॥ पुरुषं विवाहे विशे
षोक्तो ज्योतिषे॥ येकादशाब्दे न विवाह यात्रा वधूप्रवेशो न च दीपमालां॥ कुर्यान्तु दोषं भवरोग मृ
त्युरसंगतेजीव भूगोलथैव॥ वर्षेद्वये कोदशी प्रापिपुरुषस्य विशेषतः॥ विवाहो नैव कर्तव्यः स्त्रिया

नात्र योज्य बालं ॥ विस्तरात्तु नोच्यते ॥ अथ गुर्वर्कबलं ॥ ज्योतिर्निबंधे गर्गः ॥ स्त्रीणां गुरुबलं श्रेष्ठं पुरु
षाणां रवेर्बलं ॥ उभयोः चंद्रबलं श्रेष्ठमिति गर्गादिभाषितं ॥ जन्मत्रिदशमारिस्थः पूजया शु
भदो गुरुः ॥ विवाहेथ चतुर्थाष्टद्वादशस्थो मृतिःप्रदः ॥ देवलः ॥ नष्टात्मजा धनवती विधवा कुशीला पुत्रा
न्विता हतधना सुभगा विपुत्रा ॥ स्वामिप्रिया विगतपुत्रधना धवाढ्या वंध्या भवेत्सुरगुरौ क्रमशो
स्ति जन्म ॥ बृहस्पतिः ॥ सप्तद्यापञ्चलाभस्थो जीवो कन्यासु शुभगोचरः ॥ अतिशोभनतां दद्याद्विवाहे
पतयादिषु ॥ लल्लः ॥ द्वादशदशमे चतुर्थे जन्मनि षष्ठाष्टमे त्वनीये वा ॥ प्राप्ते पाणिग्रहणे जीवे कन्या वैध
व्यमाप्नुवाहिता ॥ गर्गः ॥ सर्वत्रापि शुभं दद्याद्द्वादशाब्दात्परं गुरुः ॥ पंचषष्ठाब्दमेरेव शुभगोच
रनामना ॥ सप्तमात्संचवर्षेतु स्योच्चस्वर्क्षे शुभगोपदि ॥ अष्टमेपि शुभं दद्याच्छुभदक्षेषु चयंतु
नः ॥ रजस्वलायाः कन्यायाः गुरुशुद्धिं न चिंतयेत् ॥ अष्टमेपि न कर्तव्यो विवाहः स्त्रीगुणार्चनात् ॥
अर्कगुरुत्वौ बलं गौर्या रोहिण्यर्कबलास्मृतां ॥ कन्याचंद्रबलाप्रोक्ता वृषली लग्नतो बला ॥
अष्टवर्षा भवेद्गौरी नववर्षा च रोहिणी ॥ दशवर्षा भवेत्कन्या अत ऊर्ध्वं रजस्वला ॥ अथ बृहस्प
तिशांतिः ॥ नृत्यकौशीनकाः ॥ उद्वाहेकाले तु आनुकूल्यं न विद्यते ॥ ब्राह्मणस्योपनयने गुरोर्विधि
रदाहृतः ॥ सुवर्णेन युतं सतापीतवस्त्रेण वेष्टयेत् ॥ ईशान्यां धवलं कुंभं धान्योपरि निधाय च ॥ मद
मन मधु पुष्पं च पलाशं चैव सर्षपान् ॥ मांसिगुडूच्यपामार्गीविडंगीशंखिनी वचं ॥ सहदेवीरहक्रां
ता सर्वौषधि स्नानात्ररि ॥ बलां च सहदेवं च निशाद्वितयमेव च ॥ स्नानं ज्येभागपर्यंतं स्वशाखो
क्तविधानतः ॥ ग्रहोक्तमंत्रजप्यं च पीतपुष्पाक्षतादिभिः ॥ देवपूजोत्तरे काले तत्तं भानुमंत्रितं ॥

अश्वत्थसमिधश्चाज्यंपायसंससर्पिषायुतं॥ यवव्रीहितिलाः साज्यमंत्रेणैव बृहस्पतेः॥ अष्टोत्तरश
तंसर्वेषांमहोमशेषंसमापयेत्॥ पुनर्दारसमेतस्य अभिषेकंसमाचरेत्॥ बृंभोभिमंत्रणेनैव श्वस्तु
इन्येष्ठमेव्रतः॥ प्रतिमांतुंभवस्त्रंच आचार्यायनिवेदयेत्॥ ब्राह्मणान्भोजयेत्पश्चाच्छुभदः स्यान्न
संशयः॥ इति बृहस्पतिशांतिः॥ अथ विवाहादिनिषेधः॥ शौनकः॥ गुर्वादित्ये व्यतीपाते वक्रातिचा
रगे गुरौ॥ नष्टे शशिनि शुक्रे वा बाले वृद्धे च वा गुरौ॥ पौषे चैत्रे च पक्षे च शुक्रारवधिकमासिके॥ केतूद्ग
मे विरंशोके सिंहस्थे परमंत्रिणी॥ विवाहे व्रतयात्रादि पुरहर्म्यगृहादिकं॥ क्षौरं विद्योपविद्यां च य
त्नतः परिवर्जयेत्॥ मदनपारिजाते ज्योतिःसागरे॥ बालेस्ते वृद्धे शुभे स्तृद्धे जीवनष्टे जीवे॥ तथा मे
लिम्लुचे मासी सुराचार्येतिचारगे॥ वापीकूपविवाहादिक्रियाः प्रागुदितास्त्यजेत्॥ सिंहस्थे मकर
स्थे च गुरौ यत्नेन वर्जयेत्॥ लल्लः॥ अतिचारगते जीवे स्वंराशिं नैति चेत्पुनः॥ लुप्तः संवत्सरो जीवः सर्वकर्म
बहिष्कृतः॥ सिंहस्थगुरोरपवादमाह पराशरः॥ गोदाभागीरथीमध्ये नोद्वाहः सिंहगे गुरौ॥ मध्यस्थे सर्व
देशेषु तथा मीनगते रवौ॥ वसिष्ठोपि॥ विवाहो दक्षिणे कूले गोतम्यां नेतरत्र तु॥ भागीरथ्युत्तरे कूले गो
तम्या दक्षिणे तथा॥ विवाहो व्रतबंधश्च सिंहस्थे जेन दुष्यति॥ कन्यादानाधिकारमाह याज्ञवल्क्यः॥
पिता पितामहो भ्राता सकुल्यो जननी तथा॥ कन्याप्रदः पूर्वनाशे प्रकृतिस्थः परः परः॥ अप्रयच्छन्स
माप्नोति भ्रूणहत्यामृतावृतौ॥ गम्यं त्वभावे दातॄणां कन्या कुर्यात्स्वयंवरं॥ भ्रातॄणामसंस्कृतानामेवा
धिकारमाह याज्ञवल्क्यः॥ असंस्कृतास्तु संस्कार्या भ्रातृभिः पूर्वसंस्कृतैः॥ भगिन्यश्च स्वेनिजादंशा
द्दत्वांशं तु तुरीयकं॥ अत्र च कारणेन पूर्वसंस्कृतैरित्यस्यानुवृत्तेर्विवाहपर्याप्तद्रव्ये त्वांशस्य मांशाच्चतु
र्थभागदाने वा संस्करणं ग्रहणं पर्यस्यात्॥ मनः कर्त्रीमध्ये योगः॥ तेन तु पवित्रमात्रात्मातैश्चादिस

ते मात्राद रेवाधिकारे ॥ मदनपारिजाते ॥ कन्यास्वयंवरे मातुलात्सेवनाभ्यामवनादी श्राद्धं कार्यं गत
अच्च स्वयं प्रधानं सुकृत्समागं कृता ॥ न्यग्रोस्लगहो रकारयोदिति ॥ प्रयोगपारिजाते ॥ वस्तुसस्थूल
घि भ्रात्राद्यभावे स्वयमेव नांदी श्राद्धं कुर्यात् भ्रमातापित्रेषु विद्यमानेषु नान्यं वै कारयेत्स्वधामिति निषेधा
त्तु पनयने नकर्मकारस्य जातत्वाच्छे ॥ पृथ्वीचंद्रोदये ॥ मातामही प्रयातश्चेन्नाददः ॥ पितादद्यात्स्वयं
कन्यां भ्रातास वानुमते पितुः ॥ मातामहो मातुलश्च सकुल्पो बांधवस्तथा ॥ मातात्वभावे सर्वेषां प्र
स्तेत्तोयदि वर्तते ॥ न स्याम प्रकृतिस्थोयां कन्या दद्युः स्वजातयः ॥ सकुल्याः पितृपक्षीयः बांधवो
मातृवंशजाः ॥ मदनपारिजाते कात्यायनः ॥ स्वयमेवौरसीं दद्यात्सितामाभावे स्वबांधवः ॥ मातामहस्त
तो न्याहि मां वा धर्मजां स्तुलः ॥ ततो न्यामौरसी हीनां धर्मसाक्षिये जांश्चैव जां मातामहो मातामा
तुलो वा दद्यात् ॥ तेनौरसीदाने पितृबंधुषु सत्सु जामातामहादीनामधिकारः ॥ अस्यापवादस्तत्रै
व ॥ दीर्घप्रवासयुक्ते षु योगंडे सुतबंधुषु ॥ मातानुसमयेद्द्यादौरसीमपि कन्यकां ॥ मनुः ॥ यदा
तु चैव कश्चित्स्यात्कन्याया राजानमवजेत् ॥ परकीयकन्यादाने विशेषः ॥ मदनरत्ने स्कांदे ॥ आत्मीयस्य
सुवर्णेन परकीयां तु कन्यकां ॥ धर्मेण विधिना दानं मसगोत्रेपि भजते ॥ अत्र मदनरत्ने छथ्यग्रहणादुत्तरस्ति
स्छेन तेन मस्तमेव ॥ स्वतः सोपन्दितत्कार्यं कुर्यात्प्रकृतिं गतः ॥ तदप्यास्थूलमेव स्यादस्वातंत्र्य
स्य स्यहेतुत्व इत्यपरार्के ॥ नारदोक्तेः ॥ यदि तु सप्तपदी विवाहो हेमादि प्रधान जातं ॥ तदागवैकल्पेपि
नारोचितिविवाहस्य ॥ गौडकारिकायेव मोक्षः ॥ तत्रैव मरीचिः ॥ गौरी ददन्नाकपृष्ठं वैकुंठं रोहिणीं दद
त् ॥ कन्यां ददद्ब्रह्मलोकं रौरवं तु रजस्वलां ॥ अथ मास निर्णयः ॥ तत्र ज्योतिःशास्त्रे शौनकः प्राहु ३८
क्तः ॥ ज्योतिः प्रकाशे व्यासः ॥ माघ फाल्गुन वैशाख मार्गशीर्षके ॥ ज्येष्ठे आषाढमासे च शुभगा

विजसंयुता॥ श्रावणे वापि पौषे वा कन्या भाद्रपदे तथा॥ चैत्रे श्वशुरं कार्तिके ... यालि चैत्रे व्यक्तं लघु॥ नार
द॥ माघफाल्गुनवैशाखे ज्येष्ठमासः शुभावहः॥ कार्तिकमार्गशीर्षश्च मध्यमौ निंदिताः परे॥ पौषेपि
कुर्यान्मकरस्थिते रवौ चैत्रे मेषगते पदास्यात्॥ प्रशस्तमाषाढकं ते विवाहं वदंति गार्ग्यो मिथुनस्थिते रवौ॥
आचार्य ... ॥ मांगल्येषु विवाहेषु कन्यासंवरणेषु च॥ दशमासाः प्रशस्यंते
चैत्रपौषविवर्जिताः॥ आपस्तंबः॥ सर्वे ऋतवो विवाहस्य चैत्रादौ द्वौ रोमासैपि कार्य इति ... भाष्य॥
विलोपं ... ॥ शिशिरसंबंधिनौ मासौ परिहार्यौ च मंगलेदा घं॥ अत्र माघफाल्गुना
आषाढवर्जं नव मासास्तु ख्याः॥ ... ॥ शिशिरसंबंधि
नौ मासौ पौषचैत्रौ विवाहे इति निर्णयामृतव्याख्यानमौरव्येन नमिह रूपे श्यं निशिवेत नवैष्णुह्यादरो अपि मासे
षुद्वहे कालादर्शे॥ यत्तु ज्योतिषे माघादिविवाहस्योवर्षमन्तनमितिलया रेभ्योपनं चोत्तरं श्रीशसंलुम्लु वि
हाय ... ॥ चैत्रपौषे ज्यपराशरः परिणये पौषं च दौभाग्यदं तथाषाढादिचतुष्टयं त
हितदं चैवश्विलदिष्टं बुधैः॥ मार्गे मासि तथा ज्येष्ठे क्षौरं परिणयं व्रतं॥ ज्येष्ठपुत्रोद्वहे शेस्तु यत्नेन परि
वर्जयेत्॥ रत्नसंग्रहे॥ ... ज्येष्ठपुत्रस्य कारयेत्॥ उत्सवादिषु कार्येषु दिनानि दश वर्जयेत्॥ रत्न
कौरे॥ जन्मर्क्षे जन्मदिवसे जन्ममासे शुभं त्यजेत्॥ ज्येष्ठमासाद्यगर्भस्य शुभं ... जप्॥ परा
शरः॥ अज्येष्ठा कन्यका यत्र ज्येष्ठपुत्रो वरो यदि॥ व्यत्ययो वा तयोस्तत्र ज्येष्ठो मासः शुभप्रदः॥ ज्येष्ठस्य ज्येष्ठ
कन्यायां विवाहो न प्रशस्यते॥ तयोरन्यतरे ज्येष्ठे ज्येष्ठो मासः प्रशस्यते॥ द्वौ ज्येष्ठौ मध्यमौ प्रोक्तावेक
ज्येष्ठं सुखावहः॥ ज्येष्ठत्रयं न कुर्वीत विवाहे सर्वसंमतं॥ यत्तु सार्वकालमेके विवाहमिति तिलदासुरादि

वे॰॥

।वाहस्य विषयं॥ धर्मेषु च विवाहेषु कालपरिक्षणं न॥ धर्मैः शिलिग्रहपरिशिष्टात्॥ रत्नमालायां लोमध्येति नास्तु राद्यो
माघे चैत्रादि निषिद्धकालेऽपि भवंति॥ अथ दशदोषः॥ व्यवहारश्चयो वेध चलता चतथैव च॥ पातरवा जैर
वे षोडशवेधयोगचक्र॥ युतिलक्ष्म मुपग्रहश्च वाणारव्यवजोलदरोवदोषः॥ एवं लग्नं ज्योतिषेसेयं॥
अतिचारगे गुरौ तु वसिष्ठः॥ अतिचारगते जीवे वर्जयेत्तदनंतरं॥ विवाहादि शुभकार्येषु अष्टाविंशति वासरान्॥ र
त्नमालायां॥ एकपंचमवयुग्मषट्मानि सप्तचतुरस्त्रैष्टला मदः॥ द्वादशो जन्मष्टभावादि राशितो घातचंद्रको ति
तो बुधैः॥ नारदः॥ भुरानन दहस्वाचर सदिग्वं न्हि शेल जाः॥ वेदावसुशिवादिसा घातचंद्रा यथा क्रमं॥ या
त्रायां युद्धकार्ये च घातचंद्रं विवर्जयेत्॥ विवाहे सर्वमांगल्ये चौलादौ व्रतबंधने॥ घातचंद्रो नैव चिंत्य इति
पाराशरो ब्रवीत्॥ ज्योतिर्निबंधे॥ विवाहचौलव्रतबंधयज्ञोपद्राभिषेके च तथैव राज्ञः॥ सीमंतकार्ये
षु तथैव जाते नो चिंतनीयः खलु घातचंद्रः॥ नारदः॥ अकालजा भवेयुश्चेद्विद्युन्निहारवृष्टयः॥ प्रत्यर्कपरि
वेषेंद्रचापाभ्रध्वनयो यदि॥ दोषाय मंगले नूनं न दोषाय त्वकालजाः॥ अकालवृष्टिस्वरूपमाह कल्प
पौषादि चतुरो मासा प्रोक्ता वृष्टिरकालजेति॥ शार्ङ्गधरः॥ निर्घातेक्षितिचलने गंधर्वपुरे राहुदर्शने चैव॥
अथ यं चादिनात्न्यापरिणीतानाशमुपयाति॥ उल्कोपाते भ्राय पवलघनरजो धूमनिर्घातविद्युद्वृष्टिप्र
सर्वदोषादिषु सकलं तु धैस्सा ज्यनेकरात्रा॥ दुःस्वप्ने दुर्निमित्ते ह्यशुभफलदरोगदुर्मनोऽस्त्रांतबुद्धौ चौलमुंजा
नबंधे परिणयनविधौ सर्वदा साज्यमेव॥ ज्योतिः॥ अर्वाक् षोडशनाड्यः संक्रांतेः पुण्यदाः प
रतः॥ उपनयनव्रतयात्रापरिणयनादौ विवर्ज्याः स्मृताः॥ दिग्दाहे दिनमेकं च यत्रे सप्तदिनानि तु॥ भू
कंपे च सप्तसं नेत्र्यहवं मे तु वर्जयेत्॥ उल्कापाते त्रिदिवसं धूमे पंच दिनानि च॥ वज्रपाते चैकदिनं वर्जे

नैखुंडनं मंजनं लोपि कार्यं॥ एतद पवादमाह स्मृतिः॥ सतु त्रयस्य मध्ये चेदन्य ब्दस्य प्रवेशनं॥ नदाहे
कोदरस्यापि विवाहस्तु प्रशस्यते॥ सारावल्यां॥ फाल्गुने चैत्रमासे तु पुत्रोद्वाहोपनायने॥ भेदाब्दस्य च
कुर्वन्नत्तु नयविलंघने॥ संहितापदीपे॥ ऊर्ध्वं विवाहात्तनयस्य नैवकार्यो विवाहो दुहितुः समार्द्धं॥ अ
प्राप्य कन्या श्वशुरालयं च वधूप्रवेशावरहं न्न चादौ॥ मदनरत्ने वसिष्ठः॥ द्वि शोभनं नैव कुर्य्हेपि नैकं तु
भेतु पश्चा भवभिर्दिनैस्तु॥ अ त्रस्य क्रशो मतं॥ उत्स वोवाद्वारे थवा कार्यविभेदलोरा॥ एकोदरप्रस्
तानां नाग्निकार्यं त्रयं भवेत्॥ भिन्नो दर प्रसूतानां नेतिशातातपो ब्रवीत्॥ ज्योतिर्निबंधे कासायनः॥
कुलेसतु त्रये दर्वाक्तु मंजना त्तुमंजनं॥ प्रवेशान्निर्गमो नेष्टो न कुर्यान्मंगलत्रयं॥ कुर्वंत तु नयः
केचिदन्यस्मिन्वत्सरे लघु॥ लघु वा गुरु वा कार्यं शास्त्रैनैमित्तिकं तु यत्॥ उद्वाहः प्रवेशारव्य कन्योद्वा
हस्तु निर्गमः॥ मुंडनं चौलमित्युक्तं व्रतोद्वाहो तु मंगलं॥ चौलं मुंडनमेवोक्तं वर्जयेन्मंजनासरं॥ मौं
जीचोभयतः कार्या यतो मौंजिनमंजनं॥ अभिन्नवत्सरेपि स्यात्तदले स्तदत्र भेदयेत्॥ अभेदे तु विनाश
स्यान्न कुर्यादेकमंडपे॥ संवत्सुरंक पदीकारिकायां वाराहमिहरस्य॥ उद्वासउत्रा नपिता विदध्या तु त्र्यंतरस्यो
द्वहनं कदापि॥ यावच्चतुर्थं दिनमत्र सर्वं समाप्य यान्योद्वहनं विदध्यात्॥ कश्यपः॥ मौंजीबंधस्तथोद्वाहो
षण्मासाभ्यंतरे पिवा॥ पुस्तु द्वाहं न कुर्यात्तु विभक्तानां न दोषकृत्॥ ज्योतिर्निबंधे॥ विवाहमारभ्य च
तुर्थ मध्ये दिनं श्राद्धदिनं दर्शदानं यदि स्यात्॥ वैधव्यमाप्नोति तदा तु कन्या जीवेत्सतिस्त्रेदनपत्यता
स्यात्॥ तत्र॥ विवाहमध्ये यदि चेत्क्षयायाह स्तत्र स्तत्सुरव्याः पितरो न यान्ति॥ कृत्ते विवाहे सरत
स्तु कुर्यात् श्राद्धस्व धाभिर्नतु दूषयानं॥ ये वा प्रमद्रं दूषयंति स्वधाभि रि विप्रा नेत्रा नेत्र॥ मासिकमपि प

प्रवेशे निर्गमस्नानदहनक्षुरमुण्डने॥ प्रेतकर्मण्यनिर्वृत्ते चरेन्नाभ्युदयक्रियां॥ आचतुर्थं ततः पुंसि पंचमे शुभदं भवेत्॥
रत्नसंग्रहसारे॥ दीर्घरोगाभिभूतस्य दूरदेशास्थितस्य च॥ उदासीसर्वर्तिर्नास्त्येव प्रतिकूलं न विद्यते॥ अथ रज
जोदोषनिर्णयः॥ माधवीये॥ प्रारंभात्प्राग्विवादस्य माता यदि रजस्वला॥ निवृत्तिस्तस्य कर्तव्या सहस्रश्रुतिचोद
नात्॥ प्रारंभो नाम नांदीश्राद्धात्॥ नांदीमुखं विवाहादौ विद्यादिनाल्पेव च॥ प्रारंभोक्तेः॥ मेधातिथिः॥ चौले
च व्रतबंधे च विवाहे यज्ञकर्मणि॥ भार्या रजस्वला यस्य प्रायश्चित्तस्य शोभनं॥ वधूवरान्यतरयोजननी चेद्रजस्व
ला॥ तस्याः शुद्धेः परं कार्यं मांगल्यं मनुरब्रवीत्॥ वृद्धमनुः॥ विवाहव्रतचूडासु माता यदि रजस्वला॥ तदा न मंग
लं कार्यं शुद्धे कार्यं शुभेप्सुभिः॥ गर्गः॥ यस्योद्वाहादि मांगल्ये माता यदि रजस्वला॥ तदा न तत्प्रकर्तव्यं आयुः
क्षयकरं यतः॥ नांदीश्राद्धोत्तरं रजोदोषो तु पूर्वं दिकारिकासु॥ सूतिकोदक्ययोः शुद्धे गांधर्व्या होमपूर्वकं॥
प्रात्तेक मंगले शुद्धिः स्यादिति राज्ञि भस्तु ध्यातिः॥ जलाभे सुमुहूर्तस्य रजोदोषे च संगते॥ श्रियं संपूज्य तत्कुर्यात्सा
णिग्रहणमंगलं॥ हेमी माषमितां पद्मां श्रीसूक्तविधिनार्चयेत्॥ प्रयच्छं पायसं जुहुयात् अभिषेकं समाच
रेत्॥ इति अथैकक्रियानिर्णयः॥ ज्योतिर्निबंधे वृद्धमनुः॥ एकमातृजयोरेकवत्सरे पुरुषस्त्रियोः॥ न
समानक्रियां कुर्यान्मातृभेदे विधीयते॥ एतेन एकस्य पुंसो विवाहद्वयमेकदिने निषिद्धं॥ मातृभेदाभावात्॥
नारदः॥ पुत्रोद्वाहात्परं पुत्री विवाहो न ऋतुत्रयं॥ न तयोर्व्रतमुद्वाहान्मंडनान्न तु मुंडनं॥ वराहः॥ विवाह
स्त्वेकजातानां षण्मासाभ्यंतरे यदि॥ असंशयं त्रिभिर्वर्षैस्तत्रैका विधवा भवेत्॥ मदनरत्ने वसिष्ठः॥
न तु विवाहोर्ध्वमृतुत्रयेपि विवाहकार्यं दुहितुश्च कुर्यात्॥ न मुंडनाच्चापि हि मुंडनं च गोत्रैकतायां च
दिनाब्दभेदः॥ एकोदरभ्रात्रविवाहदसंस्वसुर्न पाणिग्रहणं विधेयं॥ षण्मासमध्ये तु नयःसमक्तुः

ततो वैवाहिकं कुर्याद्विधिदानान्तरे दश ॥ अन्यपक्षस्य छरिवाद्व वक्ष्ये सेचनापस्तत्वैव ज्ञेयाः ॥ विस्तरभयान्नो
च्यते ॥ अथ प्रतिकूलादि ॥ ज्योतिर्निबंधे गर्गः ॥ कृते तु निश्चये पश्चान्मृत्युर्भवति कस्यचित् ॥ तदा न मं
गलं कुर्यात्तैर्वैधव्यमाप्नुयात् ॥ ज्योतिर्निबंधे ॥ वधूवरार्थे घटिते सुनिश्चिते वरस्य गेहेऽप्यथ क
न्यकायाः ॥ मृत्युर्यदि स्यान्मनुजस्य कस्यचित्त दानं कार्यं खलु मंगलं बुधैः ॥ स्मृतिचंद्रिकायां ॥ वृत्ते वाङ्
निश्चये पश्चान्मृत्युः स्याद्गोत्रिणः ॥ न दानं मंगलं कार्यं नारी वैधव्यदं ध्रुवं ॥ मनुः ॥ वाग्दानानंतरं यत्रकु
लयोः ॥ कस्यचिन्मृतिः ॥ ततो दाहं नैव कार्यो स्वयंशत्रुस्य दोषतः ॥ शौनकः ॥ वरवध्वोः पिता माता पि
माता तृव्याश्च सहोदरः ॥ एतेषां प्रतिकूलं च महाविघ्नप्रदं भवेत् ॥ पितामहश्चैव माता चैव पितामही ॥ पितृव्यस्त्री
सुतो भ्राता भगिनी चाविवाहिता ॥ एभिरेव वधूपक्षे प्रतिकूलं बुधैः स्मृतं ॥ अन्यैरपि विपन्नैश्चेत्केचिदूचुर्न तद्भवेत् ॥
मांडव्यः ॥ वाग्दानानंतरं माता पिता भ्राता विपद्यते ॥ विवाहे नैव कर्तव्यः स्वयं साहित्यमिच्छति ॥ संकटे तु मेधातिथिः ॥
वाग्दानानंतरं यत्र कुलयोः कस्यचिन्मृतिः ॥ तदा संवत्सरादूर्ध्वं विवाहः शुभदो भवेत् ॥ स्मृतिरत्नावल्यां पितुर
ब्दमशौचं स्यात्तदर्धं मातुरेव च ॥ मासत्रयं तु भार्यायां तदर्धं भ्रातृपुत्रयोः ॥ अन्येषां तु सपिंडानां माशौचं मा
समाचरेत् ॥ तदंते शांतिकं कुर्यात्ततो लग्नं विधीयते ॥ ज्योतिःप्रकाशे प्रतिकूले पि कर्तव्यो विवाहो मासतः परः ॥
शांतिं विधाय गां दत्वा वाग्दानादि चरेत्पुनः ॥ शांतिं विनायकः शांतिः ॥ तथा च मेधातिथिः ॥ संकटे समनुप्राप्ते याज्ञ
वल्क्येन योगिना ॥ शांतिरुक्ता गणेशस्य कृत्वा तां शुभमाचरेदिति ॥ प्रतिकूले न कर्तव्यो योग छेद्या वत्सरत्रयं ॥ प्रति
कूले पि कर्तव्यमिसाद्द्र्बहु विप्लवे ॥ प्रतिकूले सपिंडस्य मासमेकं विवर्जयेत् ॥ ज्योतिःसागरे ॥ दुर्भिक्षे राष्ट्रभंगे
च पित्रोर्वा प्राणसंशये ॥ प्रौढायामपि कन्यायामानुकूल्यं न वीक्षते ॥ मेधातिथिः ॥ पुरुषत्रयपर्यंतं प्रतिकूलं स्वगोत्रिणं ॥

जनानि च ॥ वज्रपाते चैकदिनं वर्जयेत्सर्वकर्मसु ॥ दर्शनादर्शनाद्राहुकेत्वोः सप्तदिनं त्यजेत् ॥ यावत्केतुगमस्त-
वदशुभः समयो भवेत् ॥ अस्यापवादः भुवनसागरे ॥ अथ यदि दिवसत्रयमध्ये मेघ उपानीयं यदा भवति ॥
उत्पातदोषशमनं तदैव शंसन्ति केचिदाचार्याः ॥ संबंधतत्त्वे ॥ एकं पादेन दोषाः स्युरिष्टा द्विश्राद्धरस्ते सति ॥ अथ पू-
र्वकन्यायां वैधव्ययोगे विशेष उच्यते ॥ मार्कंडेयपुराणे ॥ बालवैधव्ययोगे तु कुंभेद्वः प्रतिमादिभिः ॥
कृत्वा लग्नं ततः पश्चात्कन्योद्वाहे विचापरे ॥ तत्र पुनर्भूदोषाभाव उक्तो विधानरत्ने ॥ स्वर्णांबुपिप्पलानां
च प्रतिमा विष्णुरूपिणी ॥ तया सह विवाहे तु पुनर्भूत्वं न जायते ॥ स यादृश संवादे ॥ विवाहात्पूर्वकाले च चंद्र-
ताराबलान्विते ॥ विवाहोक्ते च मासे च कन्याउक्ते न चोद्वहेत् ॥ सुरेशं वेष्टयेत्सम्यक् दशतंतुविधानतः ॥ कुंकु-
मालंकृतं देहं तयोरेकांतमंदिरे ॥ ततः कुंभं च निःसार्य प्रक्षाल्य सलिलाशये ॥ ततोभिषेचनं कुर्यात् पंचपल्ल-
ववारिभिः ॥ कुंभस्यार्थेन्यानि तत्रैव ॥ वरुणं पास्वरूपात्व जीवनानां समाश्रये ॥ पतिं जीवय कन्यायाश्चिरं पुत्र-
सुखं कुरु ॥ देहि विष्णो वरं देव कन्यां पालय दुःखतः ॥ ततो लंकारवस्त्रादयं वराय प्रतिमादयेत् ॥ इति कुंभ-
विवाहः ॥ मूर्तिदानमपि तत्रैवोक्तं ॥ ब्राह्मणं साधुमामंत्र्य संपूज्य विधिवार्हणैः ॥ तस्मै दद्याद्विधानेन विष्णु-
मूर्तिं चतुर्भुजां ॥ शुद्धवर्णसुवर्णेन वित्तशाठ्याद्यथा पुनः ॥ निर्मितां रुचिरां शांखगदाचक्राद्यासंयुतां ॥ द-
धानांम्बाससी पीते तु दोसलमालिनी सदाक्षिणाम्बतां दद्यामंत्रमेतमुदीरयेत् ॥ यन्मया प्राचिजन्मषु ध्रुवं हा-
पतिसमागमे ॥ विषोपविषशस्त्राद्यैर्हतो वातिविरक्तया ॥ प्राप्यमानं महाघोरं यशःसौख्यधनापहं ॥ वैध-
व्याद्यतिदुःखैव नाशाय सुखवद्गये ॥ बहुसौभाग्यलब्ध्यै च महाविष्णोरिमां तनुं ॥ सौवर्णीं निर्मितां शक्त्या तु-
भ्यं संप्रददे द्विज ॥ अनाद्याधाह मस्मीति त्रिवारं प्रजपेदिति ॥ एवमस्त्विति तस्यात्तु गृहीत्वा स्वगृहं विशेत् ॥

प्रेतश्राद्धानि सर्वाणि सपिंडीकरणं तथा ॥ अपकृष्यापि कुर्वी-
त कर्तुं नांदीमुखं द्विजाः ॥ वृद्धिं विलोपकर्षेत दोषमाह तथैव रुशनाः ॥ वृद्धिश्राद्धं विधायैकं
नस्यैकं प्रेतश्राद्धानि यश्चरेत् ॥ स श्राद्धं निरके घोरे पितृभिः सह मज्जति ॥ प्रेतक-
र्मण्यनिर्वृत्ते चरेन्नाभ्युदयक्रियां ॥ आचतुर्थं ततः पुंसां पंचमे शुभदं भवेत् ॥ स-
पिंडीकरणादर्वाक् अपकृष्य कृतान्यपि ॥ पुनरप्यपकृष्यंते वृद्ध्युत्तरनिषेधनात् ॥
भ्रातृयुगे स्वसृयुगे भ्रातृस्वसृयुगे तथा ॥ एकस्मिन्मंडपे चैव न कुर्यान्मंगल-
द्वयं ॥ एकोदरप्रसूतानामेकस्मिन्वासरे पुनः ॥ विवाहान्नैव कु-
र्वीत मंडनोपरि मुंडनं ॥ भ्रातृयुगे स्वसृयुगे भ्रातृस्वसृयुगे तथा ॥ न कुर्यान्मंगलं
त्रलिसिद्धं लग्नसंशासिसंकटे एकोदरसंभवयोरुद्वाहे भिन्नमंडपेका लोच्यं ॥ मंग-
लं किंचिदेकस्मिन्मंडपे निह ॥ एकस्मिन्वासरे भ्रातुः कुर्यान्मंगलजातयोः ॥ क्षौरं चैव वि-
वाहे च मौंजीबंधनमेव च ॥ एकोदरयोः द्वयोरेकदिने हहने भवेन्नाशः ॥
न चैव नरएकदिनेकेप्याशु ऊर्ध्वं विवाहाच्छुभदो नरस्य नारीविवाहो न तु
त्रयं स्यात् ॥ नारीविवाहोत्तरदहे विशस्तं नरस्य पाणिग्रहराउराय ॥ भिन्नमातृजयो-
स्तु एकवासरे विवाहमाह ॥ पृथङ्मातृजयोः कार्यो विवाहस्त्वेकवासरे ॥ एक-
स्मिन्मंडपे कार्यः पृथग्वेदिकयोस्तथा ॥ पुष्पपट्टिकयोः कार्यं दर्शनं न शिरस्थयोः ॥ भगि-
नीभ्यां शुभाभ्यां च यावत्सप्तपदी भवेत् ॥ एकस्मि-
न्वत्सरे चैव वासरे मंडपे तथा ॥ कर्तव्यं मंगलं स्वस्रोर्भ्रात्रोर्यमलजातयोः ॥

प्रयत्नाद्दोषैर्न कार्यो नेकान्तिकत्वं हितत्वमुक्तं॥ नैष्ठिकजन्ययोः पुंसो नेकजन्ये
तु कन्यके॥ तथा नैकदाचित्तु वृद्धौ नैकदा तु जनद्वयं॥ नैकजन्ये तु कन्ये द्वे पुत्रयोर्ने
कजन्ययोः॥ न पुत्रीद्वयमेकस्मिन् प्रदद्यात्तु कदाचनेति॥ कन्यायाः रजोदर्शनेन तु
माता चैव पिता चैव ज्येष्ठभ्राता तथैव च॥ त्रयस्ते नरकं यान्ति दृष्ट्वा कन्यां रज
स्वलां॥ ऋतुं हि सा पितुस्तस्याः सा कन्या वृषली
स्मृता॥ यस्तां समुद्वहेत्कन्यां ब्राह्मणो ज्ञानदुर्बलः॥ अश्राद्धमपांक्तेयं तं विद्याद्वृषली
पतिं॥ प्राप्ते वर्षे एव तु पत्नीकांक्षेत पितृशासनं॥
ऋतुत्रयमुपास्यैव कन्या कुर्यात्स्वयंवरं॥ अत्र वरस्य दोषाभावमाह यमः॥ कन्या द्वादशवर्षा
णि याप्रदत्ता वसेद्गृहे॥ भ्रूणहत्या पितुस्तस्याः सा कन्या वरयेत्स्वयं॥ एवं चोपनतां पत्नीं ना
वमन्येत कदाचन॥ न तु तां सपदि विप्रान्मनुः स्वीयं प्रबोधवान्॥ अलंकारं नाददी
पित्र्येन
तं पितृदत्तं स्वयंवरं॥ पितृदत्तं मातृदत्तं स्तेयं स्याद्यदि तं हरेत्॥
प्रतिरोधनात्॥
दद्याच्छुल्कं तु कन्यां स तु मतीं हरन्॥ स हि स्वाम्यादतिक्रामेदृतूनां प्रतिरोधनात्॥ निष्कृतिमासनः॥ प्रबु
अत्र प्रायश्चित्तं तु कमाश्वलायनेन॥ कन्यामृतुमतीं शुद्धां कृत्वा
द्धिं चकार दत्तां तु समुद्वहेद्दातृ संशयः॥ पिता तु पित्र्यात्तु ग्रहणे यदा दित्सुः सुधीः॥ दा
ना विधे गृहे पत्नी पलयोश्चरजोवतीं॥ द्योतद्यु संख्यागाशङ्कः कन्यापिता यदि॥
दातव्ये कापि निः स्वेन दानेन तस्या यथाविधि॥ दद्याद्वा ब्राह्मणेभ्यस्तामिति निःस्वदक्षिणां॥ ४२

तस्यानीमनुर्लिसंशल्ये पुंवरायप्रतिपादयेत्॥ उपोष्य त्रिदिनं कन्या रात्रौ पातालगां पयः॥ अदृष्ट
रजसे दद्यात्कन्यां वेरत्नभूषणं॥ तामुद्वहेत् वरश्चापि कूष्मांडैर्जुहुयाद्घृतं इति॥ मदनपारिजाते
यमाश्वैरहेयः॥ विवाहे वितते तंत्रे होमकाल उपस्थिते॥ कन्यामृतुमतीं दृष्ट्वा कथं कुर्वंति याज्ञि
काः॥ स्नापयित्वा तु तां कन्यामर्चयित्वा यथाविधि॥ युंजानामाहुतिं हुत्वा ततस्तंत्रं प्रवर्तयेत्॥
बौधायनस्तु॥ अथ यदि कन्योपसाद्यमाना वोह्यमाना वा रजस्वला स्यात्तन्नमयते॥ पुमां
सौ मित्रावरुणौ पुमांसावश्विनावुभौ पुमांसिंद्रश्च सूर्यश्च पुमांसं वर्द्धतां मयीति॥ अथ द्वाद
शरात्रमलंकृतः पाशये संचरगव्यमथ मुग्धां स्नातां विवहेत्॥ अथ गांधर्वादयो विवाहाः॥ स्त
व्यवस्था चाक्रदे हेया॥ मनुः॥ षडानुपूर्व्या विप्रस्य क्षत्रस्य चतुरो वरान्॥ विट्शूद्रयोस्तु तानेव वि
द्याद्धर्म्यान्नराक्षसान्॥ चतुरः आसुरगांधर्वराक्षसपैशाचान्॥ तान्राक्षसोत्तरान्वैश्य
शूद्रयोः॥ स एव॥ आसुरं वैश्यशूद्रयोः॥ हेमाद्रौ पैठीनसिः॥ राक्षसो वैश्यस्य पैशाचः शूद्रस्य
प्रचेताः॥ पैशाचौ संस्कृतप्रसूतानां प्रतिलोमजन्मनां च मनुः॥ आसुरो वैश्यशूद्रेचासत्कृ
हिताः॥ क्षत्रियादेः॥ सकृदे पैशाच महामाधवीये वसः॥ सर्वोपायैरसाध्या स्यात्कन्या पुरु
षस्यया॥ चौर्येणापि विवाहेन सा विवाहा रतः स्थिताः॥ गंधर्वादिविवाहेषु पुनरुदकंदानमाह
तत्रैव महाग्रयम॥ नोदकेन न वा वाचा चाथ कन्यायाः पतिरुच्यते॥ पाणिग्रहणसंस्कारात्पति
त्वं सप्तमे पदे॥ पराशरमाधवीये देवलोपि॥ गांधर्वादिविवाहेषु पुनर्वैवाहिको विधिः॥
कर्तव्यश्च त्रिभिर्वर्णैः समर्थेनाग्निसाक्षिकः॥ तत्रैव परिशिष्टे॥ गांधर्वासुरपैशाचविवाहे

राक्षसस्त्रयः॥ पूर्वं परिक्रयस्तेषां प्राग्घोमो विधीयते॥ अथ होमादाव रुते भार्या सा भावाद्दूरां
तरा पदेयाः॥ तथा च नवे च वरस्पोद्वोधायने॥ बलादपहृता कन्या मंत्रैर्यदि न संस्कृता॥
अन्यस्मै विधिवद्देया यथा कन्या तथैव सेति॥ अत्र संस्काराभावेन्यस्मै दानस्य सर्वविवा
हेषु सामान्यात् बलादपहारे राक्षसपैशाचयोर्विशेषवचनव्यर्थतेन तयोर्यदि संस्कृता स
ह सा कन्या तु मसीभावेन्यस्मै देयेति व्याख्येयं॥ मदनपारिजाते नारदः॥ पाणिग्रहण
कामंत्रा नियतं दारलक्षणं॥ तेषां निष्ठा च विज्ञेया विद्वद्भिः सप्तमे पदे॥ स्मृतिचंद्रिकायां मरी
दाने विवाहे यज्ञे च संग्रामे देशविप्लवे॥ आपद्यपि च क
दातुः प्रतिगृहीतुश्च क
ष्टायां सद्यः शौचं विधीयते॥
न्याहनेच नो भवेत्॥ विवाहस्यैव छो कन्यायाः लाजाहोमादिकर्माणि॥ अतएव यज्ञे विवाहेषु
श्राद्धे होमार्चने जपे च॥ आरब्धे सूतकं न स्यादनारब्धे तु सूतकमिति विष्णुवचनाच्च॥
आरंभो वरणं यज्ञे संकल्पो व्रतसत्रयोः॥ नांदीमुखं विवाहादौ श्राद्धे पाकपरिक्रियेति॥
वरणं मधुपर्कः परम्॥ गृहीतमधुपर्कस्य यजमानाच्च॥ पेक्षवादाशौचे पतिते न भ
वेदिति नियमः॥ मधुपर्कादर्वाक् भवेत्वाशौचमिति शुद्धिविवेकः॥
एकविंशत्यहर्यज्ञे विवाहे दशवासरा
न्॥ त्रिषट्चौलोपनयने नांदीश्राद्धं विधीयते॥ आरंभावेपि लग्नांतराभावे गघ्न विष्णुः॥
मदेवप्रतिष्ठाविवाहयोः पूर्वसंभृतयोः स्यात्॥ अत्र प्रायश्चित्तमाह मदनपारिजाते विष्णुः॥
अनारब्धे विशुध्यर्थं कूष्मांडैर्जुहुयाद्घृतम्॥ गां दद्यात्पंचगव्यं सितेनतः शुध्यति सूतकी॥

संग्रहेऽपि॥ संकटे समनुप्राप्ते सूतके समुपागते॥ कूष्मांडीभिर्घृतं हुत्वा गां च दत्त्वा पयस्विनीं॥ चू
डोपनयनोद्वाहप्रतिष्ठादिकर्म समाचरेत्॥ पादौ वस्त्रलकशाम्नीस्तदेवाभ्युदयक्रिया॥ अंभाद्युत्रिशेषः
षाड्त्रिंशन्मते॥ विवाहोत्सवयज्ञेषु अंतरा मृतसूतके॥ परैरन्नं प्रदातव्यं भोक्तव्यं च द्विजोत्तमैः॥
परेस्मगने॥ भुंजानेषु च विप्रेषु अंतरा मृतसूतके॥ अन्यगेहोदकाच्यांता सर्वे ते शुचयः स्मृ
ताः॥ एतदाशौचं च सर्वं पृथक्पाकान्न विषयं॥ तत्र शौचमन्नाद्यविषयं॥ पृथक्पाकेति बृ
हस्पतिराह॥ विवाहोत्सवयज्ञेषु त्वंतरा मृतसूतके॥ पूर्वसंकल्पितान्नेषु न दोषः परिकीर्तितः॥
सं धर्मार्थे विवाहं च कुर्यात्फलमुक्तमाह॥ भारते॥ ज्ञात्वा स्ववित्तसामर्थ्यादिकं चोद्वाहयद्वि
जं॥ तेनान्याप्नोति तत्स्थानं शिवस्य कनरो ध्रुवं॥ अपरार्के दक्षः॥ मातापितृविहीनं तु संस्का
रोद्वाहनादिभिः॥ यः स्थापयति तस्येह पुण्यसंख्या न विद्यते॥ मदनरत्ने भविष्ये॥ विवाहादि
क्रियाकाले तत्क्रियासिद्धिकारणं॥ यः प्रयच्छति धर्मज्ञः सोश्वमेधफलं लभेत्॥ कन्यायाः
अन्ननिषेधो मिताक्षरायां॥ अभ्रजायां तु कन्याया न भुंजीत कदाचन॥ दौहित्रस्य मुखं दृष्ट्वा कि
मर्थमनुशोचति॥ अपरार्के॥ आदित्यपुराणे॥ विधुजामातुरं कन्ये तस्य वोपनकारयेत्॥
अभ्रजायां तु कन्यायां नाश्नीयात्तस्य वै गृहे॥ ब्रह्मलदेयां न्वेवकन्यां दत्वा श्नीयात्तदाचन॥
अथ भुंजीत मोहाद्वैत्स यसे नरकं व्रजेत्॥ तेनेवक श्रवद॥ अहत्यं यज्ञनिर्मुक्तं वासः शौचं
स्वयं कृतं॥ शास्त्रतन्मीग लिकेषु तावत्कालं न सर्वदा॥ यम निर्णये॥ नूतनविवाहमध्ये
स्त्रियासह भोजनेऽपि न दोषः इत्याह हेमाद्रौ भायाबिंदुलतसं स्मार तत्वं॥ विवाहकालेया

आयां पश्विन्दे र सामाकुले ॥ अ सतायो भवे दि भस्तदा कार्यं त्रि जन्मनि ॥ अन्यथा दोषमाप्नोति
या त्रा च्या दायण च रे त् ॥ [illegible] ॥ अ के कर्क टे त्र न्ये का घट धनु
र्मृत्ते भ तै र्मे त्रिणा स्थितं ज्योतिषि शीतरो च षिबले द्व त्ते विरत्ते निधो रो हि प्यु त्तरे रे वत्तापि
त्वमरान्मित्रे द्रहस्ते पुरे श्रा रुणा कौ जीज्य वासरादिर गहिते द्दा हक र्मर भेत् ॥ उत्तरात्रयं सरो
मूलं ॥ अरो हो मः नारदेन ॥ माघ फाल्गुन वैशाख ज्येष्ठ मासः शुभावहः ॥ मध्यमं कार्ति
के मार्गशीर्षकं निंदितानि रे स्मृतं ॥ रत्नमालायां ॥ मूले मे ज मृग रो हिणी करैः पौष्णमारतम
धोत्तरान्वितैः ॥ भौम सौरिरविवारवर्जिते पाणिपी डन विधिर्विधीयते ॥ अस्त्वानिष्टदन स्त्या
दानमुक्तं ॥ ज्योतिषे ॥ विपन्नारे ष्टु उंदद्यां निधने तिलकां चनं ॥ प्रसचौल व णं दद्या च्छागं दद्या
त्रजन्मसु ॥ चंद्रे च शं र व लव लं च तारे तिथौ विरुद्धे सवथं तंदुलां श्च ॥ धान्यं च दद्या त्कर णे च वारे
योगे विरुद्धे कनकं च देयं ॥ [illegible] ॥ षोडशारलिकं कुर्या च्चतु र्द्वारो पशो
भितं ॥ मंडपं तोरणै र्युक्तं तत्र वेदी प्रकल्पयेत् ॥ अष्ट हस्तं चतुरस्रं ये मंडपा द्विषट्करं ॥ [illegible]
[illegible] ॥ चित्रा विस्तर वाशान्तलार का श्रिता ज्येष्ठां प्रस्रवेयो शिव भा च्चतुष्टयं ॥ हिलाम्रश
स्त फल ने लवे दिकां प्रदान के कंडुन मपा दिके ॥ [illegible] ॥ दुलन कं ठ न प चार कं मंडप
मध्ये द्विवर्णी काश्च रिवलं ॥ तत्स बंधा ग जागतम्हश्चे वेवा हिके कुर्या त् ॥ [illegible]
[illegible] ॥ वैवाहिके तु दिवसे श्चने चाप्य तिथौ शुभे ॥ चतुर्थं चार मनुवक्ष्त्न विधि हृष्टेन कर्मणा ॥ ४४

वेदिमाह नारदः ॥ हस्तोछ्रितां चतुर्हस्तैश्चतुरस्त्रां समंततः ॥ स्तंभैः श्चतुर्भिः सम्लक्ष्णां वाम
भागेतु सद्मनि ॥ समा तथा चतुर्दिक्षु सोपानैरतिशोभितां ॥ प्रागुदक्प्रवणां रंभास्तंभ हंस
शुकादिभिः ॥ एवं विधायां तत्र त्रोमिथुनेस्याग्नि वेदिकामेदि ॥ सप्तर्षिमते ॥ मंगलेषु च सर्वेषु
मंडपोग्रह भागतः ॥ कार्यः षोडशहस्तो वा न्यून हस्तो दशाविति ॥ स्तंभैश्चतुर्भिरेवात्र वे
दिमध्ये प्रतिष्ठित ॥ हस्तोवरत्वाः सोपानं माश्रिमतं उपरिभागे उच्चपरिमाणंमितं ॥ अथ
मुदाहरणं ॥ ज्योतिर्निबंधे नारदः ॥ कर्तव्यं मंगधादौ मंगलायांकुरार्पणं ॥ नवमे सप्तमे वापि
पंचमे दिवसे पिवा ॥ तृतीये बीजनक्षत्रे शुभे वारे शुभे दि[illegible]ये ॥ सम्यग्गृहांण्यलंकृत्य वित्ता
नं ध्वजतोरणैः ॥ सहवादित्रनृत्याद्यैर्गत्वा प्रायुत्तरां दिशं ॥ तत्र मृत्तिके[illegible]ला[illegible]णी क्षिप्त्वागृ
हान्तु नरागतः ॥ मन्मयेष्वथ पात्रेषु वेणु मानेषु योजयेत् ॥ अनेक बीज संयुक्तं तोयपुष्पेप
शोभितं ॥ शौनकः ॥ आधानं गर्भसंस्कारं जातकर्म च नाम च ॥ हिवान्न[illegible] विधातव्यं मंगले
कुरवापन ॥ बृहस्पतिः ॥ असंति वेषुकार्येषु कार्यस्त्यांकुरार्पणं ॥ जमेव वा गृहानं हरि द्राव
हनेच कार्यं ॥ ज्योतिषः प्रकारे ॥ चतुर्थे मंडपश्चेष्ठः सप्तमः पंचमस्तथा ॥ नवमे वा दशश्चेष्ठ न
श्चेष्ठस्तृतीयेके ॥ विवाह मे स्योदये वा कन्यावरणमाचरेत् ॥ वरस्यापि वरणमाह चंडेश्व
रः ॥ उपवीतफलं पुष्पं वासांसि विविधानि च ॥ देयं वराय वरणे कन्याभ्राता द्विजोनयेति ॥ वा
ग्दानोत्तरं वरमरणे परार्के स्मृतिचंद्रिकायां वसिष्ठः ॥ अद्भिर्वाचा च दत्तायां म्रियेत यतोर्ध्वं वरो
यदि ॥ न च मंत्रोपनीता स्यात्कुमारी पितुरेव सा ॥ यत्तु नारदः ॥ उद्वाहिता पि सा कन्या न चेत्स

४५

मासमैथुना॥ पुनः संस्कारमर्हन्ति यथैव कन्या तथैव सा इति कात्यायनः॥ वरो यद्यन्यजातीयः प
तितः क्लीब एव च॥ विकर्मस्थः सगोत्रो वा दासो दीर्घामयोऽपि वा॥ ऊढापि देया सान्यस्मै सहाभरण
भूषिता॥ देवरेण सुतोत्पत्तिः दत्ता कन्या प्रदीयते॥ इत्यादि सप्तरागेण कलौ
निषिद्धात्॥ दत्ताशब्द ऊढापरा॥ ऊढायाः पुनरुद्वाहमिति हेमाद्रावुक्तेः॥ देशान्तरगमने
तु कात्यायनः॥ वरयित्वा तु यः कश्चित्प्रणश्येत्पुरुषो यदा॥ ऋत्वागमांस्त्रीनतीत्य कन्या
न्यं वरं वृणुयात्॥ अपरार्के नारदोऽपि॥ प्रतिगृह्य तु यः कन्यां वरो देशान्तरं व्रजेत्॥ त्रीनृतून्सम
तिक्रम्य कन्यान्यं वरयेद्वरम्॥ शुल्कदाने तु मनुः अपरार्के वासिष्ठोऽपि कन्यायां दत्तशुल्कायां म्रियेत यदि
शुल्कदः॥ देया वराय प्रदातव्या यदि कन्यानुमन्यते॥ चन्द्रिकायां कात्यायनः॥ प्रदाय शुल्कं
गच्छेद्यः कन्यायाः स्त्रीधनं तथा॥ धार्या सा वर्षमेकं तु देयान्यस्मै विधानतः॥ अनेकेभ्योऽपि दत्ता
यामनूढायां तत्र चेत्॥ सर्वे गताः स्वसर्वेषां लभेताद्यवरस्तु तां॥ पश्चाद्वरेण यद्दत्तं तस्याप्रति
लभेत सः॥ अथ प्रागप्यनूढायां दत्तायां वरो हरेत् यानुपतत्सु॥ स तु तद्दीयते कन्या हर्ता
चौरभाक्॥ दत्तामपि हरेत्कन्यां श्रेयांश्चेद्वर आव्रजेत्॥ पूर्वस्य दोषसत्ते इति विज्ञानेश्वरः॥
संबंधे तु वसिष्ठः॥ कुलशीलविहीनस्य षण्ढादिपतितस्य च॥ अपस्मारि विधर्मस्य रोगि
णां वेशधारिणां॥ दत्तामपि हरेत्कन्यां सगोत्रोढां तथैव च॥ मनुः॥ षण्ढाः धवधिरादीनां विवाहो
स्तितयोर्चिते॥ विवाहसंभवे तेषां कनिष्ठो विवहेत्तदा॥ पितृव्यपुत्रे सापत्न्ये परदारसुतेषु च॥
विवाहधानयज्ञादौ परिवेदो न दूषणं॥ अन्यदत्र कर्तव्यं विस्तरभीते नोच्यते इति दिक्॥ अत्र नांदी ४५

श्राद्धे विशेषवराधिकारे विशेषं चाथैव क्ष्यामः॥ इदं चाद्यविवाहे पिता कुर्यात् द्वितीयादिविवाहे नां
दीश्राद्धं पिता कुर्याद् आद्यपाणिग्रहे पुनः॥ अत ऊर्ध्वं महत्त्वं इत्न स्वयमेवेतु नांदीकमिति
उपमेडनोपि॥ पितरोस्तु जीवतो कुर्यात् पुनः पाणिग्रहं यदि॥ पितुर्नांदीमुखं श्राद्धं नोक्तं तस्य मनी
षिभिरिति रेणुकारिका॥ उक्तकाले विवाहाङ्गं कुर्यान्नांदीमुखं पिता॥ देशांतरे विवाहश्चेल्लग्न
गता भवेदिदं॥ लग्ने परिस्थापमाह॥ नारदः॥ षडंगुलं मितो सेधं द्वादशांगुलमायसं॥ कु
र्यात्सात्रलवत्ताम्रपात्रं तद्दशभिः पलैः॥ ताम्रपात्रे जलैः पूर्णे मृत्सोत्रे यवास्तु मे॥ मंजुल च्छेद
यं वीक्ष्य रवेस्तत्र विनिक्षिपेत्॥ तत्र मंत्रः॥ मुख्यं त्वमसि यंत्राणां ब्रह्मणा निर्मितं पुरा॥ भावाभा
वाय दंपत्योः कालसाधनकारणमिति॥ वरस्य मधुपर्कमाह॥ याज्ञवल्क्यः॥ प्रतिसंवत्सरं त्वर्घ्यो
स्नातकाचार्यपार्थिवाः॥ प्रियो विवाह्यश्च तथा यज्ञं प्रत्यृत्विजः पुमान्॥ अत्र विशेषो गृह्यपरि
शिष्टे॥ वरस्य याभवेच्छाखा तच्छाखाग्रह्योदितः॥ मधुपर्कः प्रदातव्यो अन्यशाखे पितृदातरि॥
अत्र वरदाह शब्दो अतिमाधुपलक्षणं॥ तदा तु अर्घ्यशाखायां मधुपर्क इति॥ अर्चस्यथा
न च्छाखीयं कर्म तच्छाखायां मधुपर्क इति॥ याज्ञिकाः॥ जयंतस्तु वराणां वसर्वत्र यजमानशा
खयैव मधुपर्क इति आह॥ तत्तु नाद्रियंते वृद्धाः॥ अत्र॥ पंचाशता भवेद्वृद्धा तद्धे नतु विस्तर
इत्यादि गृह्यपरिशिष्टादि विस्तरा ज्ञातं॥ मधुपर्कविधिरत्र स्वगृह्यात् ज्ञेयः॥ कन्याद
ने प्रपितामहस्य वैकल्ये तत्त्वं॥ अत्र हेमाद्रौ॥ नांदीमुखे विवाहे च प्रपितामहपूर्वकं॥ नाम सं
कीर्तयेद्विद्वानन्यत्र पितृपूर्वकं॥ नांदीमुखे बहूचातिरिक्तविषयं॥ गृह्यपरिशिष्टे पित्रा

९६

धामकोभ्यामाचान्त॥ प्राश्य भुक्त्वा समुद्धृतेऽन्यां सा विप्रो गृह्णातं तथा॥ ततो विप्रं स्तुतं दद्या
दर्चितायद्विजानन्तु॥ भुक्तेति मधुपर्केऽचे रेश्वभोजनं परं॥ गृह्यपरिशिष्टे कन्यादानप्रमाणे
नामेष धर्मो विधीयते॥ भद्र सुखं वरं यतिप्रतिगृह्णन्तिर्ष सुखव रतिमदनरलो...स्य श्लो...॥
नाममात्रं समुच्चार्य प्रपितामहपूर्वकं॥ नामसंकीर्तनैर्येस्त्वेद्विद्वान् स रूद्धा श्वे समे महि॥
तिष्ठेत्सर्वसुखोदात्तावरमसं स्तुरवौ भवेत्॥ मधुपर्कार्चितायेवं तस्मै प्रदद्यात्सदक्षिणां॥ उ
दपात्रं ततो गृह्य मंत्रेणानेन दापयेत्॥ मधुपर्कार्चितां कन्यामिमां विप्र यथाशक्त्याति भूषितां॥
गोत्राय शर्मणे तुभ्यं दत्तां विप्र समाश्रया॥ भूमिं गां अश्व वदासी च वासांसि च स्वशक्तितः॥
महिषी वाजिनं श्वेवं दद्यात्स्वर्णमणीन्यपि॥ ततः स्वगृह्यविधिना होमाद्याः कर्म कारयेत्॥
यथोचारं विधेयानि मांगल्यकौतुकानि च॥ एतत्कन्यादानं विधिः कार्यमिति शौनकः॥ गृहप्र
वेशानी होमविशेषमाह माश्वलायनः॥ अर्द्धरात्रे व्यतीते तु परेद्युः प्रातरेव हि॥ गृहप्र
वेशनीयस्यादिति यज्ञविदो विदुरिति॥ औपासनहोममाह विशेषः शौनकः॥ यदि रात्रौ
विवाहाग्निरुत्सन्नस्यात्तथासति॥ उपक्रमोत्तरस्याह्नः सायं परिचरेत्तु तं॥ यदि रात्रौ न
वनादि मध्ये गत्यु सरस्तदानं दैवहोमारंभः॥ तदुत्तरं चोत्सर दिने सायमारभरति
नमाध्येत्त्कं॥ अथ देवकोच्छापने॥ समे चादिवसे तु वै देवकोच्छापनं बुधः॥ षष्ठं चवि
षमं ने च मुक्त्वा पंचमसप्तमौ॥ निर्णयदीपिका...॥ नांदीश्राद्धे कृते पश्चाद्यावन्मातृ
विसर्जनं॥ दर्शश्राद्धं क्षयश्राद्धं स्नानं सीतोदकेन च॥ अपसव्यं स्वधाकारं नित्यश्रा

वृद्धं तथैव च ॥ ब्रह्मयज्ञं चाध्ययनं नदीसीमातिलंघनं ॥ उपवासं व्रतं चैव श्राद्धभोजनमेव च ॥ नैव
कुर्यात्सपिंडश्च मंडपोद्वासनाविधिः ॥ बृहस्पतिः ॥ तीर्थे विवाहे यात्रायां संग्रामे देशविप्लवे ॥
नगरग्रामदाहे च स्पृष्टास्पृष्टिर्न दुष्यति ॥ योगयाज्ञवल्क्यः ॥ न स्नायादुत्सवेतीते मंगल्यवि
निवर्तने च ॥ अनुव्रज्य सुहृद्बंधूनर्चयित्वेष्टदेवतां ॥ ज्योतिषे ॥ स्नानं सचैलं तिलमिश्रकर्म प्रेतानु
यानं करकप्रदानं ॥ अपूर्वतीर्थामरदर्शनं च विवर्जयेन्मंगलतोब्दमेकं ॥ मासं षड्विवाहादौ
व्रतचारं भलूवच ॥ जारी भांडादिनस्याज्यं गृहसंमार्जनं तथा ॥ ऊर्ध्वं विवाहात्पुत्रस्य तथा च व्रतबंध
नात् ॥ आसनोद्वंजनो चैव वर्षं वर्षार्द्धमेव च ॥ अभ्यंगे स्नानके चैव विवाहे पुत्रजन्मनि ॥ मांगल्येषु च
सर्वेषु न धार्यं गोपीचंदनं ॥ ज्योतिर्निबंधे ॥ वैवाहात्प्रथमेषु चैव दिवसे भर्तुर्गृहे कन्यका ॥ हन्या
त्सा जननीं क्षयेन्निजतनुं ज्येष्ठे पतिर्ज्येष्ठकं ॥ पौषे च श्वशुरं पतिं च मलिने चैत्रे तु स्वं पित्रालये ॥
तिष्ठंती पितरं निहंति न भयं तेषामभावे भवेत् ॥ विवाहोत्प्रथमे पौषे आषाढे वाधिमासि वै
न सा भर्तुर्गृहे तिष्ठेच्चैत्रे पितृगृहे तथा ॥ हेमाद्रौ श्लोकसंग्रहे ॥ विवाहव्रतचूडासु वर्षमर्द्धं तदर्द्ध
कं ॥ पिंडदानं मृदास्नानं न कुर्यात्तिलतर्पणं ॥ अथ वधूप्रवेशः ॥ जदत्तुः ॥ मार्गशीर्षे तथा
माघे माधवे ज्येष्ठसंभवे ॥ शुभप्रवेशो भवेद्वै शमप्रवेशो नैव योषितां ॥ नारदः ॥ आरभ्योद्वाह
दिवसात् षष्ठे वाप्यष्टमे दिने ॥ वधूप्रवेशः संप्रोक्तो दशमे वा समे दिने ॥ संग्रहे ॥ विवाहमार
भ्य वधूप्रवेशो युग्मे तिथौ षोडशवासराणां ॥ ऊर्ध्वं ततो वर्षयुजि पंचमासात्ततः परस्तात्ति
येन चास्ति ॥ नारदः ॥ समे वर्षे समे मासे यदि नारी गृहं व्रजेत् ॥ प्रयोगपारिजाते ॥ वधूप्रवेशः

निर्णयसिंधुः विवाहप्रकरण

पत्राणि

[OrderDescription]
,CREATED=18.06.20 13:53
,TRANSFERRED=2020/06/18 at 14:05:59
,PAGES=97
,TYPE=STD
,NAME=S0003174
,Book Name=M-2910-NIRNAYSINDHU VIVAH PUKAR
,ORDER_TEXT=
,[PAGELIST]
,FILE1=00000001.TIF
,FILE2=00000002.TIF
,FILE3=00000003.TIF
,FILE4=00000004.TIF
,FILE5=00000005.TIF
,FILE6=00000006.TIF
,FILE7=00000007.TIF
,FILE8=00000008.TIF
,FILE9=00000009.TIF
,FILE10=00000010.TIF

FILE11=00000011.TIF
,FILE12=00000012.TIF
,FILE13=00000013.TIF
,FILE14=00000014.TIF
,FILE15=00000015.TIF
,FILE16=00000016.TIF
,FILE17=00000017.TIF
,FILE18=00000018.TIF
,FILE19=00000019.TIF
,FILE20=00000020.TIF
,FILE21=00000021.TIF
,FILE22=00000022.TIF
,FILE23=00000023.TIF
,FILE24=00000024.TIF
,FILE25=00000025.TIF
,FILE26=00000026.TIF
,FILE27=00000027.TIF
,FILE28=00000028.TIF
,FILE29=00000029.TIF

FILE30=00000030.TIF
,FILE31=00000031.TIF
,FILE32=00000032.TIF
,FILE33=00000033.TIF
,FILE34=00000034.TIF
,FILE35=00000035.TIF
,FILE36=00000036.TIF
,FILE37=00000037.TIF
,FILE38=00000038.TIF
,FILE39=00000039.TIF
,FILE40=00000040.TIF
,FILE41=00000041.TIF
,FILE42=00000042.TIF
,FILE43=00000043.TIF
,FILE44=00000044.TIF
,FILE45=00000045.TIF
,FILE46=00000046.TIF
,FILE47=00000047.TIF
,FILE48=00000048.TIF

FILE49=00000049.TIF
,FILE50=00000050.TIF
,FILE51=00000051.TIF
,FILE52=00000052.TIF
,FILE53=00000053.TIF
,FILE54=00000054.TIF
,FILE55=00000055.TIF
,FILE56=00000056.TIF
,FILE57=00000057.TIF
,FILE58=00000058.TIF
,FILE59=00000059.TIF
,FILE60=00000060.TIF
,FILE61=00000061.TIF
,FILE62=00000062.TIF
,FILE63=00000063.TIF
,FILE64=00000064.TIF
,FILE65=00000065.TIF
,FILE66=00000066.TIF
,FILE67=00000067.TIF

FILE68=00000068.TIF
,FILE69=00000069.TIF
,FILE70=00000070.TIF
,FILE71=00000071.TIF
,FILE72=00000072.TIF
,FILE73=00000073.TIF
,FILE74=00000074.TIF
,FILE75=00000075.TIF
,FILE76=00000076.TIF
,FILE77=00000077.TIF
,FILE78=00000078.TIF
,FILE79=00000079.TIF
,FILE80=00000080.TIF
,FILE81=00000081.TIF
,FILE82=00000082.TIF
,FILE83=00000083.TIF
,FILE84=00000084.TIF
,FILE85=00000085.TIF
,FILE86=00000086.TIF

FILE87=00000087.TIF
,FILE88=00000088.TIF
,FILE89=00000089.TIF
,FILE90=00000090.TIF
,FILE91=00000091.TIF
,FILE92=00000092.TIF
,FILE93=00000093.TIF
,FILE94=00000094.TIF
,FILE95=00000095.TIF
,FILE96=00000096.TIF
,FILE97=00000097.TIF
,